

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ «ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 2009-2012: ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ

ΥΠΕΥΘΗΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Γ. ΛΑΖΟΣ

ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:

Αν.Καθην. Γρ. Λάζος (επιβλέπων)

Αν.Καθην. Ι. Κουζής

Αν.Καθην. Γ. Νικολόπουλος

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΚΑΨΑΛΙΑΡΗ ΑΘΑΝΑΣΙΑ

ΑΜ:3210Μ014

ΑΘΗΝΑ 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
----------------	---

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
----------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο.

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗΣ

1.1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗΣ	7
---	---

1.2. ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ, ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 2009-2012	17
--	----

1.3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ: Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ L. WACQUANT.	34
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο.

ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ

2.1. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΠΕΡΑΝ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ...	44
--	----

2.2. ΝΕΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΦΤΩΧΩΝ	62
-----------------------------------	----

2.3. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ	74
------------------------------------	----

2.4. ΨΥΧΙΚΗ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ	88
-------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο.

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 2009-2012

3.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ	103
3.2. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ	112

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο.

ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ-ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΩΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΤΗΣ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 2009-2012

4.1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	136
4.2. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ	137
4.3. ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΠΟΥ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ ΑΠΟ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ	142

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	144
-----------------------	------------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	146
---------------------------	------------

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη αφορά ζητήματα με εγκληματολογικό ενδιαφέρον που ανακύπτουν την περίοδο της ελληνικής κρίσης 2009 – 2012. Μελετάται επομένως η φτωχοποίηση. Στην παρούσα εργασία πέραν του ότι γίνεται μια ιστορική αναδρομή σε παράγοντες που προκάλεσαν την κρίση, διαπραγματεύονται πεδία που ξεφεύγουν της οικονομίστικης άποψης για την φτωχοποίηση. Συγκεκριμένα, εξετάζονται οι νέες μορφές φτώχειας, η πολιτιστική και ψυχική φτωχοποίηση και ορίζονται οι παράμετροι αυτών των μορφών μέσα από την σύλληψη εννοιών και αντιφάσεων. Το ερευνητικό κομμάτι αφορά τεκμήρια Δικαστικών Δεδομένων και του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Ασφάλειας, τα οποία μας βοηθούν να κατανοήσουμε τις συνέπειες της φτωχοποίησης σε συλλογικό επίπεδο.

Λέξεις Κλειδιά:

- ✓ Φτώχεια,
- ✓ Οικονομία,
- ✓ Σύνταγμα,
- ✓ Εργασία,
- ✓ Πολιτισμός,
- ✓ Πολιτισμικό τραύμα,
- ✓ Ψυχικό τραύμα,
- ✓ Συλλογικό τραύμα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διαπραγμάτευση του αντικειμένου της φτωχοποίησης, πέραν του εγκληματολογικού ενδιαφέροντος, αποτελεί και μια μελέτη της έννοιας της ηθικής. Ο σκοπός λοιπόν συγγραφής της εν λόγω διπλωματικής, αφενός αφορά στο να αναδείξει τους παράγοντες εκείνους που συνετέλεσαν στην κρίση της Ελλάδας της περιόδου 2009-2012 και αφετέρου να αναδείξει τις συνέπειες της φτωχοποίησης. Ως μικρογραφία μιας ευρύτερης φτωχοποίησης η ελληνική περίπτωση μας δίνει την δυνατότητα - και ως σκοπός αυτής της μελέτης, να αναδείξουμε, να ορίσουμε και να συλλάβουμε την φτωχοποίηση πέραν της φαινομενολογίας της. Αυτό μας οδηγεί στο να διαπραγματευτούμε το θέμα μέσω μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων προσεγγίσεων.

Ο σκοπός αυτής της μελέτης εντάθηκε από το εγκληματολογικό ενδιαφέρον της φτωχοποίησης με τις κύριες μορφές της, την πολιτισμική και την ψυχολογική. Καταδεικνύοντας πως παραμελημένοι παράμετροι της φτωχοποίησης συνδέονται στενά με το έγκλημα.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια διαπραγμάτευση της έννοιας της φτωχοποίησης, ξεκινώντας από την ίδια την ρίζα της λέξης την φτώχεια. Μέσα από την αντίληψη της φτωχοποίησης και την ιστορική της διαδρομή γίνεται προσπάθεια ορισμού της καθώς και, διάκριση των μορφών της. Επίσης, μελετάται το αντιφατικό πλαίσιο πάνω στο οποίο κινήθηκε η ελληνική κρίση και η σχέση της με το Σύνταγμα μέσω μιας σειράς αντισυνταγματικών κινήσεων. Η θεωρία του Βακάν εισάγεται στο σημείο ακριβώς που η μελέτη έχει ξεπεράσει την αφετηριακό της επίπεδο κατανοώντας την φτωχοποίηση μέσα από την σκέψη του διάσημου κοινωνιολόγου, ο οποίος μπορεί και ξεπερνά τα αυστηρά όρια του δικού του επιστημονικού πεδίου και μας βοηθά να αναληφθούμε τις κύριες διαστάσεις της πολιτισμικής και ψυχικής φτωχοποίησης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο μελετώνται τα αίτια της ελληνικής κρίσης μέσα από μια ανασκόπηση της κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο. Στο ίδιο κεφάλαιο εξετάζεται η σύγχρονη πραγματικότητα των εργασιακών σχέσεων και οι

νεόπτωχη ελληνική κοινωνία. Επίσης επεξεργάζονται αντιφάσεις, σχέσεις, οπτικές και ιδιαίτερα αναλύεται και ορίζεται η ψυχική και πολιτισμική φτωχοποίηση.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση των δεδομένων με γραφήματα και πίνακες και παρουσιάζονται οι στατιστικές σχέσεις κυρίως της περιόδου 2009-2012. Τα στατιστικά αριθμητικά στοιχεία προέρχονται από το Πρωτοδικείο Αθηνών/Πρώην Σχολή Ευελπίδων, από το Ειρηνοδικείο Αθηνών, από το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών και από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Ασφάλειας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται ανάλυση των αποτελεσμάτων του τρίτου κεφαλαίου και γίνεται σαφές η πορεία φτωχοποίησης που υπέστη η ελληνική κοινωνία, αν κρίνουμε από τον αυξημένο αριθμό υποθέσεων που φτάνουν στην Δικαιοσύνη. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε είναι η πρωτογενή ανάλυση και χρησιμοποίηση δεδομένων από το Πρωτοδικείο Αθηνών/Πρώην Σχολή Ευελπίδων, το Ειρηνοδικείο Αθηνών, το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών και το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Ασφάλειας. Η εργασία τελειώνει με την διαπραγμάτευση του θέματος και του κύριου σκοπού αυτής της μελέτης, δηλαδή, το εγκληματολογικό ενδιαφέρον που προκύπτει από τα δεδομένα.

Με το πέρας αυτής της μελέτης, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σε όλους τους καθηγητές του ΠΜΣ Εγκληματολογίας για τις πολύτιμες γνώσεις που αποκόμισα, επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής τον κ. Κουζή και τον κ. Νικολόπουλο για την πολύτιμη καθοδήγηση τους. Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο θα ήθελα να εκφράσω την εκτίμηση μου στον καθηγητή μου και επιβλέπων αυτής της μελέτης κύριο Γρηγόριο Λάζο και να τον ευχαριστήσω γι' αυτό το ανακουφιστικό πνευματικό ταξίδι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο.

ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗΣ

1.1. ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η φτωχοποίηση ως φαινόμενο κοινωνικό και ως βιωματική εμπειρία διέπεται από ποικίλες διαστάσεις και εκφάνσεις. Η βάση της φτωχοποίησης είναι ιστορική και γίνεται κατανοητή μέσα από τη διαδρομή της στην ιστορία. Με αυτό τον τρόπο η ιστορία δεν είναι ανεξάρτητη από την πολιτική και η τελευταία δεν είναι ανεξάρτητη από την κοινωνία. Το βίωμα των υποκειμένων –εδώ της φτωχοποίησης- χαρακτηρίζεται και οριοθετείται στη βάση οικονομικών, κοινωνικών, εθνικών, πολιτισμικών και κυρίως ψυχολογικών εμπειριών. Ο ορισμός, του τι είναι φτωχοποίηση την περίοδο της κρίσης της Ελλάδας, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, ότι αποτελεί μικρογραφία της φτωχοποίησης η οποία μελετάται κάτω από το πρίσμα του μέγα επιπέδου κοινωνιο-ψυχολογικής μελέτης. Σε αυτό το ταξίδι μελέτης της φτωχοποίησης οι ιστορίες ξανασυναντιούνται σε έναν άλλον χρόνο και τόπο, η φιλοσοφία που ξεπερνά τις ουτοπικές καταστάσεις μας φέρνει αντιμέτωπους με τις εμπειρίες των ανθρώπων και αναδεικνύει ψυχολογικές παραμέτρους που ξεφεύγουν από τον ψυχολογικό θετικισμό και τη βιομηχανική ψυχολογία.

Η φτώχεια αποτελεί μείζον θέμα από την εποχή του Μεσαίωνα, όπως και σήμερα. Στη διάρκεια των αιώνων η φτώχεια υπηρέτησε διαφορετικές λειτουργίες: η θρησκευτική εθελοντική φτώχεια, η υποκριτική προσομοίωση της φτώχειας, και η ακούσια φτώχεια όπου οι άνθρωποι αναγκάζονται να ζητιανεύουν για να επιβιώσουν. Υπήρχε επίσης μια σημαντική συζήτηση για τα ατομικά δικαιώματα και τις δράσεις αυτών, που οδήγησε στο δόγμα των φυσικών δικαιωμάτων, στα τέλη του Μεσαίωνα. Η φτώχεια θεωρήθηκε επίσης ως ένα κεντρικό θέμα στην “ύστερη μεσαιωνική πολιτική θεωρία” αναφορικά με τη σχέση μεταξύ ιδιοκτησίας και πολιτικών ρόλων. Διάφορες έννοιες

σηματοδοτήθηκαν, η αντίθεση μεταξύ της κατωτερότητας του άπορου και της ανωτερότητας του προσώπου που κατέχει εξουσία (*potestas*) ή πολιτικά δικαιώματα (*civis, burgensis*), ή του πλούτου (*dives*).

Ετυμολογικά οι λέξεις "φτώχεια" και "φτωχός" προήλθαν από το λατινικό άπορος. Η λέξη "φτωχός" αρχικά προήλθε από "*rau*" και τη ρίζα της *ratio*, δηλαδή, «γεννώντας όχι πολύ» και αναφέρεται στις άγονες εκτάσεις υπαίθριων καλλιεργειών ή ζωικού κεφαλαίου. Οι λέξεις χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν τη φτώχεια του Μεσαίωνα και επίσης περιγράφουν τις αιτίες και τις επιπτώσεις της φτώχειας, καθώς και, στάσεις απέναντι στους φτωχούς. Υπήρχαν λέξεις που αναφέρονται σε έλλειψη χρημάτων και σε εξαθλίωση γενικά όπως, το "*egens, egenus, indigens, inops, insufficiens, mendicus, και miser*", και έλλειψη τροφίμων "*esuriens, famelicus*" ή τα είδη ένδυσης "*(nudus)*", σε φυσικές ατέλειες "*caecus, claudus, contractus*", σε αναπηρία γενικά "*infirmus*", νοητική υστέρηση "*isiotus, imbellicis, simplex*", σε αντίξοες καταστάσεις όπως εκείνες που αφορούν την απώλεια σχέσεων του πλησιέστερου ατόμου "*orphanus, vidua*" ή την απώλεια της ελευθερίας "*captivus*" και τέλος, την τιμωρία και την εξορία "*bannus, exiliatus*". Υπήρξαν επίσης κάποιες λέξεις που αναφέρονται σε ένα αίσθημα συμπτώνας "*miserabilis, miserabilis persona*". Στον μεσαιωνικό κανόνα (εκκλησιαστικό) δικαίου η έννοια της "*miserabiles personae*" περιλαμβάνει ορφανά, αρρώστους, και την αναφορά στους φτωχούς¹.

Ορισμένες ενώσεις λέξεων και αντιθέσεων μπορούν να ρίξουν περισσότερο φως για την κατάσταση των φτωχών κατά το Μεσαίωνα. Η συχνή σύνδεση των "*pauper*" με "*agricola*" ή "*laborator*" μας λέει πολλά για την προέλευση της φτώχειας, πολλοί από τους φτωχούς προέρχονται από τις τάξεις των ανθρώπων που καλλιεργούσαν τη γη με τα χέρια τους για να συμπληρώσουν το πενιχρό της διαβίωσης τους. Πριν από τον ενδέκατο αιώνα οι άνθρωποι ζούσαν σε άθλιες συνθήκες και ο αριθμός των αγροτών ήταν μεγάλος. Οι λέξεις φωτίζουν τον αγώνα για τον επιούσιο υποδηλώνοντας την αβεβαιότητα για το μέλλον και την ευαισθησία στις καταστροφές οι οποίες προκαλούν άγχος και αγωνία "*anxietas, angustia*" καθώς και, η έλλειψη των αναγκαίων πόρων εκφράζεται από τις λέξεις "*carentia, penuria*".

¹ Mollat, M., (1978), *The poor in the Middle Ages: an essay in social history*, London: Yale University Press, New Haven.

Ορισμένοι οικονομικοί ιστορικοί έχουν υποστηρίξει ότι μεταξύ του δέκατου τρίτου και δέκατου πέμπτου αιώνα δεν υπήρχε τέτοια απελπιστική φτώχεια, δεν υπήρχε τέτοια χρόνια ημι-λιμοκτονία, όπως υπάρχει σήμερα μεταξύ των μεγάλων τάξεων στις μεγάλες πόλεις. Το ποσοστό των μεσαιωνικών ανθρώπων που έζησαν χωρίς επαρκή τροφή και ρουχισμό για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν μάλλον μικρότερο από ό,τι σήμερα.

Η μείωση της φτώχειας δεν είχε θεωρηθεί ως ένας κοινωνικός στόχος της μεσαιωνικής κοινωνίας ή ακόμα και της εκκλησίας όπως και η έλλειψη συστηματικής βοήθειας και επικυρωμένης νομοθεσίας. Η φτώχεια καλύφθηκε ως κάτι αυτονόητο και δεν υπήρχαν αποτελεσματικές προσπάθειες να ανακαλυφθούν οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή την κατάσταση.

Η ευθύνη για την βοήθεια και οργάνωση των φτωχών ανήκε στις ενορίες/επισκοπές, οι οποίες συγκέντρωναν τα χρήματα, ιδίως με τη μορφή της δεκάτης (εθελοντική πληρωμή υπέρ της εκκλησίας/φόρος). Οι φόροι ζητήθηκε να δίνονται στους φτωχούς. Η πρώτη δήλωση της ευθύνης της εκκλησίας να δώσει νομική βοήθεια προς τους φτωχούς (συμπεριλαμβανομένων των χηρών και ορφανών) έγινε στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Χαλκηδόνας το 451. Μοναστήρια και άλλα θρησκευτικά ιδρύματα φρόντιζαν τους φτωχούς, το "Φραγκισκανό Τάγμα" που ιδρύθηκε το 1220 είχε ως κύρια αποστολή του τη φροντίδα των φτωχών των πόλεων που ζούσαν έξω από τα τείχη της πόλης. Η "Αδελφότητα" μια από τις πιο δημοφιλείς μορφές λαϊκής ένωσης σε όλη την ύστερη μεσαιωνική Ευρώπη, είχε μια σημαντική συμβολή στην ανακούφιση των φτωχών στη μεσαιωνική πόλη. Στον δέκατο τέταρτο αιώνα της Φλωρεντίας, ήταν ήδη μια γενικά αποδεκτή έννοια ότι, η ανακούφιση των φτωχών και τα άλλα συστήματα φροντίδας και βοήθειας πρέπει να είναι κάτω από την υποστήριξη και τον έλεγχο της πόλης. Ανέτειλε μια ανθρωπιστική "Αναγέννηση", ο *Leonardo Bruni* (c. 1370–1444), για παράδειγμα, δήλωσε ότι "η ανώτερη τάξη προστατεύεται από ακίνητα, η κατώτερη τάξη από το κράτος".

Από το δέκατο πέμπτο και δέκατο έκτο αιώνα και μετά, η ελεημοσύνη κινήθηκε σε μια βάση ατομική και σε μεγαλύτερη θεσμοθετημένη δημόσια βοήθεια. Η θεσμοθέτηση προκάλεσε επίσης μια αλλαγή της νοοτροπίας προς τους φτωχούς. Η επαιτεία εμφανίστηκε ως απρεπτή επαίσχυντη και άτιμη. Ο όρος φτωχός διατήρησε τη θρησκευτική χροιά του αλλά, άλλες λέξεις

απέκτησαν νέες και σκληρότερες σημασίες. Ο φτωχός ήρθε για να φανεί ως κάτι αηδιαστικό "abjectus", βρώμικος, ντυμένος με κουρέλια που καλύπτουν τα έλκη του. Εχθρικοί και υποτιμητικοί νεολογισμοί επίσης, τέθηκαν σε χρήση. Για παράδειγμα, λέξεις που συνδέονται με την επαιτεία άρχισαν να προσλαμβάνονται ως οκνηρία. Η φτώχεια θεωρήθηκε μια μορφή κοινωνικού παρασιτισμού ή ακόμα (όπως στην περίπτωση της επαιτείας) έγκλημα ².

Η εργασία εμφανίστηκε ως αντίκτυπος της κοινωνικής αίγλης του ατόμου ταυτόχρονα καθορίζεται ο χαρακτήρας του φτωχού, το κριτήριο για τη λήψη βοήθειας από άλλους εξαρτάται από το αν ήταν ανίκανος προς εργασία ή από το αν είναι χωρίς προσόντα στο να διεκδικήσει εργασία ή δεν επιθυμεί να συμμετάσχει σε εργασία. Οι διακρίσεις κινήθηκαν έτσι μεταξύ του "αληθινού άπορου" και το "ανθεκτικού ζητιάνου". Οι στάσεις απέναντι στο βαθμό της φτώχειας επίσης άλλαξαν. Οι νέοι τύποι φτωχών ήταν εκείνοι οι οποίοι εργάστηκαν σκληρά, αλλά ακόμα, δεν κερδίζουν αρκετά για να στηρίξουν τις οικογένειές τους. Μάλιστα, η οικονομική κρίση στρατολόγησε νέους ανθρώπους στις ένοπλες δυνάμεις από τις τάξεις των απόρων.

Η τάση της αστυνόμευσης των φτωχών στις πόλεις επίσης ξεκίνησε από τα τέλη του Μεσαίωνα. Η ιδέα της αστυνόμευσης κινήθηκε με υστερόβουλα κίνητρα και στόχευε στη ρύθμιση της ζωής στην κοινότητα με σκοπό να σαμποτάρει τη διοργάνωση βοήθειας προς τους φτωχούς. Οι εν λόγω κανονισμοί ζητιανιάς, ασφάλειας, εγκληματικότητας, υγείας και καθαριότητας έτειναν να είναι αξιόποιοι ³.

Η κοινωνική αναπαράσταση εξέλιξης της φτώχειας μεταβάλλεται στο ιστορικό γίνεσθαι. Χαρακτηριστικό σημείο αποτελεί η θεσμοθέτηση νόμων για την φτώχεια και την επαιτεία και αυτό σίγουρα εμφανίζει τεράστιο εγκληματολογικό ενδιαφέρον. Συγχρόνως, ετοιμάζονται οι νέες μορφές εργασιακών σχέσεων και αλλάζει το όλο σύστημα της παραγωγικής διαδικασίας και η φτώχεια ξαναορίζεται με βάση το κανονιστικό- πολιτικό πρότυπο.

² ο.π.

³ Mäkinen, M., and Lagerlund, H., (2011), *Poverty*, University of Helsinki: Encyclopedia of Medieval Philosophy, Springer Science + Business Media B.V. 2011, 10.1007/978-1-4020-9729-4_415.

Οι εκπρόσωποι του οικονομικού φιλελευθερισμού, της εκβιομηχάνισης και του συμβατικού συστήματος της δικαιοσύνης αποδέχονται το σύστημα μισθός-εργασία. Ο Robert Castel μας μιλά για μια αντιδραστική ουτοπία που κρύβει πατρικές τεχνικές οι οποίες είναι πρωτίστως ριζωμένες στην καρδιά των μεγάλων βιομηχανικών εταιρειών, σε εκείνους τους τομείς που κατέχουν το πλεονέκτημα της παραγωγής. Οι στρατηγικές της προστασίας (υποστήριξης του εργοδότη) έχουν υποτιμήσει δύο παράγοντες που θα παίξουν ένα όλο και περισσότερο αποφασιστικό ρόλο στη βιομηχανία μεγάλης κλίμακας. Το πρώτο είναι της τεχνικής λειτουργικότητας. Οι απαιτήσεις του να οργανώσεις εργασία σε μεγάλη κλίμακα απαιτεί σχέσεις που είναι αντικειμενικές και καθορισμένες από τις εργασίες που πρέπει να επιτευχθούν, σε αντίθεση με τις σχέσεις προσωπικής εξάρτησης που υπαγορεύονται από ηθικά κίνητρα. Η «απογοήτευση του κόσμου» χαρακτηρισμό του μοντερνισμού συνεπάγεται –καθώς επίσης και στην οργάνωση της εργασίας- την ανάπτυξη των σχέσεων που είναι «τυπικές» και «γραφειοκρατικές» στη θέση της πελατολογίας και της προσωπικής εξαγοράς.

Το δεύτερο αδιέξοδο είναι ακόμα πιο σοβαρό. Η πατρική κηδεμονία μπορεί να μπορέσει να ασκήσει την κυριαρχία της σε πληθυσμούς εργατών που αποτελούνται από πρόσφατους μετανάστες, αποξενωμένους στο καινούργιο τους βιομηχανικό περιβάλλον, αλλά ακόμα να κατέχουν τις αξίες των αγροτικών προελεύσεων τους. Σε αντίθεση, καθώς μέχρι τώρα, οι εργαζόμενες τάξεις ριζώνονται και οργανώνονται δημιουργώντας ευάλωτες σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές θεωρίες οι οποίες εξυψώνουν την σημαντικότητά τους και καταγγέλλουν την εκμετάλλευσή τους. Δεν μπορούν όμως να συγκροτηθούν με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι αντίθετοι με τους τύπους της πατρικής διοίκησης που απαιτούν από τους εργαζόμενους να είναι ευτυχισμένοι στην μιζέρια τους. Η εμπειρική απόδειξη της ασυμβατότητας αυτών των συμφερόντων θα γίνει σύντομα προφανής. Είναι σημαντικό ότι στο μέσο των επάλξεων της πατρικής κηδεμονίας- κατά τη διάρκεια της δεύτερης αυτοκρατορίας- επρόκειτο να ξεσπάσουν μεγάλες απεργίες εργαζομένων. Είναι επίσης αποκαλυπτικό ότι οι απεργίες ξέσπασαν αυτή τη στιγμή, δηλαδή, μία δεύτερη ή τρίτη γενιά από βιομηχανικούς εργαζόμενους είχε επιτύχει στο να δημιουργήσει μια δική της κουλτούρα και είχε αρχίσει να δίνει μόνη της

δικές τις μορφές οργάνωσης. Από τότε γινόμαστε μάρτυρες της υποτυπώδους ανάπτυξης της εργαζόμενης τάξης.

Πράγματι, οι μεγάλοι τομείς του συστήματος εργασίας ακόμη και σήμερα αντέχουν στα νόμιμα ίχνη της προστασίας και του πατερναλισμού. Ως προστατευτική στάση της εργοδοσίας απέναντι στους εργαζομένους και γενικότερα του κράτους απέναντι στους πολίτες, η οποία αποβλέπει στον έμμεσο αλλά απόλυτο έλεγχο των διεκδικήσεών τους. Η νέα ένδεια είναι ένα μαζικό φαινόμενο, μια αναπόφευκτη επίδραση της εκβιομηχάνισης σε ένα σύνολο των μεμονωμένων αδυναμιών και τρεχουσών προσπαθειών να αντιμετωπιστεί αυτή η ένδεια από τις τεχνικές που, είτε μεμονωμένες είτε συλλογικές, υποχρεωτικές είτε εθελοντικές, αντλούνται από τα θεσμοποιημένα ήθη ⁴.

Αν δε συμφωνήσουμε, ότι οι μορφές της σύγχρονης φτώχειας άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με το καθεστώς της εξαρτημένης εργασίας, τότε ο σχετικός προσδιορισμός της αξίας της τελευταίας καθίσταται “σε τελευταία ανάλυση” σχετικός καθώς και, οι συγκεκριμένες εκφάνσεις της φτώχειας. Η κατάσταση λοιπόν της στέρησης των απολύτως αναγκαίων, της μη δυνατότητας επομένως των ατόμων να εξασφαλίσουν τη στοιχειώδη διαβίωση τους καθώς και την αναπαραγωγή της φυσικής τους δύναμης εμπεριέχει πράγματι ένα στοιχείο απολύτου και καθολικού προσδιορισμού της φτώχειας. Η έννοια όμως της σχετικής φτώχειας ως αδυναμίας ανταπόκρισης του ατόμου στις ανάγκες που προκύπτουν από το επίπεδο των εκάστοτε ισχυόντων οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων και στο μέσο όρο του βιοτικού επιπέδου της κοινωνίας στην οποία ζει, δηλαδή σ’ αυτό που ο “Townsend” ονόμασε εθνικό τρόπο ζωής, εμπεριέχει στοιχείο που την καθιστά αναγνωρίσιμη με διαφορετική κάθε φορά μορφή και προσδιορίσιμη αναλόγως του τύπου της κοινωνίας εντός της οποίας διαπιστώνεται η ύπαρξη της ⁵.

Σε αυτό το σημείο θα μπορούσαμε να σκεφτούμε την φτωχοποίηση πέραν της οικονομικής της διάστασης. Η αλλοτρίωση είναι δομικό στοιχείο της

⁴ Castel, R., (2003), *From Manual Workers to Wage Laborers Transformation of the Social Question*, μτφρ: R. Boyd, New Brunswick and London: Transaction Publishers, p.p. -228-235.

⁵ Γεωργιάδου, Β., (1992), *Νέα Ένδεια και Αρωγή*, Αθήνα: Παπαζήση, σ.σ. 35-37.

φτωχοποίησης αλληλένδετη με τις κύριες μορφές της, την κοινωνική, την πολιτισμική και την ψυχολογική φτωχοποίηση.

Η αλλοτρίωση είναι προσεγγίσιμη μέσα από τη σχέση του υποκειμένου με τους κοινωνικούς θεσμούς, με άλλους ανθρώπους και με τον εαυτό του. Ο Schacht⁶ διχοτμήει την πηγή της αλλοτρίωσης σε ένα κοινωνικό πλαίσιο και σε ένα ατομικό ή του εαυτού. Ο Schacht χρησιμοποιεί τους ακόλουθους όρους: (1) *αντικειμενική αλλοτρίωση*, η οποία εξηγεί τη δομή αναφορικά με τη θέση των ατόμων με άλλα άτομα, ομάδες και κοινωνικές δομές, και (2) *υποκειμενική βιωματική αλλοτρίωση*, ως αυτό-αλλοτρίωση. Παραδείγματα αντικειμενικής αλλοτρίωσης περιέχονται στις κοινωνικές συνθήκες όπως η οικονομική εκμετάλλευση ή η φυλετική καταπίεση, ενώ η αυτό-αλλοτρίωση είναι μια ψυχολογική κατάσταση. Με αυτόν τον τρόπο υπάρχει μια διαδικασία και μια κατάσταση αλλοτρίωσης: αφενός η συντριπτική επιρροή της κοινωνικής δομής και αφετέρου ο προκύπτων διαχωρισμός του εαυτού ως άτομο. Εάν κάποιος είναι οικονομικά, πολιτικά, πολιτισμικά αλλοτριωμένος τότε, μπορεί να παρουσιάζει υψηλότερα επίπεδα υποκειμενικής αλλοτρίωσης. Η οικονομική ανισότητα (ως δείκτης αντικειμενικής αλλοτρίωσης), για παράδειγμα, είναι εμφανής στις μειονεκτούσες τάξεις της κοινωνίας. Επομένως, αυτοί οι πληθυσμοί αναμένετε να έχουν υψηλά ποσοστά υποκειμενικής αλλοτρίωσης. Παρ' όλα αυτά, δεν θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η αλλοτρίωση είναι απύσαστη στην ανώτερη τάξη της κοινωνίας των πολιτών. Μολονότι τα μέλη της ισχυρότερης τάξης μπορεί να παρουσιάζουν ασθενή αλλοτρίωση, αυτή είναι ελεγχόμενη από τον κοινωνικό τους ρόλο σε ένα στρωματοποιημένο πολιτικό σύστημα. Παρόλο που η θέση της κοινωνικής τάξης δημιουργεί ορισμένες εγκληματικές πράξεις περισσότερο ή λιγότερο προσίτες, η αλλοτρίωση παραμένει πανταχού παρούσα ως θέμα της εγκληματικότητας⁷.

Σε κάθε αιτιώδη κατάσταση που θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε αλλοτριωμένη, ο άνθρωπος δεν πραγματώνει τις δυνατότητές του εξαιτίας λόγων που είναι αντικειμενικοί και οι οποίοι παραπέμπουν σε συγκεκριμένες

⁶ Schacht, R., (1970), *The Future of Alienation*, N.Y.: Doubleday: Garden City.

⁷ Smith, H., and Bohm, R., (2008), « Beyond Anomie: Alienation and Crime », *Critical Criminology*, Vol. 16, p. p.1–15.

συνθήκες που βαραίνουν στη ζωή του. Όμως η έννοια αυτή έχει και ένα άλλο ενδιαφέρον, κριτικής τάξεως: επιτρέπει να εμφανιστούν πολλές ατομικές ανισότητες (ευφυΐα, γλώσσα, πρόσβαση στην τέχνη κ.λπ.) σαν να είναι γεγονότα που προέρχονται από την αλλοτρίωση και επομένως, ιστορικά αποτελέσματα φτάνει η επιστήμη και μόνο σ' αυτό το μέτρο, να μπορεί να θεμελιώσει ότι δεν έχουν την πηγή τους στη βιολογία. Παραδόξως, παρά την υπόρρητη αναγωγή της στην ιδέα της «φύσης», η έννοια δεν είναι «νατουραλιστική» με τη συνηθισμένη έννοια του όρου αλλά, αντιθέτως, «ιστορικιστική», εάν με αυτό καταλαβαίνουμε ότι κατηγορεί την Ιστορία για μορφές απανθρωπιάς ή για την υπανάπτυξη του ανθρώπινου όντος την οποία επιφέρει.

Τρίτη περιπλοκή, η αλλοτρίωση δεν είναι η δυστυχία ή ο πόνος, εξαιτίας του γενικά ασυνείδητου χαρακτήρα της. Το αλλοτριωμένο υποκείμενο δεν ξέρει τι είναι, δεν αντιμετωπίζει καμιά άλλη δυνατότητα από το ίδιο το πραγματικό -από το γεγονός-, δηλαδή, των μηχανισμών δημιουργίας εξαρτημένων ιδεολογικών συμπεριφορών. Θεωρεί τον τρόπο ζωής του ως τον μόνο που τον συμφέρει και ζει, επομένως, φαντασματικά την αλλοτρίωση ως μια πραγμάτωση του εαυτού του. Δεν είναι άρα μόνο το σύνολο της ζωτικής ανθρώπινης έκφρασης που λείπει από το αλλοτριωμένο ον, αλλά και η ανάγκη για κάτι τέτοιο, για να χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα του Μαρξ. Υπάρχει, κατά συνέπεια, από την πλευρά της αλλοτρίωσης ένα κλείσιμο στον εαυτό της, το οποίο συμβάλλει στη διαιώνισή της και που αυστηρά τη διακρίνει από τη δυστυχία: *η δυστυχία ή ο πόνος προϋποθέτουν την παρουσία ενός συνειδητού στοιχείου, τη σύγκριση της ανάγκης με την πραγματικότητα της μη ικανοποίησής της, το συναίσθημα ότι οι δυνατότητές της δεν έχουν πραγματοποιηθεί.* Η αλλοτρίωση, ακριβώς στην κορύφωσή της, σκοτώνει ακόμη κι αυτό το αίσθημα.⁸

Τίθεται επομένως το ζήτημα του εξωκαθορισμού της ανθρωπινής ύπαρξης και πώς θα μπορέσει ο άνθρωπος να είναι ελεύθερος σ' έναν κόσμο γεμάτο αντιθέσεις και συγκρούσεις, σε μια κοινωνία στην οποία τυχαίες, εξωτερικές, ανεξέλεγκτες δυνάμεις τείνουν να κυριαρχήσουν επάνω του. Ο

⁸ Yvon Quiniou, (1998), «Από την αλλοτρίωση της εργασίας στην αλλοτρίωση της ανθρώπινης φύσης», *Πάνδημος*, σσ. 125, 126, 127, 132, 133, 134, 135, 136.

εξωκαθορισμός του ανθρώπινου όντος αποτελεί και επιτελεί διαδικασία φτωχοποίησης του, η οποία κυρίως, επιτελείτε μέσω της μετάλλαξης της εργασίας και η ουσιαστική συνέπεια- έστω κ' αν γίνεται κατανοητή με οικονομικούς όρους- έχει ως αποτέλεσμα την πολιτισμική αλλοτρίωση.

Δεν είναι έξαλλου τυχαίο το πώς καθορίστηκαν και επικράτησαν έννοιες όπως, "η επιστήμη", η ελευθερία", ο "δυτικός πολιτισμός". Το παράδειγμα της πολιτισμικής και ψυχικής αλλοίωσης αποτελούσε και αποτελεί σταθερό υπόδειγμα εξωκαθορισμού έστω και αν προϋπήρξαν άλλες μορφές αλλοίωσης. Σ' αυτό το σχήμα, μας λέει ο Heller⁹ κάθε πολιτισμός θεωρείται σαν ένα κλειστό σύμπαν με δύο δυνατότητες: είτε να παραμείνει κλειστό, είτε ανοίγοντας να χάσει τα διακριτικά του γνωρίσματα και να ανατραπεί από τον επόμενο, δηλαδή, το Δυτικό Πολιτισμό. Στο σύγχρονο περιβάλλον των πόλεων οι άνθρωποι χάνουν τα διακριτά τους χαρακτηριστικά μιας και ολοένα ο εσωκαθορισμός καθίσταται πιο αδύνατος και αυτό ίσως συνεπάγεται αυξημένα επίπεδα οικονομικής, πολιτισμικής, ψυχικής φτωχοποίησης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, θα μπορούσαμε να ορίσουμε την φτωχοποίηση ως ένα σύνολο καταστάσεων με ιστορική προέλευση και συνάφεια που επιδρούν στη ζωή των ατόμων. Η ιστορική οπτική της φτωχοποίησης γίνεται κατανοητή από το σύνολο των πολιτικών στον εκάστοτε τόπο και χρόνο και έχει σοβαρές συνέπειες στην βίο-ψυχο-κοινωνικο-πολιτισμική οντότητα των υποκειμένων, σε μια συνεχή πορεία από το μέγα-επίπεδο προς το μέσο-επίπεδο και καταλήγει στο μικρό-επίπεδο κοινωνιολογικής μελέτης, σπάνια ίσως υπάρχει αντίστροφη πορεία.

Η φτωχοποίηση ορίζεται μέσα από τη διαχρονική σταθερή πορεία της και η ένταση της εξαρτάται από την εκάστοτε δυνατότητα της να φτωχοποιεί. Είναι μια βιωματική εμπειρία, η δυναμική αυτής της εμπειρίας είναι τέτοια ώστε το βίωμα και τα επακόλουθα συναισθήματα και συμπεριφορές ξεπερνούν τις γενεές ή απλά διαβιβάζονται από τη μια γενιά στην άλλη. Η φτωχοποίηση έχει θετικό και αρνητικό αντίκτυπο, ανισομερώς κατανεμημένο και ξεπερνά τα όρια του κράτους.

⁹ Agnes Heller, (1988), «Υπαρξισμός, Αλλοτρίωση, Μεταμοντερνισμός: Τρία πολιτισμικά κινήματα που άλλαξαν την καθημερινή ζωή», *Πλάνημος*, σ. σ. 109-115.

Οι σημαντικότερες μορφές Φτωχοποίησης είναι:

- α) η οικονομική
- β) πολιτισμική
- γ) η ψυχοκοινωνική..

Μεταξύ άλλων μορφών φτωχοποίησης ιδιαίτερα σημαντικές ίσως είναι η πολιτική φτωχοποίηση (υποβάθμιση των πολιτικών διαδικασιών και συνεπώς του πολιτικού υποκειμένου), η εκπαιδευτική φτωχοποίηση (ποιοτική υποβάθμιση του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος και συνεπώς των εκπαιδευόμενων). Όλες αυτές οι μορφές έχουν ποικίλους τρόπους λειτουργίας και ανέλιξης και αλληλοσυμπληρώνονται.

Τα κύρια δομικά συστατικά της φτωχοποίησης είναι όλες οι μορφές της αλλοτρίωσης και ο εξωκαθορισμός των υποκειμένων. Ένα άλλο εξίσου σημαντικό και μη αμελητέο συστατικό είναι αυτό του κοινωνικού τραύματος, δηλαδή, του ψυχοκοινωνικού τραύματος που προέρχεται από πολιτικές και κοινωνικές καταστάσεις, από αντίξοες συνθήκες διαβίωσης και καταστάσεις πενίας.

Τελειώνοντας, θα πρέπει ίσως να διευκρινιστεί πως θα μπορούσαμε να ορίσουμε την φτωχοποίηση με διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με το ποια μορφή της (ψυχοκοινωνική, πολιτισμική, πολιτικο-οικονομική κοκ.) έχει προηγηθεί στην ιστορικο-κοινωνική συγκυρία στο πλαίσιο της οποίας η φτωχοποίηση εκδηλώθηκε σε μια χώρα (στην Ελλάδα, αν και κάποια δομικά της στοιχεία εκδηλώθηκαν ήδη από την Επανάσταση του 1821, είναι υποστηρίξιμο ότι οι διαδικασίες φτωχοποίησης πλαισιώθηκαν αποφασιστικά από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, και επιταχύνθηκαν και εντάθηκαν με τα διαδοχικά Σύμφωνα (Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης και Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής) μετά το 2009 που επικράτησε να αναφέρονται με το γενικό τίτλο 'Μνημόνια'. Βέβαια, η συγκεκριμένη συγκυρία – και οι ποικίλες συνέπειές της απαιτεί μία σε βάθος διερεύνηση.

1.2. ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ, ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 2009-2012

Η “συνταγματικότητα της φτωχοποίησης”, όπως και ο ορισμός της, εδράζεται σε ένα ιστορικό πλαίσιο, δηλαδή, γίνεται αντιληπτή και κατανοητή μέσα από μια ιστορική πορεία στο χρόνο. Η συνταγματική κατοχύρωση της φτωχοποίησης αντηχεί ένα σύνολο αντιφάσεων και πολιτικών που ξεπερνούν το κράτος. Θα μπορούσαν να ειπωθούν πολλά σε αυτή την ενότητα αλλά ίσως, είναι άνευ σημασίας για μια μελέτη της φτωχοποίησης η οποία ξεφεύγει της οικονομικής της διάστασης.

Ο Βέμπερ θεωρούσε την οικονομία και το δίκαιο αλληλένδετα. Για την οικονομία το δίκαιο είναι σημαντικό, ως εγγυητής μιας ορισμένης οικονομικής τάξης και συγκυρίας συμφερόντων. Ένας άλλος λόγος, περιοριστικός της επίδρασης του δικαίου προς την κατεύθυνση νέων οικονομικών μορφωμάτων είναι ότι, οι νομικές προτάσεις μπορούν στην πράξη να προσαρμοστούν ώστε να γίνει δυνατή η εφαρμογή τους σε εντελώς ετερογενείς οικονομικές πραγματικότητες. Επομένως, η δυνατότητα να προσδιοριστεί η κοινωνική συμπεριφορά κατά παραγνώριση των οικονομικών δεδομένων και της συγκεκριμένης θέσης των συμφερόντων στη βάση της εφαρμογής του δικαίου για χάρη του δικαίου, είναι απειροελάχιστη. Το δίκαιο στηρίζει την οικονομία και η οικονομία υπερισχύει του δικαίου ¹⁰.

Στον παραπάνω βαθυστόχαστο συλλογισμό του Μαξ Βέμπερ εξηγείται η σχέση της φτωχοποίησης με το δίκαιο. Ίσως της φτωχοποίησης με την ευρύτερη έννοια αλλά, είναι παρούσα και στην ελληνική περίπτωση. Θα ήταν απλουστευτικό να αναδείξουμε την αντισυνταγματικότητα του μνημονίου μόνο, διότι υπάρχει μια ιστορική σχέση μεταξύ πολιτικών σημείων αναφοράς και αντισυνταγματικότητας.

Η ιστορία του Ελληνικού χρέους ξεκινά από την περίοδο της Τουρκοκρατίας και τη μάχη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Κατά την

¹⁰ Max Weber, {“Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie”, Tübingen, σσ. 420-421}, μτφρ. Β. Φίλιας, Αθήνα: Νέα Σύνορα, σ.σ. 141-143.

εποχή αυτή σχηματιζόταν το πολίτευμα της χώρας το οποίο μαζί με το υπό διαμόρφωση σύνταγμα δεχόταν έντονες επιρροές από τις κυρίαρχες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η ιστορία του συντάγματος χαρακτηρίζεται από μια σειρά αναθεωρήσεων. Ως αφετηρία προβληματισμού είναι η σκέψη κάτω από ποιους όρους γινόταν οι εν λόγω αναθεωρήσεις. Αν ήταν δηλαδή μια αναγκαία συνταγματική ρύθμιση για την ελληνική κοινωνία ή αν επρόκειτο για άλλου είδους αναγκαιότητες.

Η εξάρτηση του συντάγματος από δυνάμεις στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο γίνεται αντιληπτή από την δημιουργία του ελληνικού κράτους. Το όραμα του Ρήγα Βελεστίνη, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το πολίτευμα που επέβαλαν οι προστάτιδες δυνάμεις με το τέλος του εθνικό απελευθερωτικού αγώνα. Οι δυο κύριες συνιστώσες του οράματος του Ρήγα για το μέλλον της Βαλκανικής και της Ανατολίας ήταν αφενός η ειρηνική συμβίωση των λαών τους και αφετέρου η δημοκρατική τους διακυβέρνηση, με εξαιρετικά αδύναμη εκτελεστική εξουσία. Δεν θα υπήρχε εξάλλου ο αρχηγός του κράτους. Αξιοσημείωτο είναι, ότι το κράτος αυτό θα ήταν καθαρά κοσμικό και προέβλεπε την ελευθερία κάθε είδους θρησκείας. Όμως, η φιλελεύθερη και δημοκρατική ιδεολογία της ελληνικής επανάστασης του 1821, ήταν δημοκρατική εφόσον επρόκειτο για ένα αποκαθαρμένο ελληνικό/χριστιανικό "δήμο". Και όχι για τον πολιτισμικό δήμο που ονειρευόταν ο Ρήγας Βελεστινλής.

Το μετεπαναστατικό πολίτευμα της Ελλάδας δεν το προσδιόριζε η βούληση του ελληνικού λαού, αλλά εκείνη των "προστάτιδων δυνάμεων" (Ρωσία, Γαλλία και Μεγάλη Βρετανία), η παρέμβαση των οποίων έπαιξε αποφασιστικό ρόλο για την επιτυχή τελική έκβαση του εθνικοαπελευθερωτικού μας αγώνα. Το Σύνταγμα του 1844, το πρώτο της μετεπαναστατικής περιόδου, απέφυγε κάθε αναφορά στην αναθεώρησή του. Αντίθετα, οι παράγοντες που συνέπραξαν στη θέσπιση του, δηλαδή, αφενός ο βασιλιάς Όθων και αφετέρου η εθνοσυνέλευση των εκλογών του Οκτωβρίου 1843, έδιναν έμφαση στον διαρκή χαρακτήρα του Συντάγματος – συνθήκης στο οποίο κατέληξαν.

Ακόμη και μετά την ατελή και ασαφή καθιέρωση του κοινοβουλευτικού συστήματος το 1875, υπό τη μορφή της αρχής της «δεδηλωμένης» ο βασιλιάς διατηρούσε σημαντικά περιθώρια παρέμβασης στην πολιτική ζωή του τόπου γενικά και ειδικότερα άσκησης επιρροής τόσο στη σύνθεση όσο και στην πολιτική των εκάστοτε κυβερνήσεων. Στη συνέχεια και κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, από την επανάσταση στο Γουδί το 1909 ως τη μεταπολίτευση του 1974, η Ελλάδα βρέθηκε σε έναν κυκλώνα εσωτερικών και εξωτερικών περιπετειών που δεν επέτρεπαν γενικά την ομαλή λειτουργία των συνταγματικών θεσμών. Για πλήρη συνταγματική κατοχύρωση της λαϊκής κυριαρχίας μπορεί να γίνει λόγος μόνο μετά το 1974 – 1975. Έως και το 1975 δεν υπήρξε καμία αυθεντική αναθεώρηση δηλαδή (ρητή) συνταγματική μεταβολή με σεβασμό των προβλεπόμενων στο σύνταγμα διαδικαστικών και ουσιαστικών προθέσεων ¹¹.

Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ο όρος «Αναθεωρητική» βουλή υποδηλώνει απλώς ότι η βουλή προοριζόταν να τροποποιήσει μόνο τις μη θεμελιώδεις διατάξεις του Συντάγματος εκείνου, κυρίως δηλαδή ότι δεν θα έθιγε τον θεσμό του κληρονομικού ανώτατου άρχοντα. Η αδυναμία αυτή λειτουργίας του θεσμού της αναθεώρησης στην πράξη ουσιαστικά δηλαδή η έλλειψη ομαλής συνταγματικής προσαρμογής και συνέχειας, αποτελούσε εξάλλου ένα από τα επιμέρους συμπτώματα της παθολογίας του συνταγματικού βίου της χώρας.

Μετά τις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1996, στις οποίες επικράτησε εκ νέου το ΠΑ.ΣΟ.Κ υποβλήθηκαν νέες προτάσεις αναθεώρησης, τον Ιούνιο του 1997 και πάλι συγκλίνουσες με τη Νέα Δημοκρατία σε αρκετά θέματα. Τον Μάρτιο του 2000, διαλύθηκε η Βουλή και από τις εκλογές του Απριλίου 2000 προέκυψε η Ζ΄ Αναθεωρητική Βουλή. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι νέες διατάξεις συγκέντρωσαν ευρεία συναίνεση, τουλάχιστον από δυο μεγάλα κόμματα. Στις 18-4-2001 δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της κυβερνήσεως το νέο κείμενο του Συντάγματος.

¹¹ Χρυσόγονος, Κ., (2009), *Η Ιδιωτική Δημοκρατία*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σσ. 14, 15, 17, 29, 30, 32, 37.

Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι η αναθεώρηση του 2001 αποτελεί πραγματικά νεωτερισμό στην ελληνική συνταγματική ιστορία, επειδή σε αντίθεση προς όλες τις προηγούμενες συνταγματικές μεταβολές, έλειπε μια συγκεκριμένη πολιτική ή θεσμική αφορμή γι' αυτή. Αναθεωρήθηκαν, άλλο λιγότερο και άλλο περισσότερο, πάνω από το 1/3 των ισχυόντων άρθρων του Συντάγματος και προστέθηκαν και τέσσερα νέα άρθρα.

Σε ότι αφορά το περιεχόμενο των νέων ρυθμίσεων, πρώτον, υπήρξε προσθήκη «νέων» συνταγματικών δικαιωμάτων ή περαιτέρω ενίσχυση των υφιστάμενων. Δεύτερον επιδιώχθηκε η ενίσχυση της λειτουργικότητας του κοινοβουλίου, με τροποποιήσεις των σχετικών διατάξεων, χωρίς να υπάρξουν έως τώρα θεαματικά αποτελέσματα στον τομέα αυτόν. Τρίτον, ευρείες αλλαγές που επήλθαν στις σχετικές με τη δικαιοσύνη, ως κρατική λειτουργία, συνταγματικές ρυθμίσεις, οι οποίες όμως δεν φαίνονται να δίνουν απάντηση στο καίριο πρόβλημα της καθυστέρησης απονομής της. Τέταρτο, ιδιαίτερα αξιοσημείωτη είναι η συνταγματική πρόβλεψη τόσο επιμέρους ανεξάρτητων αρχών, όσο και της σχετικής ρήτρας του νέου άρθρου 101^A Συντ.

Τον 19^ο αιώνα η αναθεώρηση αποκρουόταν πλήρως ή θεωρούνταν ως ένα ενδεχόμενο εξαιρετικά επικίνδυνο για το Σύνταγμα. Η εκτεταμένη, συναινετική και επιβεβαιωτική αναθεώρηση του 2001 θα επιφέρει την «απομυθοποίηση» της αναθεωρητικής λειτουργίας, εντάσσοντας την πλήρως στην κοινωνικότητα του ελληνικού συνταγματικού βίου και προδικάζοντας τη συχνή επανεμφάνιση της στη διάρκεια του νέου αιώνα ¹².

Το γλωσσικό σημαίνον και τα πολιτικά σημαινόμενα είναι οντότητες που εισάγουν πραγματικότητες, όχι πάντα τόσο αντιληπτές, αλλά παίζουν καθοριστικό ρόλο στην υιοθέτηση εικόνων. Η εικόνα πρέπει να κατακερματιστεί και πίσω από τα κομμάτια της να δούμε και να αντιληφθούμε την κρυφή υπονοούμενη (σαν προσωπική εμπειρία από διαίσθηση) γλώσσα της. Η γλώσσα, συν των άλλων δυνατοτήτων κυρίως, είναι μια συμβολική προέκταση της ανθρώπινης ύπαρξης και συνίσταται κυρίως στην κατασκευή εικόνων. Οι χρήσεις των εικόνων, των ιδεών και της γνώσης οφείλουν να ξεφύγουν από την προδιαγεγραμμένη κοινωνικοποίηση τους. Η κατασκευή

¹² ο.π., σσ. 47-59, 60- 73.

των εικόνων είναι καθοριστική για τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και αντιμετωπίζουν διάφορα πολιτικά φαινόμενα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, σύμφωνα με τα παραπάνω, ο τρόπος που παρουσιάζονται οι "Αναθεωρήσεις του Συντάγματος", ως μία φυσική συνέχεια και μια αυτονόητη λειτουργία. Πράγματα τα οποία θα έπρεπε να είναι απαράβατα προβάλλονται ως φυσικές εκφάνσεις και αποτέλεσμα μη αναστρέψιμων καταστάσεων.

Σε άμεση συνάφεια με αυτό το πρόβλημα είναι ο κίνδυνος αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της «ανάπτυξης». Αυτή η έννοια για πολλά χρόνια τίθεται από αρκετά έργα συγκριτικής πολιτικής ως βάση κατανόησης και μέτρο σύγκρισης διαφορετικών πολιτικών σχηματισμών. Όμως, αυτή η εννοιολόγηση κρατών στην βάση μιας αναπτυξιακής κλίμακας («ανεπτυγμένα, αναπτυσσόμενα, υποανάπτυκτα») είτε ρητά είτε υπόρρητα, θέσπιζε ως κανονιστικό μοντέλο τα δυτικά κράτη. Όπως λοιπόν η ανθρωπολογία, ιδιαίτερα στο ξεκίνημα της, ήταν ο "λόγος του λευκού" έτσι και η συγκριτική πολιτική έχει αποτελέσει (χωρίς αυτό απαραίτητα να είναι συνειδητός σκοπός του μελετητή) *όργανο και λόγο του κυρίαρχου* ¹³.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η εισαγωγή εννοιών προηγείται, ίσως κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, της διαδικασίας της φτωχοποίησης, περνώντας στο επόμενο στάδιο της έμπρακτης λειτουργίας αυτών. Ξεκινώντας από έννοιες όπως, "η ενοποίηση", "η ολοκλήρωση", "η ανάπτυξη", η τελωνιακή ολοκλήρωση", η συνθήκη", και τόσες άλλες, εισάγουμε μια νέα κοσμοθεωρία. Σε αυτή την προβληματική θα μπορούσαμε να σκεφτούμε το παράδειγμα της Ελληνικής φτωχοποίησης και να το μελετήσουμε στη βάση σταθμών που συνετέλεσαν στην ελληνική κρίση. Στο λαβύρινθο των αντιφάσεων που διέπουν την διαδικασία της Συνταγματικής Κατοχύρωσης θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τις κύριες βασικές παραμέτρους που συνετέλεσαν στην όλη διαδικασία της φτωχοποίησης:

1) Η κυβέρνηση Ρέιγκαν, σε στενή συνεργασία με την Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο σε μια κοινή συναίνεση – ονομαζόμενη ως "η Συναίνεση της Ουάσιγκτον"-αλλάζει ουσιαστικά την όλη διαδικασία του

¹³ Σωτηρόπουλος, Γ., (2012), www.polsci.duth.gr/files/Sugkritike_Politike_-_Dialexe_2.doc

εμπορίου και ότι αυτό συνεπάγεται. Οι παράγοντες της ανάπτυξης δεν ήταν πλέον οι κυβερνήσεις. Το έργο παραδόθηκε σε ιδιωτικές επενδύσεις, πράγμα που σήμαινε διακρατικές εταιρείες, βιομηχανικές και οικονομικές. Καθήκον των κυβερνήσεων και των διακυβερνητικών οργανισμών αποτελούσε η μείωση των εθνικών περιορισμών στην ξένη επιχειρηματική δραστηριότητα και να δημιουργήσουν πολιτικές που θα ευνοούσαν τις ιδιωτικές επενδύσεις. Αυτό υλοποιείται κυρίως μέσω απαιτούμενων πολιτικών διαρθρωτικής προσαρμογής υπό τους όρους της Παγκόσμια Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, σε μια προσπάθεια να βοηθήσουν τις κυβερνήσεις να αποφύγουν την πτώχευση. Η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου και ο επακόλουθος Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου έχουν υποστηρίξει, εφαρμόσει, και επιβάλλει αυτό το πρόγραμμα ¹⁴.

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου θεσπίστηκε το 1995, αντικαθιστώντας την "Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου" (GATT), η οποία είχε υπογραφεί το 1947 στα πλαίσια του ΟΗΕ, και της οποίας η χώρα μας υπήρξε μέλος από το 1948, ένα χρόνο μετά την θέσπισή της. Ο ΠΟΕ αποτελείται (για την ώρα) από 148 χώρες μέλη του ΟΗΕ και κυρίαρχος στόχος του είναι η θέσπιση, μετά από εντατικές διαπραγματεύσεις μεταξύ των μελών του, κοινών κανόνων και αρχών που πρέπει να διέπουν το διεθνές εμπόριο. Βάσει της Συνθήκης της Ε.Ε., επίσημος Διαπραγματευτής της Κοινότητας σε όλες τις συμφωνίες του ΠΟΕ, είναι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Η Ελλάδα, όπως και τα υπόλοιπα κράτη μέλη της Ε.Ε., συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωση των θέσεων και των επιχειρημάτων της Ε.Ε. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη- μέλη της είναι μέλη του ΠΟΕ από την 1.1.1995 ¹⁵.

Τον Απρίλιο του 1997 έλαβαν χώρα νέες διαπραγματεύσεις στα πλαίσια του ΠΟΕ που κατέληξαν σε υιοθέτηση Συμφωνίας στη Γενεύη, την 12^η Δεκεμβρίου το 1997, η οποία αποτελεί μια ιστορική καινοτομία για την απελευθέρωση των χρηματοοικονομικών υπηρεσιών και τελεί σήμερα υπό αναμονή αποδοχής της από τα ενδιαφερόμενα μέλη του ΠΟΕ. Είναι διαρκής, δημιουργεί ένα μόνιμο καθεστώς για τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες με

¹⁴ Cobb, J., (2002), « Population, Environment, and Poverty», *Human Sciences Press*, Vol. 24, No. 1, pp. 5

¹⁵ http://www.minagric.gr/greek/agro_pol/POE.htm

βάση τις αρχές της GATS, και περιλαμβάνει ειδικότερες δεσμεύσεις που συμπληρώνουν το βασικό της κείμενο. Η συμφωνία εξασφαλίζει ότι οι κυβερνήσεις θα μεταχειρίζονται τις αλλοδαπές επιχειρήσεις κατά τον ίδιο τρόπο όπως τις εγχώριες. Ακόμα ορίζει ότι όλος ο τομέας των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών (Τράπεζες, Ασφαλιστικές Εταιρείες, Εταιρείες Επενδύσεων, Διαχείρισης Κεφαλαίων κ.α.) υπόκεινται στους πολυμερείς κανόνες της GATS, συμπεριλαμβανομένου και του συστήματος επίλυσης διαφορών¹⁶.

2) Κατά τα τελευταία τριάντα έτη, η τελωνειακή ένωση σημείωσε πολλές επιτυχίες. Καταργήθηκαν όλοι οι εσωτερικοί τελωνειακοί δασμοί, συντάχθηκε τελωνειακός κώδικας για ολόκληρη την Κοινότητα και εγκαθιδρύθηκε η εσωτερική αγορά. Ο στόχος της λειτουργίας δεκαπέντε τελωνειακών συστημάτων σαν να αποτελούσαν ένα σύστημα, δεν έχει επιτευχθεί ακόμη πλήρως, υπάρχει όμως ήδη το σχετικό νομικό πλαίσιο.

Στο πλαίσιο της πορείας της ΕΕ προς την Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), τα τελωνεία θα διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο όσον αφορά την απλούστευση των διαδικασιών εισαγωγής εμπορευμάτων. Η πρόκληση της ΟΝΕ μας θυμίζει την προηγούμενη πρόκληση της τελωνειακής ολοκλήρωσης. Είναι σαφής η παράλληλη εξέλιξη της νομισματικής και της τελωνειακής ολοκλήρωσης. Ακριβώς όπως η τελωνειακή ολοκλήρωση προετοίμασε το έδαφος και χρησίμευσε μάλιστα και ως παράδειγμα για την ολοκλήρωση σε άλλους τομείς, η Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση θα αποτελέσει το πλαίσιο και το παράδειγμα για την περαιτέρω συνεργασία και εναρμόνιση σε άλλους τομείς, ίσως και στο φορολογικό τομέα¹⁷.

Η αύξηση της ευημερίας που προκαλείται από την υποκατάσταση παραγωγής που γινόταν με υψηλό κόστος σε μια χώρα – μέλος από αντίστοιχη παραγωγή που γίνεται με χαμηλότερο κόστος εξαιτίας της τελωνειακής ένωσης σε άλλη χώρα – μέλος ονομάζεται δημιουργία εμπορίου στην παραγωγή. Αν η εφαρμογή του Κοινού Εξωτερικού Δασμολογίου οδηγήσει στην αντικατάσταση της φθηνότερης από τον τρίτο κόσμο παραγωγής με

¹⁶ Τσελίκη, Α., (1998), *Ένωση Ελληνικών Τραπεζών*, http://62.143.74/5Ekdosis/UplPDFs/deltia/2_1998/4_2.pdf

¹⁷ http://ec.europa.eu/publications/booklets/move/19/txt_el.htm

ακριβότερη από ένα κράτος – μέλος της τελωνειακής ένωσης, τότε παρατηρείται μείωση της ευημερίας που ονομάζεται εκτροπή εμπορίου στην παραγωγή. Ανάλογα αποτελέσματα έχουμε και με την εκτροπή εμπορίου στην κατανάλωση. Όταν δηλαδή οι καταναλωτές αναγκάζονται να υποκαταστήσουν φθηνότερα προϊόντα που εισάγονται από τρίτες χώρες με ακριβότερα από ένα άλλο κράτος – μέλος της ένωσης (π.χ. όταν ο κοινός δασμός που επιβάλλεται μετά την τελωνειακή ένωση είναι υψηλότερος από τον εθνικό δασμό που ίσχυε πριν από την ένωση) ¹⁸.

3) Μια άλλη σύγχρονη πολιτική που βλάπτει άμεσα τον φτωχό είναι ότι το Ομοσπονδιακό Αποθεματικό Διοικητικού Συμβουλίου (Federal Reserve Board) προσπαθεί να διατηρήσει ένα υψηλό ποσοστό ανεργίας. Το επιχείρημα αυτής της πολιτικής είναι ό,τι τα χαμηλά ποσοστά ανεργίας προκαλούν πληθωρισμό, επειδή οι εργοδότες πρέπει να πληρώσουν περισσότερα για να αποκτήσουν και να διατηρήσουν τους αναγκαίους εργαζόμενους. Για τους τραπεζίτες ο πληθωρισμός είναι η μεγαλύτερη απειλή. Ως εκ τούτου, δεν είναι έκπληξη το γεγονός ότι οι τραπεζίτες τρέχουν στην Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ (Federal Reserve Board) και προτιμούν να έχουν ένα μεγάλο αριθμό ανέργων εργαζομένων παρά τον κίνδυνο του πληθωρισμού. Σαφώς διατήρηση των υψηλών επιπέδων ανεργίας αποτρέπει τον φτωχό από τη λήψη μεριδίου που του αναλογεί από το εθνικό εισόδημα ¹⁹.

4) Εξίσου σημαντικό "ολίσθημα" που οδήγησε στην κρίση του Ελληνικού χρέους ήταν η Συνθήκη του Μάαστριχτ και οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες διεξήχθη. Το 1989 σταθεροποίησε την δεξιά εξουσία κι έτσι ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης προσήλθε προς οριστική «διαπραγμάτευση» και πλήρη αποδοχή της κυοφορούμενης Συνθήκης του Μάαστριχτ και του Συμφώνου Σταθερότητας. Αυτά τα κείμενα εισήγαγαν, όλα τα νεοφιλελεύθερα

¹⁸ Σιοκορέλης, Β., (2011), *Οικονομική κρίση και ευρωπαϊκή διεύρυνση: Επιπτώσεις στην περιφερειακή οικονομική συνεργασία της Ελλάδας με τις χώρες των Βαλκανίων*, http://www.prd.uth.gr/sites/GS_RSAI/CONFERENCE_MAY2011_SITE/PAPERS_MAY2011_PDF_CD/SIOKORELIS_V_54.pdf

¹⁹ John B. Cobb Jr, (2002), «Population, Environment, and Poverty», *Human Sciences Press*, Vol. 24, No. 1, p. p 10.

τραπεζικά κτήρια στην ΕΕ που θα κυβερνούσαν την οικονομική και κοινωνική ζωή των κρατών μελών ²⁰.

Η περίοδος μετά το 1974 υπήρξε περίοδος μεγάλου δανεισμού για την Ελλάδα με συνέπεια τη γρήγορη διόγκωση του χρέους. Μεταξύ του 1980 και 1993 το χρέος εκτινάχτηκε από 28,6% σε 111,6% του ΑΕΠ. Το έλλειμμα την ίδια περίοδο ήταν επίσης υψηλό. Μετά το 1993 η οικονομία μπήκε σε έναν πιο ομαλό δρόμο με στόχο να ικανοποιήσει τα κριτήρια σύγκλισης της συνθήκης του Μάαστριχτ. Χάρη στην επίτευξη υψηλότερων ρυθμών ανάπτυξης και αποκρατικοποιήσεων το χρέος άρχισε να μειώνεται ελαφρά ως ποσοστό του ΑΕΠ και το έλλειμμα έπεσε μέχρι το 1999 κάτω από 3%, πετυχαίνοντας τελικά η Ελλάδα να γίνει μέλος της ΟΝΕ. Αργότερα αποκαλύφθηκε πως οι σχετικά υψηλές επιδόσεις που παρουσιάζονταν αυτή την περίοδο οφείλονταν σε αποκρύψεις ελλειμμάτων και δανείων, πρακτική που ονομάστηκε “δημιουργική λογιστική” στην υλοποίηση της οποίας βοήθησε και η τράπεζα επενδύσεων Goldman Sachs. Το 2004 η Eurostat προχώρησε σε αναθεώρηση παλαιότερων ελλειμμάτων της Ελλάδας, από τα οποία προέκυπτε ότι η Ελλάδα δεν ικανοποιούσε ποτέ τα κριτήρια σύγκλισης του Μάαστριχτ αφού ακόμα και την κρίσιμη χρονιά του 1999 εξακολουθούσε να έχει έλλειμμα πάνω από 3% ²¹.

Το ελληνικό πολιτικό σύστημα φαίνεται να έχει τις τελευταίες δυο δεκαετίες οξύτερο πρόβλημα διαφθοράς απ’ ότι παλιότερα. Αντίστοιχη όξυνση παρατηρείται σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα. Η κοινή αφετηρία του πράγματος βρίσκεται στην αποπολιτικοποίηση της πολιτικής.

4) Σε ότι αφορά τη δικαστική ανεξαρτησία, το πρόβλημα εντοπίζεται κυρίως στην εσωτερική της διάσταση. Η έλλειψη συνταγματικού δικαστηρίου, με δικαιοδοσία στο χώρο όλων των συνταγματικών διαφορών, έχει ως αποτέλεσμα να μείνει ανενεργός η αρχή του κράτους δικαίου, όπως αυτή εκφράζεται στο άρθρο 20 § 1 Συντάγματος, δηλαδή ότι καμιά εξουσία δεν

²⁰ Μητρόπουλος, Α., (2012), *Στο έλεος του Μνημονίου*, Αθήνα: Λιβάνη, σ. σ. 56

²¹ Βικιπαίδεια, *Η κρίση χρέους της Ελλάδας*, Τελευταία τροποποίηση 15:45, 9 Σεπτεμβρίου 2012.

μπορεί να ασκείται δίχως να υπόκεινται στο δικαστικό έλεγχο, της εναρμόνισης με τους κανόνες δικαίου». Οι διατάξεις των παραγράφων 1 έως 4 του άρθρου 90 του Συντάγματος, με βάση της οποίας τα θέματα υπηρεσιακής κατάστασης (προαγωγές, τοποθετήσεις, μεταθέσεις κ.λ.π) των δικαστών και εισαγγελέων κρίνονται από τα μέλη του αντίστοιχου ανώτερου δικαστηρίου (σε σχηματισμό ανωτάτου δικαστικού συμβουλίου ή ολομέλειας), οδηγεί στον ασφυκτικό έλεγχο της δικαιοδοτικής συμπεριφοράς όλων των λειτουργιών της ποινικής δικαιοσύνης από τον Άρειο Πάγο. Τούτο όμως σε συνδυασμό με την ηγεσία του τελευταίου επιλέγεται, σύμφωνα με την παράγραφο 5 του παραπάνω άρθρου, από το Υπουργικό Συμβούλιο, σημαίνει ότι η πολιτική εξουσία ρίχνει τη σκιά της πάνω στη δικαστική²².

5) Στις 3 Μαΐου 2010, η Ελλάδα αιτήθηκε €80 δις από τις υπόλοιπες (15) χώρες του Ευρώ και €30 δις από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Την αίτηση συνόδευσαν 3 συνημμένα μνημόνια:

1. "Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής" (ΜΟΧΠ),
2. "Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης" (ΤΜΣ) και
3. "Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής" (ΣΠΟΠ).

Υπογράφοντες για την ελληνική πλευρά ήταν ο Υπουργός Οικονομικών Γιώργος Παπακωνσταντίνου και ο Πρόεδρος της Τράπεζας της Ελλάδας Γεώργιος Προβόπουλος. Στις 8 Μαΐου 2010 εγκρίθηκε "Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης" με τις χώρες του Ευρώ και "Διακανονισμός Χρηματοδότησης Αμέσου Ετοιμότητας" με το ΔΝΤ. Το σύνολο αυτών των συμφωνιών ονομάζεται συχνά για συντομία "Μνημόνιο".

Στη συνέχεια σχηματίστηκε ομάδα εκπροσώπων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ΕΕ), της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), γνωστή και ως "Τρόικα", η οποία ανά τρίμηνο αξιολογεί την πρόοδο του προγράμματος εφαρμογής των όρων του

²² Χρυσόγονος, Κ., (2009), *Η Ιδιωτική Δημοκρατία*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. σ. 186, 198, 247-248, 278.

"Μνημονίου" (ΜΟΧΠ και ΣΠΟΠ) και αποφασίζει για την εκταμίευση της αντίστοιχης δόσης του δανείου.

Σύμφωνα με το συνταγματολόγο καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Γεωργίου Κασιμάτη, το "Μνημόνιο" περιλάμβανε σειρά αντισυνταγματικών διατάξεων, όπως:

- η εξουσιοδότηση του Υπουργού Οικονομικών να υπογράφει εκ μέρους της Ελληνικής Δημοκρατίας χωρίς την έγκριση της Βουλής (κάτι τέτοιο προκύπτει από τους νόμους Ν.3845/2010 και Ν.3847/2010)
- η παραίτηση της Ελλάδας από κάθε ασυλία σε περίπτωση αδυναμίας αποπληρωμής αυτού του δανείου ή προηγούμενων δανείων

Αυτό που κρίνει ο Γ. Κασιμάτης ως ουσιαστικά αντισυνταγματικό είναι η δανειακή σύμβαση και όχι το μνημόνιο, κυρίως γιατί υπογράφηκε έμμεσα χωρίς την έγκριση των 3/5 της ελληνικής Βουλής σε συνδυασμό με τους «λεόντειους» όρους που εισάγει εις βάρος της Ελλάδας. Το ίδιο το μνημόνιο, ακριβώς επειδή δεν αποτελεί διεθνή σύμβαση, κρίθηκε από το ΣΤΕ συνταγματικό.²³

Εάν ορίσουμε την φτωχοποίηση ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η αναγκαιότητα ενός Διεθνούς Δικαστηρίου καθίσταται επείγουσα. Παρ' όλα αυτά, στις 15/6-18/7/1998 στο πλαίσιο της Διπλωματικής Διάσκεψης του Ο.Η.Ε. στη Ρώμη εκδηλώθηκε η πρωτοβουλία για την ίδρυση ενός "Μόνιμου Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου", αρμόδιου για την εκδίκαση εγκλημάτων πολέμου (σε διεθνείς ή εμφύλιες συρράξεις), εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, γενοκτονίες και ένοπλης επίθεσης σε άλλο κράτος. Το υπό ίδρυση Δικαστήριο θα επιλαμβάνεται την εκδίκαση των παραπάνω πράξεων συμπληρωματικά με τη δικαιοδοσία του κράτους που έχει καταρχήν την αρμοδιότητα δίωξης και μόνο στην περίπτωση που αυτό αδυνατεί ή αρνείται να την ασκήσει πρόκειται επομένως, όπως παρατηρεί ο Ι. Μανωλεδάκης²⁴, για "μερική διεθνοποίηση" του ποινικού δικαίου, εφόσον "καταλείπεται ένα πεδίο ελεύθερης εθνικής ποινικής δράσης

²³ ο.π., Βικιπαίδεια,

²⁴ Μανωλεδάκης, (2000), σ. 22 που αναφέρεται στον Νικολόπουλο, 2002, σ. 74.

και εφαρμογής του εσωτερικού ποινικού δικαίου στα επιμέρους κράτη”. Εντούτοις, η συμπληρωματικότητα της δικαιοδοσίας του υπό ίδρυση Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου σε συνδυασμό με την ουσιαστική υπαγωγή του στον πολιτικό έλεγχο του Συμβουλίου Ασφαλείας του Ο.Η.Ε. και την εξαρχής υπονόμηση των εργασιών σύνταξης του καταστατικού του (κυρίως από τις Η.Π.Α.) φαίνεται πως αποδυναμώνει σημαντικά τις αρχικές προσδοκίες για το ρόλο του ²⁵.

Αν αναλογιστούμε την ιστορική διαδρομή των εννοιών ως την έμπρακτη τους λειτουργία θα μπορέσουμε να συνδέσουμε την διαδικασία της φτωχοποίησης με τα μέτρα που επιχειρούνται εις βάρος των ελλήνων πολιτών. Το νέο εργασιακό μοντέλο, η μισθολογική φτωχοποίηση, το νέο ασφαλιστικό σύστημα κ.α. εδράζονται σε μια πορεία χρόνου που όπως αποδεικνύεται η Ελλάδα συμμετείχε και επικύρωνε μια προδιαγεγραμμένη πορεία φτωχοποίησης. Το παράδειγμα του ασφαλιστικού σε μια πορεία συνήχισης με τα νέα εργασιακά μοντέλα αποτελεί ένα από σπουδαιότερα θέματα και σχετίζεται με ένα πλήθος αντισυνταγματικών παραβιάσεων και συνδέεται με τρεις βασικούς παράγοντες:

Πρώτον, με τη «μάχη» για τη μείωση του εργατικού κόστους και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων. Αυτό ακριβώς ήταν ένα από τα κεντρικά μηνύματα της Λευκής Βίβλου, η οποία ανέφερε ότι οι άμεσες φορολογικές και κοινωνικές επιβαρύνσεις των επιχειρήσεων επί της εργασίας αντιπροσωπεύουν κατά μέσο όρο το 40% του εργατικού κόστους (ενώ στην Ιαπωνία το 20% και στις ΗΠΑ το 30%).

Δεύτερο, με τις απαιτήσεις της «ευρωπαϊκής σύγκλισης» της Οικονομικής και Νομισματικής Ενοποίησης, των δεικτών του Μάαστριχτ και ειδικά με αυτές που αφορούν τη δραστική μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του πληθωρισμού. Το δημόσιο ασφαλιστικό σύστημα θεωρείται ένας από τους πιο σημαντικούς «αντιπάλους», από τα κυριότερα εμπόδια αυτής της «επιχείρησης», μια και τα ελλείμματα και το οικονομικό του κόστος (τωρινό κυρίως και μελλοντικό) αποτελούν βόμβα πολλών μεγατόνων γι’ αυτή. Στην

²⁵ Νικολόπουλος, Γ., (2002), *Κράτος Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*, Αθήνα: Κριτική, σ. σ. 74.

προμετωπίδα αυτής της πολιτικής βρίσκεται η μετάβαση από το «κράτος πρόνοιας» στην «αγορά πρόνοιας».

Η δεύτερη μεγάλη αντιστροφή των αναδιαρθρώσεων αφορά το σκοπό και το περιεχόμενο της κοινωνικής ασφάλισης. Η «κοινωνική» πολιτική δεν αντιμετωπίζεται βασικά ως «κοινωνική», αλλά ως παράμετρος της οικονομικής πολιτικής. Ως σκοπός της κοινωνικής ασφάλισης δεν προβάλλεται η συνδρομή, η βοήθεια προς τον αναξιοπαθούντα εργαζόμενο ή το συνταξιούχο, αλλά η «παροχή συνοδευτικής πολιτικής» (Λευκή Βίβλος) στους «άλλους στρατηγικούς σκοπούς», όπως η ΟΝΕ, η σύγκλιση, η ανάπτυξη της «ανταγωνιστικής ισχύος» των επιχειρήσεων και της Ε.Ε.²⁶

Στα πλαίσια αυτά σήμερα θίγονται μια σειρά Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, όπως αναμένεται έρχονται σε πλήρη διάρρηξη με ουσιώδες διατάξεις. Η Ελλάδα ως κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, του Συμβουλίου της Ευρώπης και του ΟΗΕ, λογικά πρέπει να προστατεύεται από κανόνες δέσμευσης που διέπουν τους εν λόγω, όσον αφορά την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα:

- α) τον απαρέγκλιτο σεβασμό της αρχής της αναλογικότητας κατά τη λήψη μέτρων που απροσκοπούν στην εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, ακόμα και όταν οι συνθήκες εν καιρώ ειρήνης είναι ιδιαίτερος δυσχερείς ή/και έκτακτες, ώστε τα μέτρα, να μην είναι μονομερή, άνισα και δυσανάλογα επιβαρύνει σε βάρος μερίδας του πληθυσμού και ειδικότερα των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, με σοβαρό και μόνιμο αντίκτυπο στην απόλαυση των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων (άρθρο 25 § 1 Συντάγματος),
- β) το σεβασμό της αρχής της αναγκαιότητας και της προσφορότητας του μέτρου σε μία δημοκρατική κοινωνία που σέβεται και θωρακίζει την ανθρώπινη αξία και αξιοπρέπεια και δεν παρεκκλίνει από την αρχή της ισότητας, ούτε από την αρχή συμβολής κάθε πολίτη στα δημόσια βάρη ανάλογα με τις δυνάμεις του (άρθρο 4 § 1 και 5 Συντάγματος),
- γ) τη προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης κατά την άσκηση της οικονομικής πολιτικής με όρους διαφάνειας και μέσω του διαρκούς σεβασμού

²⁶ Μηνακάκης, Β., (2009), «Το τέλος του "Κράτους Πρόνοιας"», *Ουτοπία*, τευχ. 21, σ. σ. 13-16

των θεμελιωδών δικαιωμάτων και την έγκαιρη παρέμβαση της Πολιτείας για τη διασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης και της κοινωνικής συνοχής (άρθρο 25 § 4 Συντάγματος).

δ) το σεβασμό της αρχής της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τη Δημόσια Διοίκηση, που αποτελεί συνισταμένη των αρχών του κοινωνικού κράτους δικαίου, της αναλογικότητας και της συντεταγμένης διακυβέρνησης (άρθρα 1 και 25 § 1 Συντάγματος),

ε) την υποχρέωση του κράτους τόσο με δικές του προσπάθειες όσο και με τη διεθνή βοήθεια και συνεργασία, να εξασφαλίζει προοδευτικά, με όλα τα διαθέσιμα μέσα, την πλήρη άσκηση των οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων (άρθρο 2 § 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα - Ν. 1532/1985),

ζ) την υλοποίηση, μέσω της διεθνούς συνεργασίας, των αμοιβαία αλληλοεξαρτώμενων στόχων για ειρήνη, ασφάλεια, ανάπτυξη και σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Με βάση τα παραπάνω κρίνεται αναγκαία: η ανάγκη άμεσης λήψης μέτρων θωράκισης των θεμελιωδών ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Το καθολικό αίτημα της κοινωνίας των πολιτών στη σύγχρονη κοινωνικοοικονομική συγκυρία για σεβασμό με όρους ισότητας των θεμελιωδών ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως της ανθρωπίνης αξίας και αξιοπρέπειας (άρθρο 2 § 1 Συντάγματος), του δικαιώματος ισότιμης πρόσβασης στην υγεία (άρθρο 21 § 3 Συντάγματος) και την παιδεία (άρθρο 16 § 2 Συντάγματος), του δικαιώματος σε πλήρη και σταθερή εργασία με κοινωνική ασφάλιση αναδιανεμητικού χαρακτήρα (άρθρο 22 Συντάγματος), της συνδικαλιστικής ελευθερίας (άρθρο 23 Συντάγματος). Οι διεθνείς υποχρεώσεις που βαρύνουν τη χώρα στο πεδίο της προστασίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων οφείλουν, ειδικά μέσα στη σημερινή δύσκολη οικονομική και κοινωνική συγκυρία, να τηρούνται στο ακέραιο, σύμφωνα και με την επιταγή του Συντάγματος περί της υπεροχής των κυρούμενων με νόμο διεθνών Συνθηκών έναντι κάθε αντίθετου προς αυτές εθνικού νόμου (άρθρο 28 § 1 Συντάγματος). Η τήρηση των υποχρεώσεων αυτών από την Πολιτεία επιβάλλεται, επίσης, και για λόγους συμμετρίας προς

τις υποχρεώσεις των διεθνών οικονομικών οργανισμών με τους οποίους η χώρα μας συνεργάζεται για την έξοδο της από την κρίση του εξωτερικού χρέους, να σέβονται, και αυτοί, τα διεθνώς κατοχυρωμένα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα²⁷.

Για την ΕΕΔΑ, ο σεβασμός από την Πολιτεία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την άσκηση των εξουσιών των οργάνων της στο πεδίο της εξόδου από την κρίση του εξωτερικού χρέους, είναι επιτακτικά επιβεβλημένος από :

- i) το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, όπως ερμηνεύεται από την Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών που εποπτεύει την εφαρμογή του, σύμφωνα με την οποία σε περιόδους δραματικής μείωσης των οικονομικών πόρων λόγω οικονομικής ύφεσης κάθε κράτος πρέπει να προσπαθεί με όλες τις δυνάμεις του να διασφαλίζει την ευρύτερη δυνατή απόλαυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και να προστατεύει τα ευάλωτα μέλη της κοινωνίας με στοχευμένα προγράμματα σχετικά χαμηλού κόστους (Γενικό Σχόλιο υπ' αριθμό 3 της Επιτροπής, §§ 11-12)
- ii) τις Συμβάσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας αρ. 87 (N. 4204/1961) και αρ. 98 (N. 4205/1961) και τη νομολογία της Επιτροπής Συνδικαλιστικής Ελευθερίας, σύμφωνα με την οποία στις περιπτώσεις που μία κυβέρνηση θεωρεί, στο πλαίσιο εφαρμογής πολιτικής οικονομικής σταθεροποίησης, ότι οι μισθοί δεν μπορούν να καθορίζονται ελεύθερα μέσω συλλογικών διαπραγματεύσεων, θα πρέπει ο περιορισμός να επιβάλλεται ως εξαιρετικό μέτρο, στο βαθμό του απολύτως αναγκαίου και για εύλογο χρονικό διάστημα, καθώς και να συνοδεύεται από κατάλληλες εγγυήσεις προστασίας του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων (Συλλογή αποφάσεων της Επιτροπής, 2006, § 1024).
- iii) την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1950 (ΝΔ 53/1974) και τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του

²⁷ Έκθεση του Ανεξάρτητου Εμπειρογνώμονα των Ηνωμένων Εθνών για τις επιπτώσεις του εξωτερικού χρέους και των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων των κρατών στο σύνολο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, 12 Αυγούστου 2009, § 30.

Ανθρώπου, από την οποία μεταξύ άλλων προκύπτει ότι μια δραστική μείωση κοινωνικής παροχής, συνδεδεμένη με την τροποποίηση των κανόνων βάσει των οποίων η παροχή είχε υπολογιστεί, ενδέχεται να στοιχειοθετεί παράβαση των διατάξεων της Σύμβασης.

V) τον *Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη του 1961* (N. 1426/1984) και τη νομολογία της *Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων*, από την οποία μεταξύ άλλων προκύπτει ότι όταν ένα κράτος οφείλει να σταθμίσει αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα προκειμένου να διαθέσει κατά προτεραιότητα δημόσιους πόρους, τα μέτρα που πράγματι λαμβάνει θα πρέπει, σε αναφορά με τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες, να πληρούν απαραίτητως τρία κριτήρια: να ισχύουν για εύλογο χρονικό διάστημα, να συμβάλλουν με μετρήσιμο τρόπο στην πρόοδο και να χρησιμοποιούν αριστοποιημένα τους δημόσιους πόρους που διατίθενται (αποφάσεις της Επιτροπής στις προσφυγές 13/2002 της 4.11.2003, § 53 και 31/2005 της 18.10.2006, § 35) ²⁸.

Η πορεία αποδόμησης του κοινωνικού κράτους και των δικαιωμάτων κοινωνικής προστασίας σε εθνικό ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο θα συνεχισθεί, αφού θεωρείται ότι η οικονομική κρίση θα αντιμετωπιστεί με διόρθωση των σφαλμάτων και όχι με την αλλαγή του μοντέλου της άνισης ανάπτυξης, των κοινωνικών ανισοτήτων, της φτώχειας και του μείγματος της οικονομικής πολιτικής νεοφιλελεύθερης έμπνευσης που αποσύνδεσε την δαπάνη της οικονομίας (επενδυτική – καταναλωτική) από το εισόδημα ενισχύοντας την κατανάλωση με υπέρμετρο και υψηλού κινδύνου δανεισμό τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά, προκειμένου να διατηρείται σε υψηλά επίπεδα η οικονομική μεγέθυνση και αύξηση του Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόντος (ΑΕΠ) ²⁹.

Ως επίλογο αυτού του κεφαλαίου θα μπορούσαμε να υπογραμμίσουμε μια αντισυνταγματική πορεία ετών, στην οποία η περίπτωση της

²⁸ Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΔΑΑ), (2010), Αθήνα, σ. σ. 2-4, www.nchr.gr.

²⁹ Ρομπόλης, Σ., (2010), «Η φτώχεια ως μια πρόκληση για τα ανθρώπινα δικαιώματα», στο: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου-61^η Επέτειος της Οικογενειακής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Φτώχεια, ένας εχθρός των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα: (ΙΜΔΑ), σ. σ. 38-39

Φτωχοποίησης στην Ελλάδα γίνεται αντιληπτή ως μια πολύπλευρη διαδικασία όπου ο Ελληνικός λαός παρουσίαζε το φαινόμενο της εκούσιας η ακούσιας χειραγωγούμενης Φτωχοποίησης πάνω σε θέματα Συνταγματικού Δικαίου και στην όλη φιλοσοφία που διέπει το Σύνταγμα ως "Κοσμοθεωρία".

1.3. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ LOIC WACQANT

Εδώ και μερικά χρόνια φούντωνε σε όλη την Ευρώπη ένας ηθικός πανικός, από εκείνους που είναι ικανοί, με την έκταση και η σφοδρότητα που έχουν, να παρεκτρέπουν τελείως τις πολιτικές των κρατών και να μεταβάλουν για μεγάλο διάστημα τη φυσιογνωμία των κοινωνιών που προσβάλλουν. Από εδώ και πέρα το Ευρωπαϊκό Κράτος Πρόνοιας θα πρέπει, αφού πρώτα μειώσει τις παροχές του, να τιμωρεί αυστηρά τα απολώτα ποιόνια του και να αναβαθμίζει την «ασφάλεια» νοούμενη από στενά σωματική – φυσική άποψη και όχι σε επίπεδο γενικότερων βιοτικών κινδύνων (μισθολογικών, κοινωνικών, ιατρικών, εκπαιδευτικών κ.ο.κ), στη σειρά προτεραιοτήτων της δημόσιας δράσης. Σύμφωνα με τη θεωρία του Βακάν η νέα πραγματικότητα αναφέρεται:

(i) Στην υποχώρηση του οικονομικού κράτους, υποβιβασμός του κοινωνικού κράτους, ενίσχυση και δοξολόγηση του ποινικού κράτους. Το νέο ποινικό κοινό αίσθημα, που δημιουργήθηκε στην Αμερική με στόχο την “εγκληματοποίηση της εξαθλίωσης” και μέσω αυτής την καθιέρωση της προσωρινής εργασίας, παίρνει διεθνές διαστάσεις, με μορφές άλλοτε περισσότερο παραλλαγμένες και δυσδιάκριτες, όπως ακριβώς διεθνείς διαστάσεις παίρνει και η θεμελίωση στον ατομικισμό και στην εμπορευματοποίηση των πάντων, οικονομική και κοινωνική ιδεολογία, την οποία το νέο αυτό ποινικό αίσθημα έρχεται να μεταφέρει και να συμπληρώσει στον τομέα της “δικαιοσύνης”.

Το “ιδεολογικό μάρκετινγκ” που μας ενδιαφέρει εδώ ξεκινά από την Ουάσινγκτον και τη Νέα Υόρκη, διασχίζει τον Ατλαντικό, για να στερεώσει τελικά στο Λονδίνο, και από εκεί να απλώσει τα παρακλάδια του σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Τόσο στον συγκεκριμένο τομέα, όσο και σε πολλούς άλλους τομείς, μετά την καταγγελία του φορντικού-κεϋνσιανού συμβουλίου, αποφασιστική συμβολή στην σύλληψη και την υλοποίηση της “δημόσιας πολιτικής” έχει κυρίως ο ιδιωτικός τομέας. Η εκστρατεία του Ρόναλντ Ρέικαν ενάντια στο κράτος πρόνοιας γίνεται πραγματικότητα.

Το κλειδί της ευημερίας των Ηνωμένων Πολιτειών και υποτιθέμενη διέξοδος στη μαζική ανεργία, μπορούν να συνοψιστούν σε μια απλή φράση: λιγότερο κράτος. Είναι αλήθεια ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες και μετά από αυτές το Ηνωμένο Βασίλειο και η Νέα Ζηλανδία έχουν μειώσει σημαντικά τις κοινωνικές δαπάνες τους. Δυστυχώς έχουν εξουδετερώσει τα συνδικάτα και έχουν καταργήσει σε μεγάλο βαθμό τους κανονισμούς πρόσληψης και (κυρίως) απόλυσης, αναγορεύοντας έτσι τη λεγόμενη «ευέλικτη» απασχόληση σε πραγματικό πρότυπο εργασίας, αν όχι και ιδιότητας του πολίτη, μέσα από την ταυτόχρονη καθιέρωση πραγμάτων καταναγκαστικής εργασίας για τους δικαιούχους των κοινωνικών επιδομάτων. Αδιαφορώντας για τις κοινωνικές συνέπειες: προσωρινότητα και μαζική ένδεια, γενίκευση της κοινωνικής ανασφάλειας εν μέσω της ξανακερδισμένης ευημερίας, καθώς και την ιλιγγιώδη αύξηση των ανισοτήτων, που τροφοδοτούν τις φυλετικές διακρίσεις, την εγκληματικότητα και την αποσάθρωση των δημοσίων θεσμών.

(ii) Στο δόγμα της “μηδενικής ανοχής”. Από τη Νέα Υόρκη το δόγμα της «μηδενικής ανοχής» αυτό το εργαλείο της νομιμοποίησης της αστυνομικής και της δικαστικής διαχείρισης της φτώχειας, διαδόθηκε σε ολόκληρο τον πλανήτη με αστραπιαία ταχύτητα. Και μαζί με αυτή διαδόθηκε και η στρατιωτική ρητορική του “πολέμου” ενάντια στο έγκλημα και της “ανάκτησης” του δημοσίου χώρου, ρητορική που εξομοιώνει τους (πραγματικούς ή φανταστικούς) παραβάτες – άστεγους, ζητιάνους και άλλους περιθωριακούς – με τους ξένους επιδρομείς, πράγμα που διευκολύνει τον πάντοτε καρποφόρο εκλογικά συνδυασμό με το ζήτημα της μετανάστευσης. Μια από τις μείζονες συνέπειες της «μηδενικής ανοχής» είναι ότι δημιούργησε βαθύ χάσμα κακοπιστίας και στην ουσία φυλετικές διακρίσεις.

(iii) Στην εσκεμμένη ατροφία του κοινωνικού κράτους αντιστοιχεί η υπερτροφία του ποινικού κράτους: ο τριπλασιασμός του σωφρονιζόμενου πληθυσμού μέσα σε 15 χρόνια αποτελεί ένα φαινόμενο χωρίς προηγούμενο ούτε ανάλογο σε καμιά δημοκρατική κοινωνία και μάλιστα εφόσον εκδηλώθηκε σε μια περίοδο όπου η εγκληματικότητα παρουσίαζε συνολικά σταθερότητα και μάλιστα έφθινε.

Στις δεκαετίες του '70 και του '80 με την παρότρυνση της Διοικητικής Υπηρεσίας για την Επιβολή του Νόμου (Low Enforcement Administration Agency), ομοσπονδιακού οργανισμού υπεύθυνου για την κινητοποίηση του αγώνα ενάντια στην εγκληματικότητα – αφού πρώτα έγινε το θέμα φετίχ των πολιτικών προεκλογικών εκστρατειών -, οι αστυνομίες, τα δικαστήρια και οι σωφρονιστικές διοικήσεις των πενήντα πολιτειών δημιούργησαν συγκεντρωτικές και μηχανογραφημένες τράπεζες δεδομένων, οι οποίες στο εξής δεν σταμάτησαν να πολλαπλασιάζονται συνεχώς. Πρόσβαση στις τράπεζες δεδομένων έχουν όχι μόνο οι δημόσιοι διοικητικοί οργανισμοί, όπως το FBI ή το INS (υπεύθυνο για την αστυνόμευση των αλλοδαπών) και οι κοινωνικές υπηρεσίες, αλλά επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι ιδιώτες και οι ιδιωτικοί οργανισμοί. Η διακίνηση τους θέτει στο στόχαστρο του αστυνομικού και του ποινικού μηχανισμού όχι μόνο τους εγκληματίες και τους απλούς υπόπτους για διάπραξη αδικημάτων, αλλά και τις οικογένειες τους, τους συγγενείς τους και τις συνοικίες όπου μένουν.

Σε περίοδο φορολογικής ένδειας λόγω μεγάλης μείωσης των φόρων για τις επιχειρήσεις και τις ανώτερες τάξεις, η αύξηση του προϋπολογισμού και του προσωπικού που αφορά τον εγκλεισμό δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί παρά μόνο με περικοπές στα ποσά που προοριζόταν για τις κοινωνικές παροχές, την υγεία και την εκπαίδευση. Η ποινική πολιτική που ακολουθούν οι κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης έχει γίνει στο σύνολο της πιο σκληρή, πιο ασφυκτική, και είναι πιο ανοιχτά προσανατολισμένη προς την “υπεράσπιση της κοινωνίας” σε βάρος της επανένταξης των κρατουμένων, την ίδια ακριβώς στιγμή που οι κοινωνίες αναδιαρθρώνουν τα κοινωνικά προγράμματα τους προς την κατεύθυνση της λιτότητας και την αγορά της εργασίας τους προς την κατεύθυνση της ελαστικότητας.

Ούτε είναι ευτυχής συγκυρία το γεγονός ότι οι Σκανδιναβικές Χώρες καταφεύγουν ελάχιστα στη φυλάκιση, καθώς εκεί η ποινική αντιμετώπιση της κοινωνικής ανασφάλειας παραμένει ακόμη μια έσχατη διέξοδος και όχι ένα πρώτο αντανάκλαστικό, όπως μαρτυρούν η μέτρια άνοδος του αριθμού των φυλακισμένων στη Σουηδία, ο σχεδόν στάσιμος αριθμός τους στη Νορβηγία

και τη Δανία και η θεαματική μείωση του στη Φιλανδία (που δηλώνει έτσι την προσκόλληση της στο σοσιαλδημοκρατικό μπλοκ της δυτικής σφαίρας) ³⁰.

(IV) Ο Loïc Wacquant (2000), ³¹ προσδιορίζει τον νεοφιλελευθερισμό ως το βασικό παράγοντα για την ενθάρρυνση της ανάπτυξης πιο τιμωρητικών στάσεων αλλά, παρουσιάζει μια πιο πάνω, προς τα κάτω προσέγγιση. Για Wacquant η άνοδος στο σωφρονισμό εξηγείται, από την ανάπτυξη της μαζικής φυλάκισης στις ΗΠΑ και στους αυξανόμενους αριθμούς Αφρικανό - Αμερικανών που φυλακίζονται. Υποστηρίζει ότι η επεκτεινόμενη φυλάκιση έχει να κάνει λίγο ή καθόλου με τα ποσοστά εγκλήματος αλλά έχει έρθει να αντικαταστήσει τα γκέτο, ως θεσμός για τον περιορισμό και τον έλεγχο της "χαμηλότερης κατηγορίας Αφρικανό-Αμερικανών", καθώς η ποινική διαχείριση της ένδειας έρχεται να αντικαταστήσει τον παρεμβατισμό.

(V) Η νεοφιλελεύθερη τιμωρία είναι παράδοξο το ότι φιλοδοξεί να αναπτύξει "περισσότερο κράτος" με την κυριαρχία της αστυνομίας και των φυλακών με στόχο να θεραπεύσει την γενικευμένη αύξηση της αντικειμενικής και υποκειμενικής ανασφάλειας η οποία προκλήθηκε από "λιγότερο κράτος" ως απόρροια του οικονομικού και κοινωνικού μετώπου σε όλες τις χώρες που συμμετείχαν στον Πρώτο όσο και σε εκείνες που συμμετείχαν στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η "τιμωρία" δημιουργήθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα των εκλογικών κύκλων και ηθικών πανικών ενορχηστρωμένων από τη μηχανή των μέσων μαζικής ενημέρωσης ξεφεύγοντας από κάθε έλεγχο, πριν από τον οποίο τώρα η Ευρώπη βρίσκεται στον απόηχο των Ηνωμένων Εθνών, θέτοντας η ίδια σε ιδιαίτερα δραματικές καταστάσεις τους λαούς της, ανάλογες με αυτές των νέων βιομηχανικών χώρων της Νότιας Αμερικής, όπως η Βραζιλία και κύρια οι γείτονές της, η Αργεντινή, η Χιλή, η Κολομβία, Παραγουάη και το Περού, που έχουν τους μεγαλύτερους εισαγωγείς αμερικανικού τύπου ποινικού λόγου και των πολιτικών σε όλο τον κόσμο.³²

³⁰ Wacquant, L., (1999), *Οι φυλακές της μιζέριας*, μετφρ. Καίτη Διαμαντάκου, Αθήνα: Πατάκη, σ. σ. 19-25, 37-51, 98-105, 154, 177, 187.

³¹ Wacquant, L., (2000), « The New "Peculiar Institution": On the Prison as Surrogate Ghetto », *Theoretical Criminology*, Vol. 4, no. 3, pp. 377-89.

³² Wacquant, L., (2003), «Toward a dictatorship over the poor?», *Punishment & Society*, Vol 5(2), p. p. 197-205,

(VI) Ο Βακάν επίσης αναφέρεται στην ανάπτυξη του χώρου σαν παράγωγο και μέσο εξουσίας. Μ' αυτή την έννοια, *γκέτο, υπεργκέτο και αντιγκέτο, καθώς και φυλακή*, είναι τέσσερις από πολλούς σχηματισμούς μιας γενικής διαδικασίας που μπορούσε να αποκαλέσουμε κοινωνικοχωρική απομόνωση.

Κοινωνικοχωρική απομόνωση λέει ο Βακάν είναι η διαδικασία όπου ιδιαίτερες κοινωνικές κατηγορίες και δραστηριότητες «μαντρώνονται», εγκλωβίζονται κι απομονώνονται σε ένα κλεισμένο και περιορισμένο τεταρτημόριο φυσικού και κοινωνικού χώρου. Η κοινωνικοχωρική απομόνωση δύναται να αφορά σε πληθυσμούς (π.χ. αστούς, μετανάστες, θρησκευτικές αιρέσεις), θεσμούς (όπως ιατρικές εγκαταστάσεις, λέσχες, sex shops), και δραστηριότητες (σχολική εκπαίδευση, διακίνηση ναρκωτικών, ή καύση απορριμμάτων), αλλά μπορεί και να προσδιοριστεί σύμφωνα με το περιβάλλον: η αγροτική κοινωνικοχωρική απομόνωση συμβαίνει στην εξοχή ενώ η αστική κοινωνικοχωρική απομόνωση λειτουργεί μέσα κι έξω από την πόλη – ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται όχι τόσο από «το μέγεθος, πυκνότητα, και ανομοιογένεια», όσο από τη χωρική συσσώρευση κι έντονη επισώρευση διάφορων μορφών κεφαλαίου (οικονομικό, πολιτιστικό, κοινωνικό και συμβολικό) που το περιθάλλει μια διοικητική μηχανή.

Σε καθένα από αυτά τα σκηνικά, μπορούμε να διανείμουμε **μορφές** κοινωνικοχωρικής απομόνωσης μαζί με δυο βασικές διαστάσεις. Η πρώτη είναι το επίπεδο στην *κοινωνική ιεραρχία*, είτε αυτή η ιεραρχία είναι βασισμένη στην τάξη (παραγωγική ικανότητα της αγοράς), εθνικότητα (τιμή), ή η κατάταξη σύμφωνα με το κύρος των τόπων – τυπικά αυτά συνδέονται. Μπορούμε να χειριστούμε αυτή την ιεραρχία σαν ένα συνεχές ή, για χάρη της σαφήνειας, να την διχοτομήσουμε σε απομόνωση στην κορυφή κι απομόνωση στη βάση της κοινωνίας. Η δεύτερη διάσταση είναι αν η απομόνωση είναι επιλεκτική, απορρέει δηλαδή από την *επιλογή* και την επιθυμία να συμμετάσχει κανείς σ' αυτήν ή να περιορίζεται η παρουσία κάποιου και οι περιπλανήσεις του σε μια συγκεκριμένη ζώνη, ή επιβεβλημένη, να έχει προέλθει από εξαναγκασμό, όπως όταν οι άνθρωποι υποχρεώνονται από εξωτερικές δυνάμεις να δίνουν λόγο για τις δραστηριότητές τους, να

περιστείλουν τις κινήσεις τους, ή να περιορίζουν τη διαμονή τους σε συγκεκριμένη τοποθεσία. Στην πρώτη περίπτωση η κοινωνικοχωρική απομόνωση οδηγείται και παγιώνεται εξ αγκιστείας από μέσα, στη δεύτερη περίπτωση από εξωτερική εχθρότητα.

Μπορούμε να κατανείμουμε τις ιδανικές-τυπικές μορφές κοινωνικοχωρικής απομόνωσης: Επιλεκτική έναντι της επιβεβλημένης, στην κορυφή ή στη βάση. Αυτή η αυτό-απομόνωση στην κορυφή που τροφοδοτείται από προσανατολισμό στην ομάδα εκπροσωπείται από θύλακες της ελίτ ή παραδοσιακά ανώτερης τάξης περιοχές στην πόλη και, σε μια υπερβολική μορφή, από τις «φρουρούμενες κοινότητες» που έχουν εξαπλωθεί στην κορυφή της κοινωνικής κι εδαφικής ιεραρχίας τις τελευταίες δυο δεκαετίες για να προσφέρουν ένα καταφύγιο κοινωνικής ομοιογένειας, ασφάλεια από το έγκλημα, και τις ανέσεις του να είναι κανείς μέλος μιας προνομιάς κοινωνίας και τοποθεσίας.

Οι δυο κύριες μορφές εθνοτήτων-φυλών που αναπτύσσονται για να επιτελέσουν κοινωνικοχωρική απομόνωση στη βάση της αστικής ιεραρχίας είναι το γκέτο και οι εθνικοί θύλακες, που δεν πρέπει να συγχέονται καθώς βρίσκονται στα δυο άκρα του συνεχούς του επιβολής/επιλογής κι εξυπηρετούν διαφορετικές λειτουργίες. Το γκέτο προέκυψε σαν κοινωνικοχωρικός μηχανισμός που επιτρέπει την από κοινού οικονομική εκμετάλλευση και τον κοινωνικό εξοστρακισμό αυτής της κατηγορίας αποβλήτων π.χ. εβραίοι/χριστιανοί. Ο ίδιος χωρικός μηχανισμός είχε ξανα-ανακαλυφθεί και αναπτυχθεί τέσσερις δεκαετίες αργότερα στις βορειοανατολικές και μεσοδυτικές πολιτείες των ΗΠΑ όταν οι μαύροι του Νότου μετανάστευσαν στις εξαπλούμενες βιομηχανικές πόλεις που ήθελαν μεν το μόχθο τους αλλά δεν επιθυμούσαν να αναμειχθούν με τους λευκούς κατοίκους, μην τυχόν κι αυτό φέρει «κοινωνική ισότητα» μεταξύ των επονομαζόμενων φυλών και την κατακραυγή της «επιμειξίας»³³.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη διαφορά μεταξύ γκέτο κι εθνικού θύλακα, είναι χρήσιμο να εισάγουμε έναν τρίτο θεσμό αναγκαστικού

³³ Allan H. Spear, (1968), που αναφέρεται στον Loïc Wacquant, 2001, σ. 95-131.

περιορισμού: τη φυλακή. Είναι ένα είδος δικαστικού γκέτο μέσα στη φυλακή όπου οι έγκλειστοι αναπτύσσουν μια δική τους παράλληλη κοινωνία και πολιτισμό ως απάντηση στην αναγκαστική απομόνωση και τις στερήσεις που προϋποθέτει. Αντίστροφα, μπορούμε να σκεφτούμε το γκέτο σαν μια εθνοφυλετική φυλακή που θέτει σε περιορισμό έναν κακόφημο πληθυσμό σε μια ειδική περίμετρο στην οποία ο τελευταίος εξαναγκάζεται να αναπτύξει την μια ξεχωριστή σφαίρα ζωής αντιδρώντας στον χωρικό περιορισμό και τον κοινωνικό εξοστρακισμό. Μόλις συλλάβουμε την δομική και λειτουργική συγγένεια μεταξύ γκέτο και φυλακής, καταλαβαίνουμε γιατί η κατάρρευση του πρώτου ύστερα από τις εξεγέρσεις του '60 οδήγησε στην ανάπτυξη του δεύτερου ως αντικατάστατο για να «μαντρώνεται» ένας πληθυσμός που θεωρείται άτιμος, στερημένος κι επικίνδυνος ³⁴.

Καθώς κινούμαστε προς τον άξονα γη/εργασία, βρίσκουμε μια σειρά από ενδιάμεσους αστερισμούς που υψώνονται για να εξασφαλίσουν την εργατική δύναμη υποδεέστερων πληθυσμών ενώ ταυτόχρονα τους αποτρέπουν από το να έρθουν στην πόλη, γιατί η πλήρης αστικοποίηση θα αύξανε το κόστος της παραγωγής τους και επίσης θα γεννούσε πιέσεις προς την επιμειξία (που με τη σειρά της θα υπονόμει την εθνοφυλετική καθαρότητα και ιεραρχία). Σε τέτοια σενάρια, έχεις ένα στρατόπεδο, το οποίο έχει δυο βασικούς τύπους: Το στρατόπεδο εργασίας για τους μετανάστες εργάτες (καθώς και τους ποινικούς κατάδικους και πολιτικούς κρατούμενους) και το στρατόπεδο προσφύγων για τους πολιτικούς εξόριστους.

Στις νέες μορφές φτώχειας ο τρόπος που γίνεται η διαχείριση των πληθυσμών των οικονομικά μειονεκτούντων μεταναστών καθώς και, των άλλων ατόμων που υπέστησαν αυτή την αλλοτριωτική εμπειρία γίνεται σαφές ότι δεν υφίσταται κανενός είδους ασφαλές περιβάλλοντος να μπορούν να ανασυγκροτηθούν οικονομικά, κοινωνικά. Η μεγάλη αντίθεση γίνεται καλύτερα κατανοητή από την μελέτη που κάνει ο Βακάν για τα γκέτο.

Για να κατασκευαστεί ένα γκέτο απαιτείται να συγκεντρωθούν τέσσερα δομικά στοιχεία. Πρώτο είναι το στίγμα. Ο δεύτερος θεμέλιος λίθος του γκέτο

³⁴ Wacquant, L., (2001), «Deadly Symbiosis: When Ghetto and Prison Meet and Mesh», *Punishment & Society*, No. 3:(1), p. p.95-133.

είναι ο περιορισμός: έχουμε δει ότι οι πληθυσμοί μπορούν να γίνουν εδαφικά συγκεντρωμένοι όχι μόνο ως αποτέλεσμα εξωτερικής επιβολής αλλά επίσης λόγω συγγένειας, μέσω επιλεκτικής απομόνωσης βασισμένης στην τάξη, την κουλτούρα, ή τον τρόπο ζωής. Δεν πρέπει να συγχέουμε αυτά τα δυο σενάρια. Για να επαναλάβω, στην Αμερική των αρχών του εικοστού αιώνα οι επονομαζόμενες λευκές εθνικότητες συναθροίζονταν χαλαρά και προσωρινά σε ανάμεικτους εθνικούς θύλακες (Μικρή Ιταλία, Μικρή Ιρλανδία, Γερμανόπολη, κλπ.) που είχαν προκύψει από έναν συνδυασμό της μεταναστευτικής εμπειρίας, της ταξικής θέσης, και της πολιτισμικής συμπάθειας αλλά σαν ομάδες δεν είχαν ποτέ υποχρεωθεί να κατοικούν σ' ένα σταθερό και κρατημένο γι' αυτούς έδαφος όπου ζούσαν μόνο οι συμπατριώτες τους, όπως είχαν υποχρεωθεί οι Αφροαμερικανοί μετά τη δεκαετία το 1910³⁵.

Το τρίτο συστατικό στοιχείο του γκέτο, είναι ακριβώς η *εδαφική εκχώρηση*: ένα γκέτο προκύπτει όταν ένας στιγματισμένος λαός έρχεται να ζήσει σε μια οριοθετημένη περιοχή η οποία του έχει εκχωρηθεί με τη βία και που με τη σειρά της είναι εκχωρημένη σ' αυτόν, οπότε έχετε μια αμφίδρομη συνεκδοχή κατηγορίας κι εδάφους που οδηγεί σε εθνική ομοιογένεια και αποκλειστικότητα. Αυτό μας δείχνει το τέταρτο και τελευταίο συστατικό που σχηματίζει το γκέτο, και συγκεκριμένα, το *θεσμικό παραλληλισμό*. Καθώς ο στιγματισμένος πληθυσμός δέχεται πιέσεις να κατοικεί στην περιοχή που του έχει ανατεθεί, από την οποία δεν μπορεί να αποδράσει, αναπτύσσει ένα δίκτυο θεσμών που αντιγράφουν κι αντικαθιστούν τους θεσμούς της ευρύτερης κοινωνίας που τους έχει απορρίψει.

Η κατάρρευση των γκέτο αλλάζει την όλη διαδικασία κάτω από την οποία συγκεκριμένες πολιτισμικές οντότητες διαχειριζόταν την ίδια τους την επιβίωση. Ο πρώτος λόγος είναι *οικονομικός*: είναι η στροφή από την βιομηχανική οικονομία του Φορντ, αγκιστρωμένη από την εργοστασιακή παραγωγή τοποθετημένη μέσα στην πόλη και που απαιτούσε πλήθη ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, σε μια αποκέντρωση βασισμένη στις υπηρεσίες οικονομία στην οποία ο αυτοματισμός, η παγκόσμια

³⁵ Philpott, L., (1978), αναφέρεται στον Loïc Wacquant, 2011.

μετεγκατάσταση, και η ανανεωμένη μετανάστευση των κατώτερων τάξεων κατέστησε του μαύρους εργάτες περιττούς. Ο δεύτερος παράγοντας είναι *δημογραφικός και πολιτικός*: είναι αυτό που αποκαλώ η μεγάλη μετανάστευση των λευκών. Στις δεκαετίες του '60 και '70, οι λευκοί έφυγαν κατά εκατομμύρια για να αναδημιουργήσουν στα προάστια την κοινωνική και χωρική απόσταση από τους μαύρους του νότου που συρρέουν στη μητρόπολη. Η τρίτη δύναμη που διέλυσε το γκέτο είναι η επιτυχημένη *μαύρη κινητοποίηση* εναντίον της λευκής κυριαρχίας, με το μορφή του Κινήματος των Πολιτικών Δικαιωμάτων και το ριζοσπαστικό παρακλάδι του, το "Κίνημα της Μαύρης Δύναμης", στράφηκαν στην μετωπική πρόκληση της κοινωνικοχωρικής απομόνωσης και της οικονομικής ανισότητας στη μητρόπολη.

Τρεις ιδιότητες διαχωρίζουν το γκέτο του τέλους του αιώνα από το κοινό γκέτο που δημιουργήθηκε τη δεκαετία του '10, άνθισε γύρω στο '50, και κατέρρευσε στα τέλη του '60. *Πρώτον*, το υπεργκέτο στερείται οικονομικής λειτουργίας επειδή η εργατική δύναμη που περιέχει έχει καταστεί υπεράριθμη. *Δεύτερον*, ο οικονομικός πλεονασμός έχει οδηγήσει σε κοινωνική από-διαφοροποίηση και σε εξανέμιση της μαύρης μεγαλοαστικής τάξης, τόσο που το υπεργκέτο είναι διπλά διαχωρισμένο σε φυλή και τάξη. *Τρίτον* και αναμενόμενο, έχει απογυμνωθεί από το σύνολο των εσωτερικών θεσμών που προστάτευαν από την κυριαρχία και παρέχουν το πλαίσιο της καθημερινής ζωής. Εν ολίγοις, το υπεργκέτο είναι ένα κοινωνικοχωρικό επινόημα στραμμένο προς το γυμνό αποκλεισμό που διασπά τη μαύρη κοινότητα σε κοινωνικές τάξεις και δεν προσφέρει καμία από τις συλλογικές προστασίες και παράπλευρα οφέλη της γκετοποίησης.

Έχει λοιπόν η περιφέρεια της εργατικής τάξης των πόλεων της Δυτικής Ευρώπης κυλήσει προς την κατεύθυνση των γκέτο; Η απάντησή σ' αυτή των ερώτηση είναι σταθερά και απερίφραστα *αρνητική*. Ο Βακάν στο βιβλίο του *Απόβλητοι των Πόλεων* τονίζει τέσσερις τάσεις που δείχνουν πως οι κακόφημες περιοχές της Ευρωπαϊκής μητρόπολης έχουν ταξιδέψει προς την αντίθετη κατεύθυνση, οπότε μπορούμε να πούμε ότι μετατρέπονται σε αντιγκέτο – αν θέλουμε να κρατήσουμε αυτή τη γλώσσα, την οποία δε θεωρώ ούτε εύστοχη ούτε χρήσιμη.

Πρώτον, γκετοποίηση σημαίνει ότι τα μέλη μιας περιορισμένης κατηγορίας αναγκάζονται να ζήσουν σε ένα ξεχωριστό χώρο κρατημένο γι' αυτούς, που μηχανικά μεταφράζεται στην αύξηση της *εθνικής ομοιογένειας*. Όμως οι παρακμιακές περιοχές της Κόκκινης Ζώνης του Παρισιού και τα συγγενή *banlieues* της Γαλλίας έχουν γίνει λιγότερο ομοιογενή ως προς αυτό στις τελευταίες δυο δεκαετίες. Η έρευνα πεδίου στην πόλη La Courneuve το 1991, κοντά στο αεροδρόμιο Charles de Gaulle, ο πληθυσμός που κατοικούσε σ' αυτό το κακόφημο συγκρότημα κατοικιών των Les Quatre mille προερχόταν από εικοσιέξι εθνικότητες. Το 2006, το συγκρότημα φιλοξενούσε γύρω στις 62 εθνικότητες. Ένας δεύτερος δείκτης γκετοποίησης είναι η αυξανόμενη *οργανωτική πυκνότητα*: μια στιγματισμένη κατηγορία τοποθετημένη σε έναν κρατημένο γι' αυτήν θύλακα θα τον γεμίσει με δικούς της θεσμούς, όπως έχει καταγραφεί στην ανάπτυξη κι αυξημένη διαφοροποίηση άτυπων και επίσημων οργανισμών. Τρίτον, το γκέτο είναι μια *μηχανή πολιτισμικής συγχώνευσης* που τρέφει την ανάδυση ενός κοινού ιδιώματος ταυτοποίησης και διεκδίκησης δικαιωμάτων που περικλείει τα διάφορα συστατικά στοιχεία του στιγματισμένου πληθυσμού. Και πάλι, τα παρηκμασμένα εδάφη της εργατικής τάξης της Δυτικής Ευρώπης αποκλίνουν από αυτό το σχήμα μέσα στην αξιοθρήνητη αποτυχία τους να εξασφαλίσουν μια ενοποιημένη ταυτότητα για τους κατοίκους τους. Ένα τέταρτο χαρακτηριστικό του γκέτο είναι ότι τα όριά του είναι *αδιαπέραστα*, καθώς στοχεύει στον περιορισμό όλων των μελών της στοχοθετημένης κατηγορίας, ανεξάρτητα από το εισόδημά τους και την κοινωνική θέση.

Εν ολίγοις, οι φθίνουσες περιοχές της κατώτερης τάξης της Ευρωπαϊκής μητρόπολης γίνονται όλο και πιο εθνικά ετερογενείς και λιγότερο πυκνές οργανωτικά τα όριά τους είναι πορώδη κι απέτυχαν να σφυρηλατήσουν μια κοινή πολιτισμική ταυτότητα. Κι από τις τέσσερις απόψεις, υπακούν σε μια κοινωνικοχωρική δυναμική ακριβώς αντίθετη από αυτή που παράγει ένα γκέτο. Ύστερα από προσεκτική εξέταση, η γλώσσα της γκετοποίησης αποδεικνύεται θεμελιωδώς ακατάλληλη για να περιγράψει την αστική απομόνωση στη Δυτική Ευρώπη στην αυγή του εικοστού πρώτου αιώνα ³⁶.

³⁶ Wacquant, L., (2011), *Σχεδιάζοντας την απομόνωση στον 21^ο αιώνα* «ΑνθρωποΓεωγραφίες», <http://sociology.berkeley.edu/faculty/wacquant>.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ

2.1. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΠΕΡΑΝ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΙΣΤΑΜΕΝΗΣ

Η κατάρρευση του κομμουνισμού το 1991 ήταν το τέλος μιας τραγωδίας με κλασικές αποχρώσεις. Δεκαεπτά χρόνια αργότερα το κραχ του 2008 μεταμόρφωνε το σκηνικό που τόσα χρόνια είχε διαμορφωθεί. Οι εκμεταλλευτικές σχέσεις και το κυνηγητό του μέγιστου καπιταλιστικού κέρδους μειώνουν συνεχώς τη δυνατότητα των εργαζομένων να απορροφούν τα συνεχώς και περισσότερα προϊόντα. Δημιουργείται έτσι ένα πλαίσιο συνθηκών που δεν επιτρέπει την κερδοφόρα λειτουργία όλων των κεφαλαίων που έχουν συσσωρευτεί. Με άλλα λόγια, τα υπερσυσσωρευμένα κεφάλαια δυσκολεύονται έως και αδυνατούν να διαγράψουν τον κύκλο της διευρυμένης αναπαραγωγής. Αυτή ακριβώς η διακοπή του κύκλου αναπαραγωγής του κεφαλαίου αποτελεί την καπιταλιστική κρίση ³⁷.

Η δεύτερη μεταπολεμική περίοδος (1971 – 2008) ήταν μια περίοδος που ξεκίνησε το 1971 με μια παράτολμη στρατηγική απόφαση των αρχών των ΗΠΑ: αντί να μειώσουν τα δυο ελλείμματα που συσσωρεύονταν από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 (το έλλειμμα του κρατικού προϋπολογισμού και το εμπορικό έλλειμμα της αμερικάνικης οικονομίας) οι κορυφαιοί διαμορφωτές της αμερικάνικης πολιτικής αποφάσισαν να αυξήσουν εσκεμμένα και απεριόριστα τα δυο αυτά ελλείμματα. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν το να πληρώσει η ανθρωπότητα, μέσω τσουναμιού κεφαλαίων που διέσχιζαν τους δυο μεγάλους ωκεανούς για να χρηματοδοτήσουν τα ελλείμματα της Αμερικής.

³⁷ Μπογιόπουλος, Ν., (2011), *Είναι ο Καπιταλισμός Ηλίθιος*, Αθήνα: Λιβάνη, σ. σ. 24 – 28.

Η όλο και μεγαλύτερη κυριαρχία και εξουσία του χρηματοπιστωτικού συστήματος με επίκεντρο την *"Wall Street"*, ο θρίαμβος της απληστίας, η υποχωρητικότητα των αμερικανικών κρατικών ρυθμιστικών αρχών (που ήθελαν να διατηρηθεί αυτό το τσουνάμι κεφαλαίων το οποίο συντηρούσαν τα όλο και μεγαλύτερα αμερικανικά ελλείμματα), η κυριαρχία του αγγλοκελτικού μοντέλου οικονομικής μεγέθυνσης κλπ. Όλα αυτά τα φαινόμενα που συνιστούσαν το οικονομικό μοντέλο της περιόδου που έληξε άδοξα το 2008, μοιάζουν ξαφνικά με απλά υποπροϊόντα της μαζικής ροής κεφαλαίων που ήταν αναγκαία για να τροφοδοτούνται τα δυο ελλείμματα των Ηνωμένων Εθνών ³⁸.

Για να κατανοηθεί το μέγεθος και η ταχύτητα με την οποία εξαπλώθηκε η κρίση θα πρέπει να ληφθούν υπόψη ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του ισχύοντος ρυθμιστικού πλαισίου στις χρηματοπιστωτικές αγορές. Υποστηρίζεται ότι, η ιδιαίτερα χαλαρή νομισματική πολιτική της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας (FED) για ικανό χρονικό διάστημα ευθύνεται για την εμφάνιση υπερβολικής ρευστότητας και «μόχλευσης», με αποτέλεσμα την εμφάνιση ανισορροπιών και τελικά «φούσκας» στην αγορά κατοικίας. Επίσης, τα χαμηλά επιτόκια και οι χαμηλές αποδόσεις των «παραδοσιακών επενδύσεων» οδήγησαν τους συμμετέχοντες στις χρηματοπιστωτικές αγορές στην ανάληψη υψηλών κινδύνων δια των διαφόρων καινοτομικών χρηματοπιστωτικών μέσων, χωρίς να επιδεικνύουν τη δέουσα προσοχή για τη στάθμιση ή/και αντιστάθμιση αυτών των κινδύνων. Το ισχύον πλαίσιο «δημιουργίας προς διάθεση» λειτουργούσε με τρόπο ώστε οι τράπεζες να έχουν κάθε κίνητρο να ομαδοποιούν και τιτλοποιούν μεμονωμένα δάνεια τα οποία διέθεταν στους επενδυτές. Το ισχύον «λειτουργικό» κανονιστικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία της χρηματοπιστωτικής αγοράς έχει πλέον ξεπεραστεί και οι εποπτικές αρχές δεν το αντιλήφθηκαν έγκαιρα ή δεν επέδειξαν τη δέουσα προσοχή στην παραβίασή του. Η υπερβολική ρευστότητα οδήγησε τους διαχειριστές κεφαλαίων να αναλαμβάνουν συνεχώς περισσότερους κινδύνους. Στην προσπάθειά τους για μεγιστοποίηση των κερδών, προχώρησαν σε ευρεία έκθεση σε «δομημένα προϊόντα» που τηρούνταν εκτός των ισολογισμών των

³⁸ Βαρουφάκης, Γ., (2012), *Παγκόσμιος Μινώταυρος*, Αθήνα: Λιβάνη, σ. σ. 60-70.

τραπεζών, ενώ χρησιμοποιούνταν ευρέως για το μετασχηματισμό της ωριμότητας του χαρτοφυλακίου. Η επιτυχία αυτού του μοντέλου βασίστηκε σε, υποτίθεται, πολύ εξελιγμένα συστήματα διαχείρισης κινδύνου και στην αξιολόγηση όλων αυτών των προϊόντων και των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων από τις εταιρείες αξιολόγησης πιστοληπτικού κινδύνου, ενώ ήταν φανερό ότι υπήρχαν πολλές περιπτώσεις παραβίασης του ισχύοντος κανονιστικού πλαισίου π.χ. λόγω «σύγκρουσης συμφερόντων» .

Έτσι, φθάσαμε στο καλοκαίρι του 2007, όπου τοποθετείται και η έναρξη της κρίσης. Η αναστροφή της τάσης συνεχούς ανόδου των τιμών των ακινήτων στις ΗΠΑ συνοδεύτηκε με την κρίση στην αγορά ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου. Η αγορά χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών άρχισε να κλυδωνίζεται καθώς αρκετά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα ήταν εκτεθειμένα σε πολύπλοκα δομημένα προϊόντα τα οποία, αν και είχαν βαθμολογηθεί με άριστα (AAA ή “triple A”) από τις εταιρείες αξιολόγησης πιστοληπτικού κινδύνου βασιζονταν σε δανειακές συμβάσεις οι οποίες ήταν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους επισφαλείς. Ο κατακέρματισμός των εποπτικών αρχών στις ΗΠΑ δεν επέτρεψε την άμεση διάγνωση της κρίσης και πολύ περισσότερο τον έγκαιρο και αποτελεσματικό συντονισμό για την αντιμετώπιση της κρίσης. Η κρίση εξαπλώθηκε και στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού με πρώτο θύμα την επενδυτική τράπεζα Northern Rock του Ηνωμένου Βασιλείου (Σεπτέμβριος 2007), αλλά και ελβετικές και γερμανικές τράπεζες. Δεύτερο μεγάλο σταθμό, αποτέλεσε η περίπτωση της Bear Stearns, πέμπτης μεγαλύτερης επενδυτικής τράπεζας στις ΗΠΑ, η οποία για να αποφύγει την πτώχευση, εξαγοράσθηκε από την J.P. Morgan με τη μεσολάβηση της FED και την εγγύηση του αμερικάνικου δημοσίου τον Μάρτιο του 2008. Η απόφαση αυτή των αμερικανικών αρχών (Υπουργείο Οικονομικών-Treasury και FED) έγινε δεκτή με ανακούφιση καθώς σηματοδότησε ότι οι αρμόδιες αρχές ήταν έτοιμες να δράσουν, πέρα από ιδεολογικές αγκυλώσεις και δογματισμούς, και να αποτρέψουν εν τη γενέσει του τον ενδεχόμενο «συστημικό κίνδυνο» στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και ιδίως στον τραπεζικό τομέα. Η ευφορία που ακολούθησε αυτή την κίνηση ήταν τέτοια που πολλοί σοβαροί αναλυτές ακόμη και διαμορφωτές πολιτικής, όπως υψηλής επιρροής στελέχη της Επιτροπής Ανοικτής Αγοράς (FOMC) της FED, να μιλούν για αντιστροφή της κρίσης. Το

κλίμα αυτό κάλυψε ή/και περιθωριοποίησε προσωρινά τα στοιχεία που έδειχναν ότι η παγκόσμια οικονομία δεν είχε να αντιμετωπίσει μόνο τη χρηματοπιστωτική κρίση αλλά και άλλα δύο γεγονότα: την άνοδο των τιμών των εμπορευμάτων, ιδίως του πετρελαίου και των τροφίμων, και τις τρομερές ανισορροπίες που προκλήθηκαν στις αγορές κατοικίας όχι μόνο στις ΗΠΑ, αλλά και σε πολλές χώρες της ευρωζώνης όπως η Ιρλανδία και η Ισπανία από την ιδιαίτερα χαλαρή νομισματική πολιτική των περασμένων χρόνων. Παράλληλα, η «όρεξη» για αναζήτηση ολοένα και περισσότερο επικίνδυνων επενδυτικών ευκαιριών από τους διαχειριστές των επενδυτικών κεφαλαίων που είχε καλλιεργηθεί από τα ιδιαίτερα χαμηλά επιτόκια, αντιστράφηκε απότομα σε αναζήτηση πιο ασφαλών επενδύσεων προκαλώντας χάος σε αγορές χρήματος και κεφαλαίου αλλά και σε ολόκληρες αναδυόμενες οικονομίες. Έτσι, η χρηματοπιστωτική κρίση, η άνοδος των τιμών των εμπορευμάτων και η υπερθέρμανση στην αγορά κατοικίας, επέφερε ένα ταυτόχρονο «τριπλό σοκ». Όταν δε, οι αρχές των ΗΠΑ παρενέβησαν για να σώσουν τις δύο «ημι-δημόσιες» επιχειρήσεις χορήγησης στεγαστικών δανείων (Fannie May και Freddy Mac), αλλά αποφάσισαν να αφήσουν τη Lehman Brothers να πτωχεύσει (15/09/2008), η αβεβαιότητα έδωσε τη θέση της σε πανικό και ουσιαστικό πάγωμα της διατραπεζικής αγοράς επεκτείνοντας ραγδαία την κρίση και στην πραγματική οικονομία μέσω του καναλιού του τραπεζικού συστήματος και της «πιστωτικής ασφυξίας» που προκλήθηκε ³⁹.

Όταν έγινε το Κραχ εκείνες τις ημέρες του Οκτωβρίου του 1929, οι προσδοκίες για μια σχετικά γρήγορη ανάκαμψη ήταν μεγάλες. Ίσως η πιο έντονη μνήμη της περιόδου ήταν η μαζική χρεοκοπία των τραπεζών. Το 1929, 659 τράπεζες κατέβασαν τα ρολά. Το 1930 τις ακολούθησαν άλλες 1.350 τράπεζες. Κι εκεί που το 1931 ξεκίνησε με προβλέψεις ότι η κρίση των τραπεζών τελείωσε και ότι σιγά οι επιζήσαντες τράπεζες θα ανάσαιναν, άλλες 2.293 τράπεζες έκλεισαν ⁴⁰.

³⁹ Πέτσας, Σ., (2009), <http://blogs.eliamep.gr/petsas/pagkosmia-ikonomiki-krisi-i-eties-ke-i-antimetopisi-tis-2/>

⁴⁰ ο. π, Βαρουφάκης, σ. σ. 90-102.

Από το 1949 έως το 1952 οι ελληνικές εξαγωγές ήταν ελάχιστες, τα φορολογικά έσοδα εντελώς ανεπαρκή, η εμπιστοσύνη στη δραχμή ήταν ανύπαρκτη. Τη θέση του εθνικού νομίσματος, ως κύριου μέσου συναλλαγών, κατείχε η χρυσή λίρα Αγγλίας, με αποτέλεσμα οι καταθέσεις να είναι μηδαμινές και η αποταμίευση να μη λειτουργεί ως πηγή άντλησης κεφαλαίων και δημιουργίας πιστώσεων όπως αναφέρει ο Φραγκιάδης Α. στο βιβλίο του «Ελληνική Οικονομία». Η αμερικανική βοήθεια έπαιξε κύριο ρόλο στην αντιμετώπιση της εξαιρετικά κρίσιμης οικονομικής κατάστασης. Έτσι, τρία χρόνια μετά το τέλος του εμφυλίου, η εγχώρια παραγωγή είχε ανακάμψει σχεδόν στα προπολεμικά επίπεδα. Η ολοκληρωτική στήριξη που παρείχε η αμερικανική οικονομική βοήθεια ήταν, μια έκτακτη κατάσταση, που δύσκολα θα μπορούσε να διαρκέσει. Το 1952 έγινε σαφές ότι οι πιστώσεις πρόκειται να μειωθούν δραστικά, καθώς με τον πόλεμο της Κορέας, οι προτεραιότητες των ΗΠΑ στράφηκαν από την οικονομική ανασυγκρότηση της Ευρώπης στον επανεξοπλισμό του δυτικού μπλοκ. Η προοπτική αυτή προκάλεσε στην Ελλάδα φόβους για ανακοπή της ανασυγκρότησης και πλήρη οικονομική κατάρρευση. Όμως η άμεση αμερικανική επέμβαση στην Ελλάδα είχε ήδη πετύχει τους στόχους της. Όταν τελείωσε το σχέδιο Μάρσαλ, οι περισσότεροι αμερικανικοί σύμβουλοι αποχώρησαν και η οικονομική βοήθεια περιορίστηκε ⁴¹.

Με τον όρο σχέδιο Μάρσαλ εννοείται η οικονομική ενίσχυση κρατών της ευρωπαϊκής ηπείρου, αποκύημα της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ μετά τη λήξη του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και της αντίληψης ότι η επικράτηση του κομμουνισμού θα αποτελούσε κίνδυνο για τα συμφέροντα και των Ηνωμένων Πολιτειών ⁴². Η χορηγία της βοήθειας αυτής δεν έγινε με διμερείς διαδικασίες αλλά, με όρους που τέθηκαν από την Ουάσιγκτον. Αυτοί περιλάμβαναν την καταστολή των κομμουνιστικών απειλών και την έμμεση περιστολή της ανεξαρτησίας των δικαιούχων κρατών, μιας και με όπλο το μπλοκάρισμα των πιστώσεων η αμερικανική ηγεσία μπορούσε να πιέσει τις κυβερνήσεις σε περίπτωση που αρνούνταν να ανταποκριθούν στις επιθυμίες

⁴¹ http://el.wikibooks.org/wiki/%CE%9F%CE%B9_%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%BA%CF%81%CE

⁴² Bernstein S. - Milza P., (1999), *Ιστορία της Ευρώπης Από την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα Ευρωπαϊκά Κράτη 5ος-18ος αιώνας*, τ.Γ', Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. σ. 179.

της. Τον Ιούλιο του 1947 ιδρύθηκε η «Επιτροπή για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Συνεργασία» (ΟΕΕC), που αποσκοπούσε στη διαχείριση του Σχεδίου Μάρσαλ, ενώ το 1949 ακολούθησε η ίδρυση από τους Σοβιετικούς του «Συμβουλίου Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας (COMECON).

Με τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο έχουμε την απαρχή ενός αμερικανικού παρεμβατισμού που με πρόσχημα τον κομμουνιστικό κίνδυνο «πρόσφερε» την πλήρη συμπαράσταση, οικονομική και στρατιωτική σε οποιαδήποτε χώρα κινδύνευε να συμπεριληφθεί στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης ⁴³. Ο παρεμβατισμός αυτός καθόρισε, την αμερικανική εξωτερική πολιτική για τα επόμενα είκοσι χρόνια, ενώ παράλληλα αποτέλεσε και τον ακρογωνιαίο λίθο του Βορειοατλαντικού Συμφώνου (North Atlantic Treaty Organization ή NATO) που ιδρύθηκε στις 4 Απριλίου του 1949 ⁴⁴.

Ο πόλεμος του Βιετνάμ, που διαδέχτηκε τον πόλεμο της Κορέας, χρησιμοποιήθηκε επίσης για να δοθεί περαιτέρω ώθηση στην ιαπωνική βιομηχανία. Σκοπός η εκβιομηχάνιση της Νοτιοανατολικής Ασίας, η οποία με τη σειρά της ενίσχυσε την Ιαπωνία, προσφέροντας της επιτέλους τον κρίκο που έλλειπε: μια ζωτική ζώνη εμπορίου σε κοντινή απόσταση. Ο πόλεμος του Βιετνάμ (η πεισματική άρνηση του Χο Τσι Μινχ να χάσει τον πόλεμο του Βιετνάμ) και η ριζοσπαστική «Μεγάλη Κοινωνία», κόστισαν όλο και περισσότερα χρήματα τα οποία οι ΗΠΑ απλώς τύπωναν. Έτσι δημιουργήθηκε ένα βουνό δημοσίου χρέους και παράλληλα μια ροή δολαρίων προς την Ευρώπη και την Ασία που τριμοδοτούσε τις εκεί βιομηχανίες, ανατρέποντας το βασικό πυλώνα του παγκόσμιου σχεδίου που δεν ήταν άλλος από τα πλεονάσματα των ΗΠΑ.

Το πρόβλημα ήταν πως η Αμερική, από την ώρα που έγινε ελλειμματική (και έπαιψε να διαθέτει πλεονάσματα προς ανακύκλωση στον υπόλοιπο κόσμο), να καταφέρει να παραμείνει ηγεμονική, χρηματοδοτώντας έτσι το όλο αυξανόμενο διπλό έλλειμμα των ΗΠΑ.

⁴³ Τσακαλογιάννης, Π., (2000), and Norman, D., (1996), αναφέρεται:
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF_%CE%9C%CE%AC%CF%81%CF%83%CE%B1%CE%BB#fn_5

⁴⁴http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF_%CE%9C%CE%AC%CF%81%CF%83%CE%B1%CE%BB, Τελευταία τροποποίηση 22:40, 5 Νοεμβρίου 2012.

Η κυβέρνηση των ΗΠΑ αποφάσισε να προωθήσει δυο εξελίξεις. Το εργασιακό κόστος συμπίεστηκε και παράλληλα «ενθαρρύνθηκε» η άνοδος της τιμής του πετρελαίου. Η μείωση του εργασιακού κόστους στις ΗΠΑ δεν αύξησε μόνο την ανταγωνιστικότητα των αμερικανικών εταιρειών, αλλά λειτούργησε και ως μαγνήτης για τα ξένα κεφάλαια που αναζητούσαν επικερδής επιχειρηματικές ευκαιρίες. Ένα άλλο θετικό για τις ΗΠΑ- της πετρελαϊκής κρίσης- ήταν η άνοδος της τιμής του πετρελαίου είχε ως συνέπεια να συσσωρευτούν τεράστια ποσά σε τραπεζικούς λογαριασμούς από τη Σαουδική Αραβία έως την Ινδονησία. Πολύ σύντομα όλα αυτά τα πετροδολάρια, ξένα και αμερικάνικα, κατέληξαν στη φιλόξενη αγκαλιά της Wall Street ⁴⁵.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 μέχρι το 1972, κάποιες χώρες προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους περιορισμούς που τους έθεταν τα χαμηλά επιτόκια του Παγκόσμιου Σχεδίου, οι δυτικές τράπεζες χορηγούσαν με όχι απαγορευτικά επιτόκια, μεγάλα δάνεια σε χώρες του Τρίτου Κόσμου, σε δορυφόρους της Σοβιετικής Ένωσης (π.χ. Πολωνία και στη Βουλγαρία) και σε κομμουνιστικές χώρες που είχαν τεταγμένες σχέσεις με τη Μόσχα (Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία). Ως εκ τούτου, στα μέσα της δεκαετίας του 1970 οι περισσότερες οικονομίες του Τρίτου Κόσμου, αλλά και μερικές ανατολικοευρωπαϊκές οικονομίες, είχαν ήδη καταστεί εξαιρετικά ευάλωτες στις αυξήσεις των επιτοκίων.

Καθώς οι χώρες αυτές αδυνατούσαν να αποπληρώσουν τα δάνεια τους, τους επισκέφθηκε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Τα δάνεια τα οποία πρόσφερε στις κυβερνήσεις είχαν βασικό στόχο την αποπληρωμή δυτικών τραπεζών και το αντίτιμο ήταν, η διάλυση του μεγαλύτερου μέρους του δημοσίου τομέα των χρεωμένων χωρών και βέβαια τη μεταβίβαση πολύτιμων δημοσίων περιουσιακών στοιχείων (λιμάνια, τηλεπικοινωνίες, ηλεκτροδότηση, το νερό κλπ) σε δυτικές πολυεθνικές εταιρείες. ⁴⁶

Ωστόσο, η ιδέα της εκμετάλλευσης κρίσεων και καταστροφών ήταν το "modus operandi" του ιδεολογικού κινήματος του Μίλτον Φρίντμαν ήδη από

⁴⁵ ο.π, Βαρουφάκης, σ. σ. 184-196.

⁴⁶ ο.π, σ. σ. 215-219.

τις απαρχές του. Ας δούμε κάποιες περιπτώσεις εκμετάλλευσης των κρίσεων σε παγκόσμιο επίπεδο.

Στη Σρι Λάνκα επτά μήνες ύστερα από το ολέθριο τσουνάμι του 2004, ξένοι επενδυτές και διεθνείς δανειστές εκμεταλλεύτηκαν την ατμόσφαιρα του πανικού προκειμένου να παραδώσουν ολόκληρη την πανέμορφη ακτογραμμή σε επιχειρηματίες που κατασκεύασαν γρήγορα μεγάλα θέρετρα, εμποδίζοντας εκατοντάδες ψαράδες να ξαναχτίσουν τα παραθαλάσσια χωριά τους.

Όταν ο τυφώνας Κατρίνα έπληξε τη Νέα Ορλεάνη και ένα ολόκληρο πλέγμα Ρεπουμπλικάνων πολιτικών και ιδιωτικών εργοληπτικών εταιρειών, είχε καταστεί ολοφάνερο ότι η πρωτογενή μέθοδος προώθησης των επιχειρηματικών σκοπών ήταν η εκμετάλλευση συλλογικών τραυμάτων, προκειμένου να επιβληθούν ριζικές και οικονομικές μεταβολές.

Στο Ιράκ, στη Σρι Λάνκα και στη Νέα Ορλεάνη η διαδικασία που παραπλανητικά ονομάζεται «ανοικοδόμηση» άρχισε με την εξάλειψη οτιδήποτε είχε απομείνει από τη δημόσια σφαίρα και τις εκεί ριζωμένες κοινότητες και όλα αυτά προτού τα θύματα ενός πολέμου ή μιας φυσικής καταστροφής προλάβουν να ανασυγκροτηθούν και να διεκδικήσουν ότι είναι δικό τους.

Ο πόλεμος των Φούκλαντ το 1982 εξυπηρέτησε ένα παγκόσμιο σκοπό στη Βρετανία της Μάργκαρετ Θάτσερ: Εξαιτίας της αναστάτωσης και της εθνικιστικής έξαψης που προκάλεσε, η Θάτσερ απέκτησε τεράστια ισχύ, και τη χρησιμοποίησε για να συνθλίψει τους ανθρακωρύχους και να εγκαινιάσει τη φρενίτιδα των ιδιωτικοποιήσεων στις δυτικές δημοκρατίες.

Η επίθεση του ΝΑΤΟ εναντίον της Σερβίας το 1999 δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για ταχύτατες ιδιωτικοποιήσεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία – ένας στόχος που χρονολογικά είχε τεθεί πριν τον πόλεμο.

Η κυβέρνηση Μπους εκμεταλλεύτηκε τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 όχι μόνο για να κηρύξει τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας» αλλά για να εξασφαλίσει ότι αυτός θα αποτελούσε ένα απόλυτα κερδοφόρο εγχείρημα, μια ακμάζουσα νέα βιομηχανία που θα έδινε το φιλί της ζωής στην παραπαίουσα οικονομία των ΗΠΑ. Η κυβέρνηση Μπους ανέθεσε χωρίς

δημόσιο διάλογο, σε εξωτερικούς προμηθευτές πολλές από τις πλέον ευαίσθητες και βασικές λειτουργίες της κυβέρνησης: από την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στους στρατιώτες και την ανάκριση αιχμαλώτων μέχρι τη συλλογή πληροφοριών και την επεξεργασία δεδομένων για όλους μας.

Ένας άλλος τομέας στον οποίο δραστηριοποιείται το σύμπλεγμα του καπιταλισμού είναι η ανθρωπιστική βοήθεια και η ανοικοδόμηση. Με πρώτο πεδίο εφαρμογής στο Ιράκ, η κερδοσκοπική ανθρωπιστική βοήθεια και ανοικοδόμηση έχει ήδη γίνει το νέο παγκόσμιο παράδειγμα, ασχέτως του αν η καταστροφή οφείλεται σε έναν προειδοποιητικό πόλεμο.

Τα γεγονότα στη Χιλή της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1973, από τον στρατηγό Αουγκούστο Πиноσέτ, θύμιζαν πόλεμο και το Σαντιάγο έμοιαζε με πολεμική ζώνη. Σε αντίθεση με την γειτονική Αργεντινή, την οποία είχαν κυβερνήσει έξι στρατιωτικές κυβερνήσεις τις προηγούμενες τέσσερις δεκαετίες, η Χιλή δεν είχε εμπειρία από αυτού του είδους τη βία. Είχε απολαύσει εκατόν εξήντα χρόνια ειρηνικής δημοκρατικής διακυβέρνησης, τα τελευταία σαράντα ένα, από τα οποία συνεχόμενα.

Το πρώτο ενάμιση έτος ο Πиноσέτ ιδιωτικοποίησε μερικές αν και όχι όλες από τις κρατικές επιχειρήσεις (συμπεριλαμβανομένων κάποιων τραπεζών), επέτρεψε νέες υπερσύγχρονες μορφές χρηματοοικονομικής κερδοσκοπίας, άνοιξε τα σύνορα για τις εισαγωγές, καταργώντας τους φραγμούς που επί πολλά χρόνια προστάτευαν τους Χιλιανούς βιομήχανους και περιέκοψε τις δημόσιες δαπάνες κατά 10%. Επιπλέον κατήργησε τον έλεγχο των τιμών, μια ιδιαίτερα τολμηρή ενέργεια σε μια χώρα όπου για δεκαετίες ρυθμιζόταν από το κράτος το κόστος βασικών αγαθών, όπως το ψωμί και το λάδι. Το 1974 ο πληθωρισμός άγγιξε το 375%. Η πιο ακραία ενέργεια από όλες ήταν η ιδιωτικοποίηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Το μόνο πράγμα που έσωσε την Χιλή από την ολοκληρωτική οικονομική κατάρρευση στις αρχές τις δεκαετίας του 1980, ήταν το γεγονός ότι ο Πиноσέτ δεν είχε ιδιωτικοποιήσει την CODELCO, την κρατική εταιρεία εξόρυξης χαλκού, την οποία είχε εθνικοποιήσει ο Αλιέντε. Το 85% των εσόδων της Χιλής προερχόταν από αυτήν την εταιρεία, κάτι που σήμαινε ότι,

όταν έσκασε η «φούσκα», το κράτος εξακολουθούσε να έχει μια σταθερή πηγή κεφαλαίων.

Η επόμενη χώρα στην οποία εφαρμόστηκε το πείραμα ήταν η Αργεντινή, όταν το 1976 μια χούφτα ανέτρεψε την Ιζαμπέρ Περόν. Αυτό σήμαινε ότι η Αργεντινή, η Χιλή, η Ουρουγουάη και η Βραζιλία, οι χώρες που είχαν υπάρξει τα πρότυπα της οικονομικής ανάπτυξης, διοικούταν από κυβερνήσεις που τις υποστήριζαν οι ΗΠΑ και είχαν μετατραπεί σε πειραματικά εργαστήρια εφαρμογής της οικονομικής θεωρίας της Σχολής του Σικάγου. Παρά την ύπαρξη αυτής της στενής συνεργασίας, η στρατιωτική κυβέρνηση της Αργεντινής δεν εξώθησε στα άκρα τον νεοφιλευθερισμό πειραματισμό, όπως είχε κάνει ο Πινοσέτ. Για παράδειγμα, δεν ιδιωτικοποίησε τα πετρελαϊκά κοιτάσματα της χώρας και το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης (κάτι που θα γίνονταν αργότερα).

Για μια ακόμη φορά ο αντίκτυπος στη ζωή των ανθρώπων ήταν οφθαλμοφανής: Μέσα σε ένα έτος οι μισθοί έχασαν το 40% της αξίας τους, εργοστάσια έκλεισαν, η φτώχεια αυξήθηκε. Προτού καταλάβει την εξουσία η χούντα, οι άνθρωποι που ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας στην Αργεντινή, ήταν λιγότεροι απ' ότι στη Γαλλία ή στις ΗΠΑ (μόλις 9%) και το ποσοστό ανεργίας μόνο 4,2%. Τώρα όμως η χώρα άρχισε να παρουσιάζει σημάδια υπανάπτυξης. Οι φτωχικές γειτονιές έμειναν χωρίς νερό, ενώ θέριζαν ασθένειες που μπορούσαν να προληφθούν.

Στην Χιλή, στην Αργεντινή και στην Ουρουγουάη οι χούντες οργάνωσαν μαζικές επιχειρήσεις ιδεολογικής εκκαθάρισης, καίγοντας βιβλία του Φρόιντ, του Μαρξ και του Νερούδα, κλείνοντας εκατοντάδες εφημερίδες και περιοδικά, καταλαμβάνοντας τα πανεπιστήμια, απαγορεύοντας τις απεργίες και τις πολιτικές συγκεντρώσεις. Τα φριχτά βασανιστήρια και οι δολοφονίες των πολιτικών αντιπάλων υπήρξαν κύριο εργαλείο του σκοπού της νεοφιλελεύθερης οικονομίας⁴⁷.

Η ίδια κατάσταση επικρατούσε σε όλη σχεδόν την περιοχή. Στην Ουρουγουάη το χρέος ανερχόταν σε 0,5 δισεκατομμύρια δολάρια όταν η

⁴⁷ Klein, N., (2010), *Το Δόγμα του Σοκ*, μετάφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Αθήνα: Λιβάνη, σ. σ. 22-29, 107, 108, 112, 113, 115, 116, 119, 120, 123, 124, 146, 215, 227, 229,

χούντα κατέλαβε την εξουσία και είχε αυξηθεί σε 5 δισεκατομμύρια δολάρια. Στη Βραζιλία που αποτελούσε και την πιο δραματική περίπτωση, οι στρατηγοί που κατέλαβαν την εξουσία το 1964 υποσχόμενοι να επιβάλουν χρηματοοικονομική τάξη, κατάφεραν να εκτοξεύσουν το χρέος από τα τρία δισεκατομμύρια δολάρια στα 103 δισεκατομμύρια δολάρια το 1985 ⁴⁸.

Η ιστορία της Χιλής και της Αργεντινής, αποτελεί παράδειγμα για την ιστορία δανεισμών της Ελλάδας και κυρίως για την επικινδυνότητα που κρύβουν πολιτικές οι οποίες στοχοποιούν την δημόσια περιουσία και τους ενδεχόμενους κινδύνους φτωχοποίησης που εκπίπτουν από ανάλογες πολιτικές.

Τις τρεις πρώτες εβδομάδες από την κατάρρευση του *Lehman Brothers*, στις 15 Σεπτέμβρη του 2008, περίπου 25 εκατομμύρια Αμερικάνοι είχαν χάσει τα σπίτια τους, αδυνατώντας να ξεπληρώσουν τα στεγαστικά δάνεια που έλαβαν. Καθ' όλη τη διάρκεια του 2007 ο αριθμός των κατασχέσεων ήταν 1,2 εκατομμύρια, ενώ το 2010 ο αριθμός των φακέλων που συμπληρώθηκαν από τις τράπεζες για να προχωρήσει η διαδικασία κατάσχεσης ανήλθε στα 2,9 εκατομμύρια. Τα πρώτα κίολας χρόνια της οικονομικής κρίσης 170 εκατομμύρια ένας πληθυσμός που αντιστοιχεί στο ήμισυ των κατοίκων της ΕΕ προστέθηκαν στις στρατιές των ανά τον κόσμο υποσιτιζόμενων. Από το πρώτο τρίμηνο του 2009 η πτώση μετοχών στα διεθνή χρηματιστήρια ξεπέρασε ακόμη κι εκείνη του 1929 με συνέπεια να χαθούν πάνω από 42 τρις δολάρια, ποσό που αντιστοιχούσε εκείνη τη στιγμή στο 75% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Στις ΗΠΑ το 2009 έκλεισε με απώλεια 7,5 εκατομμυρίων θέσεων εργασίας. Στα 33 κράτη μέλη του ΟΟΣΑ, από τον Ιούλιο του 2008 μέχρι τον Ιούλιο του 2010, οι άνεργοι είχαν αυξηθεί κατά 13,4 εκατομμύρια φτάνοντας τα 45,5 εκατομμύρια. Σύμφωνα με τις ανακοινώσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας, επιπλέον 68 εκατομμύρια άνθρωποι είχαν βυθιστεί έως το τέλος του 2010 σε συνθήκες φτώχειας. Κατά τις εκτιμήσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, τα 218 εκατομμύρια των παιδιών που το 2009 υποβάλλονταν παγκοσμίως σε καταναγκαστική εργασία, τα επόμενα χρόνια και ως συνέπεια της κρίσης, θα πολλαπλασιαστούν.

⁴⁸ Weschler, L., (1985), αναφέρεται Naomi Klein, 2010.

Στις ΗΠΑ, το 2009, το δημοσιονομικό έλλειμμα εκτινάχθηκε στο αστρονομικό επίπεδο των 1,7 τρισεκατομμυρίων δολαρίων, σημειώνοντας μια απίθανη αύξηση της τάσης του 270% σε σχέση με το 2008. Στην Ιρλανδία το έλλειμμα ανήλθε για το 2009 στο 14,4% και για το 2010 υπολογίστηκε σε πάνω από 32%. Στη Βρετανία το έλλειμμα το 2009 πήγε στο 11,41% και το 2010 υπολογίζονταν ότι θα έκλεινε πάνω από 13%. Στην Ισπανία το έλλειμμα για το 2009 ξεπέρασε το 11%. Μήπως το πρόβλημα οφείλονταν στην ανικανότητα όσων διοικούσαν; Στην Ιταλία το δημόσιο χρέος εκτινάχθηκε το 2009 στο 116% του ΑΕΠ, στην Ολλανδία το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 4,3%, στο Βέλγιο κατά 3%.

Η επιδείνωση των ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους στις Ευρωπαϊκές οικονομίες, ειδικότερα, φαίνεται πως προκαλεί μεγάλες ανησυχίες στις αγορές που, ενίοτε επιφυλάσσουν δυσάρεστες εκπλήξεις/προειδοποιήσεις και, τώρα πια, σε αντίθεση με το πρόσφατο παρελθόν, επιβαρύνουν με δυσβάστακτο κόστος, δηλαδή, υψηλότερο επιτόκιο δανεισμού, χώρες με υψηλό χρέος και υψηλό εκτιμώμενο κίνδυνο αθέτησης των υποχρεώσεών τους. Η αμφισβήτηση, εν προκειμένω, της αξιοπιστίας του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης και, επομένως, της μακροοικονομικής σταθερότητας και αντοχής της ευρωζώνης εκφράζει, πιθανότατα, ανησυχίες ότι, πέρα από τη μετάθεση του βάρους – του χρέους – της παρούσας επέκτασης στις μελλοντικές γενεές ή/ και τη χειροτέρευση των, ήδη δυσοίωνων εξ αιτίας της γήρανσης των πληθυσμών, μακροπρόθεσμων δημοσιονομικών προοπτικών, η εφαρμογή μέτρων που, υποτίθεται, προσωρινό έχουν μόνο χαρακτήρα δεν πρόκειται να πάψει ακόμη κι όταν οι Ευρωπαϊκές οικονομίες βρεθούν σε τροχιά ανάκαμψης ⁴⁹.

Ο Γενικός Χρηματιστηριακός δείκτης των Αθηνών έπεσε κάτω από τις 1.800 μονάδες, στα χαμηλότερα επίπεδα από το 1989, παρά τα πραγματικά κέρδη που εμφάνιζαν οι ελληνικές τράπεζες και επιχειρήσεις. Στην Ελλάδα σημειώθηκαν απώλειες 24 δισ. Ευρώ στο δεύτερο εξάμηνο του 2008, μέσα σε 24 μέρες. Η κρίση έγινε σύντομα εμφανής σε μεγέθη της πραγματικής ελληνικής οικονομίας. Τα έσοδα του κράτους ανήλθαν στα 39,2 δισ. ευρώ,

⁴⁹ Κουτσιαράς, Ν., (2009), <http://blogs.eliamep.gr/koutsiaras/i-ikonomiki-krisi-ke-i-politiki-stin-evropi-i-ora-ton-metrimenon-prosdokion-%e2%80%93%93-meros-i/>

έναντι στόχου 41,6 δις. ευρώ, ενώ στην Ελλάδα σημειώθηκαν οι μεγαλύτερες απώλειες βιομηχανικών παραγγελιών στην Ευρωζώνη, ύψους 10%, τη στιγμή που εμφανίστηκαν απώλειες 7% στη Γαλλία. Όλα αυτά προκάλεσαν αναθεωρήσεις όλων των κρατικών προϋπολογισμών και, ως αποτέλεσμα, οι ηγέτες της ΕΕ απαίτησαν χαλάρωση του Συμφώνου σταθερότητας, προσαρμόζοντάς το στις δυσμενείς συνθήκες (για παράδειγμα, μη υπολογισμός των δημοσίων επενδύσεων στο έλλειμμα), χωρίς όμως το μαζικό αυτό αίτημα να γίνει ποτέ δεκτό⁵⁰.

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα πως δημιουργήθηκε το χρέος, πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν ορισμένα δεδομένα. Πρώτον: όλα τα δάνεια με ενέχυρο τα μελλοντικά έσοδα του κράτους πήγαν στις τσέπες των κεφαλαιοκρατών. Δεύτερον: τη λειτουργία του δημοσίου ταμείου ως τροφοδότη λογαριασμό για τις πολυποίικιλες ενισχύσεις των καπιταλιστών. Τρίτον: τα τραγικά αποτελέσματα που είχε η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ. Επίσης παράλληλα με τα παραπάνω υπάρχουν πτυχές εκτίναξης του χρέους, όπως: η Ελλάδα δαπανά καθ' υπόδειξη και σύμφωνα με τα σχέδια του ΝΑΤΟ και της ΕΕ, κάθε χρόνο περί το 5% του ΑΕΠ για πολεμικές δαπάνες. Επιπλέον η διαχείριση του χρέους έχει ανατεθεί σε ελληνικές και ξένες τράπεζες, οι οποίες αυξάνουν προς όφελος τους τα επιτόκια δανεισμού γεγονός που συνιστά έναν ακόμα παράγοντα διόγκωσης του χρέους.

Επιπρόσθετα, όσον αφορά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, δεν απαντήθηκε στο ερώτημα: πόσο χρεώθηκε το δημόσιο με τους *Ολυμπιακούς Αγώνες το 2004*; Ένα ακόμη μέγεθος που ποτέ δεν αποκαλύφθηκε είναι τούτο: ποιος ο συνολικός όγκος των δανείων που συνάφθηκαν για την κατασκευή από το δημόσιο μεγάλων έργων (αυτοκινητόδρομοι, αεροδρόμιο Σπάτων, γέφυρα Ρίου-Αντίρριου κλπ), τα οποία στη συνέχεια παραδόθηκαν σε ιδιώτες.

⁵⁰ Κουσαθανάς, Σ., (2011), *Περιφερειακή ανάλυση των χωρών της Ε.Ε. : Πορτογαλία, Ιρλανδία, Ιταλία, Ελλάδα, Ισπανία : οι οικονομίες των χωρών σε κρίση ως περιφερειακό πρόβλημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Διπλωματική Εργασία, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. 21.

Θα μπορούσε τέλος να αναφερθεί μια πλειάδα από άλλους ειδικούς παράγοντες που προκάλεσαν και διόγκωσαν το χρέος της χώρας. Γενικά, επομένως η αιτία του χρέους οφείλεται:

- 1) Στις παροχές με τη μορφή κινήτρων, χαρισματικών ρυθμίσεων, πακτωλού ενισχύσεων και φοροαπαλλαγών προς το μεγάλο κεφάλαιο.
- 2) Στο κόστος της ενσωμάτωσης της Ελλάδας στην ΕΕ, που συνοδεύτηκε από τη συρρίκνωση της βιομηχανικής παραγωγής, τη μεταφορά κεφαλαίων στις εξωτερικές αγορές.
- 3) Στις ολέθριες συνέπειες της λεγόμενης απελευθέρωσης της αγοράς και στην κούρσα του ανταγωνισμού της εγχώριας με τη διεθνή ολιγαρχία που τροφοδοτήθηκε με κρατικό χρήμα και δάνεια που επιβάρυναν το δημόσιο ταμείο.
- 4) Στις στρατιωτικές δαπάνες για τους επιθετικούς ιμπεριαλιστικούς σκοπούς.
- 5) Στο κόστος των Ολυμπιακών Αγώνων.
- 6) Στη συνδυασμένη πολιτική υπονόμευσης και διαφθοράς των κρατικών επιχειρήσεων.
- 7) Οικονομικό αντίκτυπο στην κρίση έχει και η σχέση της Εκκλησίας με το κράτος. Θα πρέπει να προωθηθεί η πλήρης και άμεση ιδιωτικοποίηση της «Εκκλησίας της Ελλάδος» που επιβαρύνει τον κρατικό προϋπολογισμό και δεν φορολογείται υπαγόμενη σε σκανδαλώδες προνομιακό καθεστώς, το οποίο μάλιστα πρόσφατα έδειξε ανάγλυφα τη στενή διασύνδεσή του με κυκλώματα κρατικής διαφθοράς και οικονομικών εγκλημάτων ⁵¹.

Η ιστορία των δανεισμών της Ελλάδας ξεκινάει πριν ακόμα πριν ακόμη δημιουργηθεί το ελληνικό κράτος. Το 1823 συνάφθηκε το πρώτο δάνειο για τις ανάγκες, υποτίθεται, του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Η ονομαστική του αξία ήταν περίπου 800.000 χρυσές λίρες που δόθηκαν από βρετανικό

⁵¹ Λάζος, Γρ., (2012), «Οι νόμοι της Φυσικής δεν ισχύουν για τους πλούσιους, μια περιήγηση στη μεταμνημονιακή Ελλάδα», *Θέσεις*, τεύχος 120.

τραπεζικό οίκο με εγγύηση τις εκτάσεις της εθνικής γης. Από τις 800.000 η Ελλάδα δεν εισέπραξε παρά 300.000 λίρες περίπου. Η μοιρασιά του δανείου ανάμεσα σε γαιοκτήμονες και πλοιοκτήτες ήταν από τους παράγοντες που συντέλεσαν στην πρόκληση του εμφυλίου πολέμου, που ξέσπασε ένα χρόνο αργότερα.

Το 1825 συνάφθηκε 2^ο δάνειο ύψους 2.000.000, πάλι όμως από βρετανικό τραπεζικό οίκο. Όπως και πριν στην Ελλάδα έφτασε μόλις το 1/10 του ποσού. Πάνω από 500.000 λίρες σπαταλήθηκαν σε παραγγελίες πολεμικών πλοίων που είτε δεν παραλείφθηκαν ποτέ είτε παραλείφθηκαν με μηχανικές βλάβες. Τον Απρίλιο του 1826, αναλαμβάνοντας η κυβέρνηση του *Α. Ζαΐμη*, στο ταμείο υπήρχαν μόνο 16 γρόσια ούτε μια λίρα ⁵². Αυτή ήταν και η πρώτη στην ουσία πτώχευση στην ιστορία του ελληνικού κράτους, πριν καν αυτό συγκροτηθεί. Τον Ιανουάριο του 1833 ο Όθωνας με ένα σμήνος Βαυαρών αξιωματούχων αποβιβάστηκε στο Ναύπλιο έχοντας ως προίκα, από το γαλλικό τραπεζικό οίκο Ρότσιλντ, δάνειο ύψους 64.000 χρυσών φράγκων. Είναι χαρακτηριστικό ότι για τα έξοδα της βαυαρικής δυναστείας και του στρατού της σπαταλήθηκε το 1/6 του δανείου, ενώ το μισό παρακρατήθηκε για τους τόκους και τις προμήθειες. *Ακολουθεί δεύτερη πτώχευση.*

Όταν ήλθε η κυβέρνηση *Τρικούπη*, ανακηρύχτηκε «πρωταθλητής» στα δάνεια, αφού χρεώνεται το 58,4% του συνολικού εξωτερικού δανεισμού που οδήγησε στην πτώχευση. Ακολούθησε ο *τυχοδιωκτικός ελληνοτουρκικός πόλεμος, το 1897*, για περισσότερο από 80 χρόνια. Όμως την ίδια περίοδο που η Ελλάδα ξεπουλιόταν στους ξένους, τα εισοδήματα των μεγάλων γαιοκτημόνων, της νεογέννητης αστικής βιομηχανικής τάξης και των τραπεζιτών αυξανόταν σταθερά.

Μετά τον πόλεμο του 1897 και κατά την περίοδο από το 1898 μέχρι το 1932, η Ελλάδα, λόγω των αποζημιώσεων που κατέβαλε στην Τουρκία, των πολεμικών δαπανών των βαλκανικών πολέμων και της Μικρασιατικής καταστροφής, προχώρησε σε νέο δανεισμό ύψους 1,735 δισεκατομμυρίων χρυσών φράγκων. Η κυβέρνηση *Βενιζέλου* είχε να επιλέξει ή την πληρωμή των τόκων των δανείων ή το ψωμί του λαού. Επέλεξε την πληρωμή των

⁵² Ηλιαδάκης, Τ., (2009), αναφέρεται Ν. Μπογιόπουλος, (2011).

τόκων. Τελικά, η αδυναμία εκπλήρωσης των υποχρεώσεων του ελληνικού κράτους απέναντι στους δανειστές του οδήγησε το 1932 σε νέα πτώχευση.

Μεταξύ των ετών 1946 και 1966, πέραν του σχεδίου Μάρσαλ, οι ελληνικές κυβερνήσεις σύναψαν δάνεια ύψους 551,4 εκατομμυρίων δολαρίων από αμερικάνικες κυρίως τράπεζες αλλά και ευρωπαϊκές. Η χούντα παραλαμβάνοντας τη σκυτάλη από τους κοινοβουλευτικούς εκπροσώπους της πλουτοκρατίας, βάδιζε στην πεπατημένη των ελλειμματικών προϋπολογισμών. Το 1973, μετά το νέο ιλιγγιώδες δάνειο των 24 δισεκατομμυρίων δραχμών, το συνολικό δημόσιο χρέος έφτασε στο τρομακτικό ύψος των 103 δισεκατομμυρίων δραχμών ⁵³. Ο εξωτερικός δανεισμός της χώρας συνεχίστηκε μεταπολιτευτικά με ξέφρενους ρυθμούς. Το 1974 τα δάνεια αποτελούσαν το 22,5% του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος. Το 1985 η Ελλάδα ήταν παγκόσμια πρώτη στο κατά κεφαλή δημόσιο χρέος. Ακόμη και για αποκατάσταση των σεισμοπαθών στην Καλαμάτα συνάφθηκε δάνειο. Το 1990 τα δάνεια ήταν στο 80,7% του ΑΕΠ.

Μετά από μια δεκαετία, το 2000, είχαν ανέλθει στο 139,2%, το 2004 στα 201,2% και στα τέλη του 2009 το δημόσιο χρέος είχε πλέον εκτιναχθεί στα 298 δις ευρώ, ποσοστό 126,8% του ΑΕΠ.

Με το πρόσχημα το δημόσιο χρέος και ελλείμματα, στις 3 Μαΐου του 2010 ψηφίζεται στην Ελληνική Βουλή το περίφημο Μνημόνιο, που προβλέπει την υπαγωγή της χώρας μας στο λεγόμενο μηχανισμό της στήριξης που συγκροτήθηκε από ΕΕ – ΕΚΤ – ΔΝΤ και τη δανειοδότηση της Ελλάδας με 110 δις ευρώ. Το μνημόνιο υπερψηφίζεται από το ΠΑΣΟΚ, το ακροδεξιό ΛΑΟΣ και την πρώην υπουργό εξωτερικών Ντόρα Μπακογιάννη. Η ΝΔ επιλέγει για λόγους αντιπολιτευτικής δημαγωγίας την καταψήφιση του ⁵⁴.

Η Κυβέρνηση του Γεωργίου Α. Παπανδρέου εξελέγη τον Οκτώβριο του 2009 με ένα πολύ φιλόδοξο πρόγραμμα, το οποίο υπόσχονταν επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο της χώρας, δημιουργία θέσεων εργασίας, και “πράσινη ανάπτυξη ...σήμερα που η ελεύθερη αγορά έχει δείξει τα όριά της”. Τα αποτελέσματα των νεοφιλελεύθερων πολιτικών άλλωστε, σύμφωνα

⁵³ Σαμαράς, Γ.,(), αναφέρεται Ν. Μπογιόπουλος (2011).

⁵⁴ ο.π, Μπογιόπουλος, Ν., (2011), σ. σ. 220-240.

με το προεκλογικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ, ήταν "...μια επισφαλής και σε πραγματικούς όρους συνεχώς συρρικνούμενη ανάπτυξη, η υπονόμευση των εργασιακών δικαιωμάτων και του κοινωνικού κράτους, η απαξίωση κάθε ελεγκτικού μηχανισμού της αγοράς, η εκποίηση του δημόσιου πλούτου και η καταστροφή του περιβάλλοντος" ⁵⁵.

Στο σημερινό κλίμα αυξανόμενης πολιτικής και οικονομικής αβεβαιότητας, δύο διαδικασίες λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα στην Ευρώπη. Από τη μία πλευρά, η οικονομική κρίση είναι η εκδήλωση της κρίσης των κρατών που βρίσκονται σε θέση αδυναμίας απέναντι στις ανησυχητικές συνέπειες των διεθνών εμπορικών, οικονομικών και χρηματοοικονομικών συναλλαγών. Από την άλλη πλευρά, οι εθνικές πολιτικές ελίτ απομακρύνονται όλο και περισσότερο από τις κοινωνίες τους και δραστηριοποιούνται κυρίως σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ως κλειστή λέσχη, υπονομεύοντας την κοινωνική συναίνεση σε εθνικό επίπεδο. Η ελληνική περίπτωση αποτελεί την παροξυσμική έκφραση αυτού του σύνθετου φαινομένου. Το προτεινόμενο δημοψήφισμα που ανακοινώθηκε από τον Γ. Παπανδρέου την 2η Νοέμβρη του 2011 ήταν το έναυσμα για να αποκαλυφθεί το διπλό αυτό έλλειμμα νομιμοποίησης. Αυτό το ίδιο αδιέξοδο χαρακτηρίζει και την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) στο σύνολό της ⁵⁶.

Τελειώνοντας θα ήταν ανώφελο να εξαντλήσουμε περεταίρω το θέμα. Αρκεί απλώς να τονίσουμε ότι από το 2004 και μέχρι το 2010 η χώρα ήταν «αλλού». Εντελώς «αλλού», στον κόσμο της. Αυτή τη στιγμή οι Έλληνες, στη μεγάλη πλειονότητά τους, αισθάνονται ότι η χώρα δεν έχει προοπτική, όπως αισθάνονται ότι ενώ υπόκεινται στα μέτρα λιτότητας, είναι ταυτόχρονα θύματα μιας διαδικασίας που οδηγεί στη διαμόρφωση μια πραγματικής «κοινωνίας των δύο τρίτων». Με άλλα λόγια, τα δύο τρίτα της κοινωνίας βυθίζονται στην ανέχεια, αλλά το ένα τρίτο συνεχίζει να ζει σε άλλη χώρα. Πρόκειται βεβαίως για το «ένα τρίτο» που προκλητικά φοροδιαφεύγει. Συνεχίζουν να ζουν «αλλού». Όπως έχουν τονίσει όλοι σχεδόν οι μεγάλοι πολιτικοί στοχαστές,

⁵⁵ Οικονομάκης, Λ., (2011), <http://blogs.eliamep.gr/oikonoleon/o-aftokatastrofikos-choros-tis-elladas-me-tin-troika/>

⁵⁶ Χατζησταύρου, Φ., (2011), <http://blogs.eliamep.gr/filippa/filippa-chatzistavrou-to-elliniko-ke-evropaiko-adiexodo/>

πέρα από την υστέρηση, τη φτώχεια κ.λπ., αυτό που μπορεί να οδηγήσει σε έκρηξη μια κοινωνία είναι το αίσθημα της βαθιάς αδικίας. «Αυτό που μας κινητοποιεί δεν είναι τόσο η συνειδητοποίηση ότι ο κόσμος δεν είναι πλήρως δίκαιος [...] όσο το γεγονός ότι υπάρχουν θεραπεύσιμες αδικίες γύρω μας τις οποίες παρά ταύτα δεν θέλουμε να εξαφανίσουμε»⁵⁷.

Η Ελλάδα όπως και άλλες χώρες που κατέφυγαν στο " Μηχανισμό Στήριξης" ήταν θύματα κυρίως και άλλων μορφών – πέραν της οικονομικής-φτωχοποίησης. Όπως μας επιβάλλει να σκεφτούμε και ο ορισμός της ίδιας της φτωχοποίησης " το αλλοτριωμένο υποκείμενο" ζει σε μια μη εναρμονισμένη σχέση με την πραγματικότητα, αυτή η σχέση εντάσσεται σε μια ιστορική συνέχεια και σε μια παράλληλη πορεία με την αλληλοεξαρτώμενη πολιτική πραγματικότητα, την οποία το υποκείμενο ίσως αδυνατεί να αντιληφθεί. Τα αίτια της εν λόγω αδυναμίας ενδεχομένως να υπόκεινται σε αναζητήσεις άλλων μορφών φτωχοποίησης αλλά ίσως, η φτωχοποίηση να γίνεται αντιληπτή – στο βαθμό που μπορεί να γίνει – ετεροχρονισμένα.

⁵⁷ Ιωακιμίδης, Π., (2011), <http://blogs.eiamep.gr/loakimidis/panagiotis-ioakimidis-to-esthima-vathias-adikias/>

2.2. ΝΕΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΦΤΩΧΩΝ

Ο απελθών 20ός αιώνας θα περάσει στην παγκόσμια ιστορία ως μια περίοδος παγκόσμιας επιδείνωσης της φτώχειας. Αυτή η «παγκοσμιοποίηση της φτώχειας» —που ανέστρεψε σε μεγάλο βαθμό τα επιτεύγματα της μεταπολεμικής από-αποικιοποίησης — εγκαινιάστηκε στον Τρίτο Κόσμο παράλληλα με το ξέσπασμα της έντονης δανειακής κρίσης ⁵⁸. Η οικονομική αναδιάρθρωση μεταμόρφωσε τη ζωή στα αστικά κέντρα, οδηγώντας σε «τριτοκοσμιοποίηση» των πόλεων της Δύσης. Το περιβάλλον μειζόνων μητροπολιτικών περιοχών χαρακτηρίζεται από κοινωνικό απαρτχάιντ: οι αστικές περιοχές τεμαχίζονται ολοένα και περισσότερο από τη χάραξη κοινωνικών και εθνοτικών ορίων. Δείκτες φτώχειας όπως η παιδική θνησιμότητα, η ανεργία και η έλλειψη στέγης σε γκέτο αμερικανικών (και, με αυξανόμενη τάση, ευρωπαϊκών) πόλεων είναι σε μεγάλο βαθμό συγκρίσιμοι με τους αντίστοιχους του Τρίτου Κόσμου ⁵⁹.

Σε αυτό το νέο περιβάλλον της οικονομίας, διεθνείς συμφωνίες που σμιλεύτηκαν από γραφειοκράτες υπό την αιγίδα διακυβερνητικών οργανισμών σχεδιάστηκαν έτσι ώστε να διαδραματίσουν αποφασιστικό ρόλο στην ανάπτυξη των εθνικών οικονομιών. Τόσο η Συμφωνία για τις Χρηματοοικονομικές Υπηρεσίες (Financial Services Agreement), υπό την κηδεμονία του ΠΟΕ, όσο και η προτεινόμενη Πολυμερής Συμφωνία για τις Επενδύσεις (Multilateral Agreement on Investment), υπό την αιγίδα του ΟΟΣΑ, αποτελούν αυτό που μερικοί παρατηρητές ονόμασαν «χάρτη δικαιωμάτων των πολυεθνικών επιχειρήσεων». Οι συμφωνίες αυτές μειώνουν την ικανότητα των εθνικών κοινωνιών να ρυθμίσουν τις οικονομίες τους. Η Πολυμερής Συμφωνία για τις Επενδύσεις απειλεί επίσης τα κοινωνικά προγράμματα εθνικού επιπέδου, τις πολιτικές για τη δημιουργία θέσεων εργασίας, τις θετικές δράσεις και πρωτοβουλίες σε επίπεδο κοινότητας. Με

⁵⁸ Αδυναμία αποπληρωμής του εξωτερικού χρέους από πολλές χώρες, κυρίως του Τρίτου Κόσμου. (Σ.τ.Μ.).

⁵⁹ Chossudovsky, M., (2004), «Η Παγκόσμια Φτώχεια Στα Τέλη Του 20ού Αιώνα», στο: Παπαθεοδώρου, Χ., και Πετμεζίδου, Μ., *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα: Έξαντας, σ.σ. 94-95.

άλλα λόγια, απειλεί να οδηγήσει στην αποδυνάμωση των εθνικών κοινωνιών, δίνοντας εκτεταμένες εξουσίες στις πολυεθνικές επιχειρήσεις.⁶⁰

Η εκβιομηχάνιση αναδεικνυόταν σε κινητήρια δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης. Μακροπρόθεσμα δημιουργούσε περισσότερες θέσεις απασχόλησης από αυτές που καταργούσε και μετέβαλλε τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Η αλλαγή αυτή δεν οφείλεται μονάχα στην ανακατανομή των εισοδημάτων που επιχειρείται από το Κράτος μέσω της προοδευτικής φορολογίας και της κοινωνικής ασφάλισης. Είναι κατ' αρχάς η συνέπεια της διαφορετικής κατανομής των αμοιβών υπό την πίεση της αυξημένης ζήτησης εργατικών χεριών και των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Επιπλέον, τα μέτρα προστασίας των εργαζομένων, η μείωση δηλαδή του ωραρίου, η εκπαίδευση και η ασφάλεια γήρατος περιόριζαν την προσφορά εργασίας και εξαφάνιζαν τις μορφές κοινωνικής και οικονομικής εκμετάλλευσης που κυριαρχούσαν στις πρώτες φάσεις της εκβιομηχάνισης. Έτσι, η διαδικασία εκβιομηχάνισης μετατρέπει τη φτώχεια, που αποτελούσε τη φυσική κατάσταση της πλειονότητας του πληθυσμού, σε μια κατάσταση που αφορά πλέον επιλεκτικά μια μειονότητα. Το αποτέλεσμα αυτό εμφανίζεται ως παράγωγο της διαπλεκόμενης δράσης των δυνάμεων της αγοράς και της παρέμβασης του Κράτους⁶¹.

Σήμερα πρέπει να αποδεχθούμε ότι το ζήτημα της φτώχειας αποτελεί ένα διεθνές φαινόμενο. Η φτώχεια κατοικεί στην καρδιά των δυτικών κοινωνιών. Όλες οι χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής γνωρίζουν, σε διαφορετικό βαθμό, αυτά τα φαινόμενα διάρρηξης του κοινωνικού ιστού. Στη Γαλλία, στη Μεγάλη Βρετανία, στη Γερμανία η εξαθλίωση εκτίθεται δημόσια⁶². Η ιδιαιτερότητα του φαινομένου της "νέας ένδειας" δεν συνίσταται μόνον στη μαζικότητα, αλλά κυρίως στη μονιμότητα που αυτό επιδεικνύει στις σύγχρονες μεταβιομηχανικές κοινωνίες. Η σταδιακή υπαγωγή της ανθρώπινης υπόστασης στο "τελευταίο κοινωνικό δίκτυ" συνδράμει αποφασιστικά στην εμφάνιση και εδραίωση από την πλευρά των "διαρκώς ανέργων" μιας στάσης σταδιακής τους απομάκρυνσης από την αναζήτηση

⁶⁰ ο.π, σελ. 109-111,

⁶¹ Kaufman, F., (1966), «Τα Κράτη Πρόνοιας», στο: François-Xavier, *Αντιμέτωποι με τη Φτώχεια*, μετφρ. Μαρία Κορασίδου, Αθήνα: Κατάρτι, σ.σ. 292-293.

⁶² ο.π, σελ. 16.

εργασίας και σε αρκετές περιπτώσεις αυξανόμενης δραστηριοποίησής τους σε μορφές άδηλης απασχόλησης⁶³.

Υποτίθεται ότι η αγορά εργασίας δεν είναι ομοιογενής αλλά κατατημένη σε υποσύνολα ή χωριστές υποαγορές στις οποίες η ατομική συμπεριφορά και η πολιτική των επιχειρήσεων εμφανίζονται διαφοροποιημένες. Ως εκ τούτου απαιτείται ένας διαφορετικός ή εναλλακτικός τρόπος ανάλυσης και ερμηνείας της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας.

Πιο αναλυτικά, η ευρύτερη αγορά εργασίας διασπάται σε δύο αυτόνομα υποσύνολα: την πρωτεύουσα, βασική ή εσωτερική, και τη δευτερεύουσα αγορά. Στην Ευρώπη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 εντατικοποιούνται οι νέες μορφές εργασίας οι οποίες στηρίζονται στην ευελιξία και έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό την ανισότητα των κοινωνικό-οικονομικών δικαιωμάτων η οποία χαρακτηρίζεται από την τάση οι εργαζόμενοι να χωρίζονται σε δυο στρατόπεδα, κάποιοι εκ των οποίων, να λαμβάνουν μεγαλύτερης προστασίας και στην αντίπερα όχθη να είναι αυτοί με τα μεγαλύτερα επίπεδα ανασφάλειας. Οι εργαζόμενοι που κινδυνεύουν λιγότερο απολαμβάνουν μια ιδιαίτερη μεταχείριση η οποία τους δημιουργεί μια ψευδαίσθηση- αυτή της συμμετοχικής διεύθυνσης.⁶⁴ Όταν έλθει η σειρά του ατόμου να εργαστεί για πρώτη φορά, ξεκινά από θέσεις που βρίσκονται χαμηλά στην ιεραρχία, ενώ ο μισθός καθορίζεται με βάση τις αρχές του εθίμου, δηλαδή από τη θέση εργασίας και όχι από την παραγωγικότητα. Υποτίθεται ότι υπάρχει ένα άτυπο σύστημα προστασίας και ανέλιξης των ήδη ενταγμένων, ενώ οι εκτός της εσωτερικής αγοράς εργασίας αποκλείονται από τον εσωτερικό ανταγωνισμό, πράγμα που επιτυγχάνεται με τη θεσμοθέτηση των βαθμίδων εισόδου⁶⁵.

Η δευτερεύουσα αγορά έχει μία διαφορετική δομή και περιέχει τις χαμηλά αμειβόμενες και τις ασταθείς θέσεις εργασίας. Η εκπαίδευση που οι επιχειρήσεις παρέχουν στους εργαζόμενους, οι οποίοι συνήθως έχουν χαμηλή εξειδίκευση, είναι περιορισμένη, η δυνατότητα προαγωγής ασήμαντη,

⁶³ Γεωργιάδου, Β., (1992), *Νέα Ένδεια και Αρωγή*, Αθήνα: Παπαζήση, σ.σ. 89-91.

⁶⁴ Barbieri, P., (2009), « Flexible Employment and Inequality in Europe », *European Sociological Review*, Vol. 25, No. 6, p.p. 622-623.

⁶⁵ Μπαλούρδος, Δ., και Υφαντόπουλος, Γ., (2001), «Περιφερειακές Διαστάσεις της Διανομής και της Φτώχειας στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 106, σ.σ. 3-42.

επικρατεί εργασιακή ανασφάλεια και η είσοδος για την κάλυψη θέσεων στην επιχείρηση είναι πολλαπλή. Οι απασχολήσεις που ταξινομούνται στη δευτερεύουσα αγορά δεν διέπονται από κάποιους κανόνες, ενώ σε περιόδους κρίσης (ανεργίας) πλήττονται πρώτα τα άτομα που είναι ενταγμένα σε αυτήν. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, η σύνδεση των δύο (υπο-) αγορών είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη. Η εργασιακή ανασφάλεια συνοδεύει τα άτομα σε ολόκληρο τον κύκλο της ζωής τους. Διότι, όταν έχουν αποσυρθεί από την αγορά εργασίας, συνοδεύονται στη συνέχεια από συνταξιοδοτική ανασφάλεια και ανεπάρκεια και εν γένει πληθμελή κοινωνική ασφάλιση ⁶⁶.

Μία λιγότερο σχηματική περιγραφή της αγοράς εργασίας - η οποία αναδομείται κάτω από την ώθηση της ελαστικοποίησης - θα μας οδηγούσε να αναδιατυπώσουμε τη θέση της δυαδικότητας, προτείνοντας ένα τριμερές σχήμα το οποίο θα ελάμβανε καλύτερα υπ' όψη τους τις παραγωγικές μορφές της ελαστικής συσώρευσης. Πράγματι, θα διακρίνουμε τις τρεις ακόλουθες ομάδες εργαζομένων.

Το σκληρό πυρήνα ο οποίος θα αποτελούσε την α) *πρωτογενή αγορά εργατικής δύναμης*. Πρόκειται για μια κατηγορία σχετικά σταθερή, ειδικευμένη, εν γένει καλώς αμειβόμενη, με πραγματικές δυνατότητες επανειδίκευσης και προοπτικής ανόδου. Η άλλη όψη είναι η λειτουργική ελαστικότητα και η δέσμευση στην κινητικότητα, ακόμα και γεωγραφική, αν η συγκεκριμένη κατάσταση το απαιτεί. Μια κάποια συνδικαλιστική παρουσία και έκφραση παρατηρείται συχνά, παρόλο που η γενική τάση είναι η εξασθένηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και η ενίσχυση της λογικής της εξατομικευμένης διαχείρισης των συμβολαίων και των διαφορών.

β) *Η περιφέρεια* η οποία περιλαμβάνει δύο ομάδες: η πρώτη αποτελείται από μισθωτούς με πλήρη απασχόληση, των οποίων η ειδικότητα προσφέρεται άφθονη στην αγορά και αντικαθίσταται εύκολα. Τα κεκτημένα και τα κοινωνικά δικαιώματα αυτής της ομάδας (η οποία περιλαμβάνει τους υπαλλήλους γραφείου με τα λιγότερα προσόντα, τους χειρώνακτες εργάτες, κ.λπ) βρίσκονται σε υποχώρηση ενώ οι ρυθμοί αλλαγής εργασίας είναι ιδιαίτερα υψηλοί. Η δεύτερη περιφερειακή ομάδα, *αποτελούμενη από την κινητή μάζα των "προσωρινών"*, χαρακτηρίζεται από μια μεγάλη αριθμητική

⁶⁶ Ο.Π.

ευλυγισία: μερική απασχόληση, προσωρινή απασχόληση, προσωρινή κάλυψη κενών θεσμών και εργασία καθορισμένου χρόνου, χωρίς να λησμονούμε τη διεύρυνση των υπεργολαβιών, της "υπόγειας οικονομίας", και της κατ' οίκον εργασίας (ιδού ένα εξαιρετικό παράδειγμα του εμπορίου της παραγωγικής προσωρινής απασχόλησης). Η υποομάδα αυτή φιλτράρεται κατά την πρόσληψη, βρίσκεται σε αβεβαιότητα ως προς το επίπεδο απασχόλησης και το εισόδημα, ελαστικοποιείται μέσα από μορφές ψευδο-μίσθωσης, που της αποδίδουν ένα νομικό status κατώτερο ως προς τις ισχύουσες νομικές και συμβατικές νόρμες. Θρυμματισμένη και απομονωμένη από μια εμπειρία μετατοπιζόμενης εργασίας, έγκλειστη σε μοναχικές επαγγελματικές τροχιές, κακοπληρωμένη και συχνά εργαζόμενη σε επικίνδυνες συνθήκες, είναι τρωτή σε βαθμό ευθέως ανάλογο με την ανικανότητά της να αποκτήσει στοιχειώδεις μορφές συνδικαλιστικής οργάνωσης και να κερδίσει την ενεργό συμπάθεια των εργατών με σταθερή απασχόληση. Η ανικανότητα αυτή περιορίζει την διεκδικητική αποτελεσματικότητα του συνδικαλιστικού κινήματος των υπόλοιπων εργατών.

γ) Η αυξανόμενη μάζα των "αποκλεισμένων" η οποία δεν φτάνει καν να συγκροτήσει την εργατική της δύναμη σε εμπόρευμα: νέοι που αναζητούν πρώτη εργασία, ηλικιωμένοι εργάτες ή με χαμηλά προσόντα, που συχνά ανήκουν σε παρακμάζοντες τομείς. Τα τρωτά αυτά στρώματα εξαθλιώνονται με απόλυτο τρόπο, ενώ κάποια αντίληψη της προόδου φανταζόταν ως οριστικά ξεπερασμένες τέτοιες καταστάσεις. Τα εξαθλιωμένα αυτά στρώματα των μισθωτών αντιπροσωπεύουν μια κρισιακή φτώχεια η οποία δεν είναι "κατάλοιπο", η οποία δηλαδή θα μπορούσε να απορροφηθεί από τους μηχανισμούς απορρύθμισης της αγοράς. Τα στρώματα αυτά, τα οποία σπάνια αναφέρονται στα "τροπάρια των επίσημων στατιστικών, δεν αποτελούν, γι' αυτό, ένα φανταστικό τοπίο κοινωνικής θλίψης και ανθρώπινης αθλιότητας. Πίσω από την ανείπωτη θλίψη των "αποκλεισμένων" υπάρχει η υλικότητα των κοινωνικών μηχανισμών "αποκλεισμού"⁶⁷.

⁶⁷ Βακουλάκης, Μ., (1994), «Η εποχή της Ελαστικής Συσσώρευσης: "Πτητικότητα" του Κεφαλαίου και μαζική προσωρινότητα της εργασίας», *Ουτοπία*, τεύχ. 10, σ.σ. 68-71.

Στη χώρα μας, το μεγαλύτερο ποσοστό των φτωχών αποτελείται από εργαζόμενους και συνταξιούχους, γεγονός που αφενός θέτει υπό αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητα των πολιτικών καταπολέμησης του φαινομένου, και αφετέρου καταδεικνύει τη στενή σύνδεση της φτώχειας με την εργασία. Νέοι με λιγότερες ευκαιρίες είναι οι νέοι που μειονεκτούν σε σχέση με τους συνομηλίκους τους επειδή αντιμετωπίζουν μία ή περισσότερες καταστάσεις και εμπόδια όπως: *Κοινωνικά εμπόδια* (διακρίσεις λόγω φύλου, εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας, αναπηρίας κλπ., (πρώην) παραβάτες, (πρώην) ναρκομανείς ή αλκοολικοί νέοι γονείς ή/και γονείς σε μονογονεϊκές οικογένειες ορφανά παιδιά νέοι από διαλυμένες οικογένειες), *Οικονομικά εμπόδια* (χαμηλό βιοτικό επίπεδο, χαμηλό εισόδημα, μακροχρόνια άνεργοι ή φτωχοί-άστεγοι νέοι, νέοι με χρέη), *Αναπηρία* (νέοι με πνευματικές, σωματικές, αισθητηριακές ή άλλες αναπηρίες), *Εκπαιδευτικές δυσκολίες* (νέοι με μαθησιακές δυσκολίες νέοι που έχουν εγκαταλείψει πρόωρα ή παρατήρει το σχολείο), *Πολιτιστικές διαφορές* (νέοι μετανάστες ή πρόσφυγες ή απόγονοι οικογενειών μεταναστών ή προσφύγων, νέοι με προβλήματα γλωσσικής προσαρμογής και πολιτιστικής συμμετοχής), *Προβλήματα υγείας* (χρόνια προβλήματα υγείας, σοβαρές ασθένειες ή ψυχιατρικές καταστάσεις), *Γεωγραφικές δυσκολίες* (νέοι από απομακρυσμένες ή αγροτικές περιοχές νέοι που διαμένουν σε μικρά νησιά ή περιφερειακές περιοχές νέοι από προβληματικές αστικές περιοχές).

Η εύρεση εργασίας δεν προστατεύει πάντα τα άτομα από τη φτώχεια. Ως σχετική φτώχεια ορίζουμε το επίπεδο διαβίωσης που είναι χαμηλότερο από αυτό που επιτρέπει στα άτομα να συμμετέχουν στη φυσιολογική ζωή της κοινωνίας στην οποία ζουν (είναι δηλαδή χαμηλότερο από αυτό που θεωρείται ως αποδεκτό επίπεδο διαβίωσης στη συγκεκριμένη κοινωνία). Υιοθετείται ένας ορισμός της σχετικής φτώχειας σύμφωνα με τον οποίο το όριο φτώχειας ορίζεται στο 60% του διαμέσου ισοδύναμου εισοδήματος της χώρας ⁶⁸. Σύμφωνα με τη Eurostat (2000), φτώχεια είναι η στέρηση που οφείλεται στην έλλειψη πόρων, κυρίως εισοδήματος (εισοδηματική φτώχεια) και προϋποθέτει

⁶⁸ Παπαθεοδώρου και Δαφερμός (2010), *Εργαζόμενοι Φτωχοί στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση*, <http://www.nomke.gr/ftoxeia%20kai%20ergasia.pdf>

τον καθορισμό ενός κατωτάτου ορίου για να μπορεί να μετρηθεί. Μεγάλο ποσοστό των εργαζομένων ζει σε συνθήκες φτώχειας και αποστέρησης.

Στην ερμηνεία για τη φτώχεια των εργαζομένων εμπλέκονται δύο ξεχωριστά, μέχρι πρόσφατα τουλάχιστον, ερευνητικά πεδία -εργασία και φτώχεια- και αυτό έχει δημιουργήσει μια δυσκολία τόσο στη διατύπωση ενός ευρύτερα αποδεκτού ορισμού, όσο και στην εμπειρική διερεύνηση του θέματος, όπως διαπιστώνεται στη σχετική βιβλιογραφία. Γενικά, δύο προσεγγίσεις είναι πιθανές: α) η κατάσταση των εργαζομένων φτωχών μπορεί να θεωρηθεί ως κατάσταση ενός τμήματος απασχολούμενων, η οποία είναι αποτέλεσμα του οικονομικού περιβάλλοντος και σχετίζεται κυρίως με τη χαμηλά αμειβόμενη εργασία, τη χαμηλή παραγωγικότητα και την αυξανόμενη ζήτηση για εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό και β) η φτώχεια των εργαζομένων μπορεί να προσεγγισθεί ως κοινωνικό φαινόμενο που σχετίζεται με τη θέση του νοικοκυριού στο ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον, με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, με την ποιότητα της εργασίας γενικότερα, με το σύστημα κοινωνικής προστασίας. Και οι δύο προσεγγίσεις φαίνονται εξίσου σημαντικές, εφόσον η φτώχεια των εργαζομένων σχετίζεται άμεσα τόσο με το εργασιακό καθεστώς του ατόμου και το επίπεδο της αμοιβής του, όσο και με το ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, εάν λάβουμε υπόψη ειδικά ότι η φτώχεια εκτιμάται σε σχετικούς όρους.

Συνεπώς, το εισόδημα από εργασία που αποδίδεται σε κάθε απασχολούμενο άτομο δεν αντιπροσωπεύει τη χρηματική απολαβή από την εργασία του, αλλά το επίπεδο διαβίωσης του νοικοκυριού στο οποίο ζει. Η εκτίμηση της επίπτωσης της αμοιβής της εργασίας στην οικονομική κατάσταση του νοικοκυριού (και όχι του ατόμου) θεωρείται καλύτερος δείκτης για την ευημερία που μπορεί να προσφέρει μια εργασιακή θέση, όπως υποστηρίζεται στη σχετική βιβλιογραφία.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η φτώχεια των εργαζομένων και η χαμηλά αμειβόμενη εργασία, παρότι είναι δύο έννοιες που συνδέονται στενά (και σχεδόν ταυτίζονται), εκφράζουν διαφορετική εισοδηματική κατάσταση. Ένα άτομο μπορεί να είναι χαμηλά αμειβόμενος εργαζόμενος, αλλά να μην

είναι φτωχός, επειδή το οικογενειακό του εισόδημα συμπληρώνεται από το εισόδημα άλλων μελών του νοικοκυριού ή από άλλες πηγές (κοινωνικά επιδόματα, εισοδήματα από άλλες πηγές). Η μόνη περίπτωση όπου συμπίπτει η χαμηλά αμειβόμενη εργασία με τη φτώχεια είναι η περίπτωση ενός ατόμου που ζει μόνο του και δεν έχει εισοδήματα από άλλες πηγές. Επιπλέον, το ύψος του οικογενειακού εισοδήματος, η σύνθεση και τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού ενός ατόμου, καθώς και τα οικογενειακά πρότυπα απασχόλησης επηρεάζουν τον κίνδυνο φτώχειας, και για το λόγο αυτόν τα ποσοστά φτώχειας εκτιμώνται συνήθως όχι μόνο μέσω της εξέτασης των ατομικών και επαγγελματικών χαρακτηριστικών των ατόμων, αλλά λαμβάνοντας υπόψη και τα χαρακτηριστικά του νοικοκυριού τους, όπως ήδη αναφέρθηκε. Άλλοι παράγοντες που αυξάνουν τους κινδύνους φτώχειας των εργαζομένων είναι η ποιότητα της εργασίας, από την άποψη της εφαρμογής νέων, ευέλικτων μορφών εργασίας - όπως είναι η μερική και η προσωρινή εργασία καθώς και η έκταση της αυτοαπασχόλησης σε μια χώρα.

Άλλος σημαντικός παράγοντας που συνδέεται άμεσα με τα επίπεδα φτώχειας των εργαζομένων, όπως υποστηρίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία, είναι τα χαρακτηριστικά και η αποτελεσματικότητα των συστημάτων κοινωνικής προστασίας (του κοινωνικού κράτους) που λειτουργούν αφ' ενός, ως μηχανισμός προστασίας από τη φτώχεια και περιορισμού των οικονομικών και άλλων ανισοτήτων μέσω των κοινωνικών παροχών και, αφ' ετέρου, συνδέονται με το θεσμικό πλαίσιο και τους κανονισμούς που ρυθμίζουν τη λειτουργία της αγοράς εργασίας και τη μισθολογική πολιτική, καθώς και με τις ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης που αποσκοπούν στην επίτευξη υψηλού βαθμού συμμετοχής στην απασχόληση, στην αναβάθμιση των προσόντων του εργατικού δυναμικού, στην αύξηση της παραγωγικότητας και στη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας⁶⁹.

Τι είναι όμως το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης; Είναι ένα σύστημα ασφαλιστικής κάλυψης απέναντι σε κάποιους κινδύνους —π.χ. ασθένεια, γήρας, ανεργία κ.ά.— ή είναι κάτι διαφορετικό; Η θεώρηση του συστήματος

⁶⁹ Κετσετζοπούλου, Μ., (2009), «Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Φτώχειας των Εργαζομένων: Μια Πρώτη Προσέγγιση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 128 Α', σ.σ. 77-114

κοινωνικής ασφάλισης αποκλειστικά και μόνο ως ασφαλιστικού συστήματος κάλυψης κάποιων κινδύνων είναι ιδιαίτερα περιοριστική και δεν καταδεικνύει το ρόλο που το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης διαδραματίζει σε κάθε χρονική περίοδο. Η κοινωνική ασφάλιση εμπλέκεται στην ίδια τη διαδικασία αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης του ατόμου. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης βασίζεται σε μια νέα αντίληψη περί οργάνωσης του κοινωνικού, σχέσεων κοινωνίας και πολιτών και του ρόλου του κράτους στην αναπαραγωγική διαδικασία.

Η διαμόρφωση της νέας αντίληψης περί οργάνωσης του κοινωνικού ήταν προϊόν οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών διεργασιών εκείνης της περιόδου. Ως εκ τούτου, το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης αποτέλεσε βασικό συστατικό του κράτους πρόνοιας που εξέφραζε ένα νέο τρόπο οργάνωσης του κοινωνικού. Θα μπορούσαμε να ορίσουμε το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης ως «ένα σύνολο μηχανισμών που λειτουργούν υπέρ της συλλογικής αλληλεγγύης και στηρίζονται στην αρχή της αναδιανομής του εισοδήματος, το οποίο και μεταβιβάζουν από τους υγιείς στους ασθενείς, από τους ενεργούς στους απόμαχους, από τους εργαζόμενους στους ανέργους, από τους άτεκνους στους οικογενειάρχες και, μέχρι ένα σημείο, από τους πλούσιους στους φτωχούς»⁷⁰.

Η μείωση του Κοινωνικού Κράτους και συνάμα του συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης συνεπάγεται οικονομικό αποκλεισμό. Στο πλαίσιο αυτό, ο οικονομικός αποκλεισμός σχετίζεται άμεσα με την έννοια της φτώχειας και κατ'επέκταση περιλαμβάνει την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, τις πραγματικές συνθήκες διαβίωσης ή/και τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας. Αναφέρεται δε σε χρηματικά και χρηματοοικονομικά μέτρα, όπως το εισόδημα, η περιουσία, η ικανότητα αποταμίευσης, η στέρηση πηγών χρηματοδότησης, η υλική στέρηση κ.λπ. Επιπλέον, η δυνατότητα η δυνατότητα πρόσβασης σε δάνειο και περιουσιακών στοιχείων δεν στοιχειοθετεί φτώχεια ακόμα κι αν το τρέχον εισόδημά του είναι χαμηλό. Αντίθετα, μπορεί κάποιος να διαθέτει εισοδήματα πάνω από το όριο φτώχειας αλλά να είναι οικονομικά ευάλωτος, επειδή στερείται περιουσιακών πόρων-

⁷⁰ Χλέτσος, Μ., (1998), «Κοινωνική ασφάλιση: Μετασχηματισμός η αντικατάσταση;», τεύχ. 31, *Ουτοπία*, σ.σ. 23

αγαθών (διαρκών ή άμεσα ρευστοποιήσιμων), που να μπορεί να χρησιμοποιήσει σε περίπτωση κάποιου δυσμενούς γεγονότος (π.χ. ανεργίας) ή μη προβλέψιμου οικονομικού σοκ, που επιφέρει μείωση του πραγματικού του εισοδήματος. Έτσι, η φτώχεια σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή (στιγμιαία φτώχεια) διαφέρει από την παρατεταμένη μακροχρόνια φτώχεια. Το χρηματικό εισόδημα αντιπροσωπεύει ένα μόνο, μεταξύ πολλών διαφορετικών, δείκτη στερησης αγαθών. Τα μέτρα της υλικής στερησης προσθέτουν σημαντικές πληροφορίες σε αυτές που παρέχονται από τα συμβατικά εισοδηματικά μέτρα και είναι πληρέστερα για μία απόλυτη προσέγγιση του κινδύνου φτώχειας.

Όσο η οικονομική ύφεση επιδεινώνεται, όσο οι αμοιβές μένουν στάσιμες ή μειώνονται και τα επιδόματα που συμπληρώνουν τις αποδοχές εξανεμίζονται, πολλά νοικοκυριά υπερχρεώνονται σε τέτοιο βαθμό που δεν έχουν πλέον τη δυνατότητα να εξυπηρετήσουν τα χρέη τους. Καθώς δεν διαθέτουν αξιόπιστη αγοραστική δύναμη, χωρίς δυνατότητες απεγκλωβισμού από την υπερχρέωση, οδηγούνται σε χρηματοπιστωτική περιθωριοποίηση και αδυνατούν να συμμετέχουν στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Ο χρηματοπιστωτικός αποκλεισμός στη χώρα μας και σε άλλες χώρες της ΕΕ συνδέεται συχνά με τα υπερχρεωμένα νοικοκυριά, δηλαδή νοικοκυριά που αντιμετωπίζουν δυσκολία να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους, να αποπληρώσουν τα δάνεια τους, να πληρώσουν το ενοίκιο τους ή άλλους τρέχοντες λογαριασμούς (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2008) ⁷¹.

Οι εξελίξεις στον τομέα των εργασιακών σχέσεων στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας είναι συνέπεια πολιτικών στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο καθώς και της ιδιαιτερότητας της ελληνικής κοινωνίας. Σε γενικές γραμμές επικεντρώνονται: στην επέκταση και ένταση της ευελιξίας της εργασίας, στην προσαρμογή της ελληνικής εργατικής νομοθεσίας στην αντίστοιχη κοινοτική, στην διατήρηση μιας πολιτικής συγκράτησης των μισθών, στην ένταση του φαινομένου των συγχωνεύσεων-εξαγορών-ιδιωτικοποιήσεων στην ανάπτυξη του φαινομένου της παράνομης

⁷¹ Μπαλούρδος, Δ., (2011), «Επιπτώσεις της Κρίσης στη Φτώχεια και στο Κοινωνικό Αποκλεισμό: Αρχικές μετρήσεις και Προσαρμοστικές Πολιτικές», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 134-135, Α' - Β', σ.σ. 165-192.

ευελιξίας εργασίας, στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού ορισμένων πτυχών των εργασιακών σχέσεων, στη σχετική χαλάρωση του εντόνου συγκρουσιακού κλίματος των προηγούμενων δεκαετιών που χαρακτήριζε την πολιτική των συνδικάτων⁷²

Η πλέον άμεση συνέπεια της κρίσης είναι ένας αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένων και παιδιών, που δοκιμάζονται από τη φτώχεια, συνεπεία της αυξανόμενης ανεργίας και της αύξησης των νοικοκυριών με κανέναν ή με μόνο έναν εργαζόμενο, ο οποίος, όμως, έχει μειωμένες ώρες εργασίας και χαμηλές αποδοχές. Αν και το χρονικό διάστημα που καλύπτουν τα διαθέσιμα στοιχεία αφορά μόλις ένα έτος μετά το ξέσπασμα της κρίσης και με δεδομένο ότι ο κίνδυνος φτώχειας βασίζεται στα στοιχεία του εισοδήματος του έτους 2008, εντούτοις, διαγράφονται ήδη κάποιες τάσεις, οι οποίες, σε γενικές γραμμές, εκτιμάται ότι θα διατηρηθούν και πιθανότατα θα επιδεινωθούν.

Στην Ελλάδα, η φτώχεια των ανέργων από 37% το 2008 αυξήθηκε σε 37,9%. Με δεδομένη την αύξηση της ανεργίας (8,6% τον Ιούνιο του 2009, 11,6% τον Ιούνιο του 2010 και 16% τον Ιούνιο του 2011), η κατάσταση στην ομάδα των ανέργων αναμένεται να επιδεινωθεί κατά το επόμενο χρονικό διάστημα. Ταυτόχρονα, τα παιδιά φαίνεται να συνιστούν μία ιδιαίτερα ευάλωτη κοινωνική ομάδα, όπως, επίσης, και οι μόνοι γονείς (27,1% το 2008 και 32,1% το 2009), τα νοικοκυριά με πάνω από τρία εξαρτώμενα παιδιά (27,2% το 2008 και 28,6% το 2009) καθώς και τα μονοπρόσωπα νοικοκυριά ηλικιωμένων (άνω των 65 ετών). Οι μετανάστες εργαζόμενοι, νόμιμοι ή χωρίς επίσημο χαρτιά, είναι επίσης ιδιαίτερα ευάλωτοι στην τρέχουσα οικονομική ύφεση, και μάλιστα εκείνοι που μετανάστευσαν με τις οικογένειές συχνά αναγκάζονται να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Ο κίνδυνος φτώχειας των μεταναστών, από 32,7% το 2008, αυξήθηκε σε 36,5% το 2009. Οι νέοι δεν στερούνται απλά προοπτικές εργασίας, αλλά ταυτόχρονα καταγράφουν κίνδυνο φτώχειας (23% το 2009) υψηλότερο από τον εθνικό μέσο όρο (19,7%). Μία άλλη χαρακτηριστική τάση, η οποία είναι ιδιαίτερα ανησυχητική, αναφέρεται στον

⁷² Κουζής, Γ., (2002), «Οι Αλλαγές στις Εργασιακές Σχέσεις στην Ελλάδα», στα: Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού, *Εργασία*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ.σ. 257.

κίνδυνο φτώχειας των νοικοκυριών με ένα ή δύο παιδιά, που συνιστούν στην Ελλάδα το κυρίαρχο πρότυπο νοικοκυριού με παιδιά και που κυρίως αφορά περιπτώσεις με μεσαία εισοδήματα, τα οποία πλήττονται ιδιαίτερα από την οικονομική κρίση.

Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ (2010), «Το 18,5% του συνολικού πληθυσμού δηλώνει ότι δυσκολεύεται αρκετά στην αποπληρωμή δανείων ή δόσεων για αγορά αγαθών και υπηρεσιών. Το 35,8% των φτωχών νοικοκυριών δηλώνει δυσκολία για την πληρωμή πάγιων λογαριασμών, όπως αυτών του ηλεκτρικού ρεύματος, του νερού, του φυσικού αερίου κ.λπ.».

Επίσης, οι άτυπες και επισφαλείς μορφές εργασίας έχουν πολλαπλασιαστεί. Οι εργοδότες ενδιαφέρονται, πολύ περισσότερο απ' όσα στο παρελθόν, για την πρόσληψη αδήλων εργαζομένων, τους οποίους θα μπορούν να εκμεταλλευτούν περισσότερο, είτε με χαμηλότερους μισθούς, είτε επιμηκύνοντας τις ώρες απασχόλησής τους. Αυτό συνεπάγεται την πλήρη απουσία εργατικών και κοινωνικών δικαιωμάτων (εύκολες απολύσεις, άδεια χωρίς αποδοχές, κ.λπ.) για τους «παράνομα» εργαζόμενους⁷³.

Τελειώνοντας θα σημειώσουμε ότι κατά κύριο λόγο η φτώχεια στη μισθωτή εργασία σχετίζεται με τις ευέλικτες εργασιακές σχέσεις, ωστόσο σε αυτή συμπεριλαμβάνεται και η κατηγορία των χαμηλόμισθων που δουλεύουν με καθεστώς πλήρους και σταθερής απασχόλησης. Το σημαντικό είναι να τονίσουμε ότι οι νέες μορφές φτώχειας ακολουθούν μια ιστορική φθίνουσα πορεία η οποία με έναν παραλληλισμό πολιτικών γεγονότων σε διεθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο επέφεραν αλλαγές σε όλη αυτή την πορεία αποδόμησης της εργασίας και σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι το καθεστώς του κοινωνικού κράτους αναπτύχθηκε σε συνδυασμό με μια ποικιλία παραγόντων που σκόπευαν να επηρεάσουν τα εργασιακά μοντέλα προς τις επιταγές της αγοράς. Όπως μας προτρέπει η Φτωχοποίηση, μέσα από την ιστορική της διαδρομή, να σκεφτούμε, οι νέες μορφές Φτώχειας συνδέονται με την πολιτική και εθνική φτωχοποίηση. Το θέμα είναι ότι οι εν λόγω Φτωχοποιήσεις εδράζονται σε παρελθόντες χρόνους, ίσως τελικά αυτό να είναι και το "χαρτί κλειδί" της Φτωχοποίησης, δηλαδή, ο ετεροχρονισμένος προσδιορισμός της.

⁷³ ο.π, Μπαλούρδος, (2011).

2.3. ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ

Ο καπιταλισμός, η ταξική εκμετάλλευση και εξουσία του κεφαλαίου επί της εργασίας, χαρακτηρίζεται από δύο στοιχεία –από την πρώτη κιόλας στιγμή της κυριαρχίας του: Την εθνική-κρατική συγκρότηση της εξουσίας του κεφαλαίου στο έδαφος μιας επικράτειας και τον επεκτατισμό αυτής της (οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής) εξουσίας προς άλλες επικράτειες και περιοχές, είτε ως επιρροή είτε όμως και ως επέκταση της επικράτειας ⁷⁴.

Ο καπιταλισμός δεν είναι απλώς ένα οικονομικό σύστημα ή ένας τρόπος παραγωγής, αλλά η ενσάρκωση ενός φαντασιακού ⁷⁵, του καπιταλιστικού φαντασιακού, βάσει του οποίου οργανώνονται σήμερα, όλο και περισσότερο, οι κοινωνίες σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτή η πολιτιστική ή «ανθρωπολογική» κριτική είναι αναγκαία, ούτως ή άλλως, καθώς, οι εκμεταλλευτικές κοινωνίες –όπως και κάθε τύπος κοινωνίας, γενικώς- δε στηρίζονται τόσο στη βία και την καταστολή ή ακόμα και στον έμμεσο υλικό καταναγκασμό –παρ' όλο που, φυσικά, υπάρχουν και αυτοί οι παράγοντες, επιδρώντας άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο, ανάλογα με τη συγκυρία- αλλά στην προσχώρηση των ανθρώπων στις αξίες ή, με τη δικιά μας ορολογία, στις φαντασιακές σημασίες που υποβαστάζουν το σύστημα. Ακολουθώντας την ανάλυση του Καστοριάδη ⁷⁶ για τη φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας, αναγνωρίζοντας ότι η κρίση του σημερινού καπιταλισμού δεν είναι απλώς οικονομική αλλά φαντασιακή και ανθρωπολογική: είναι κρίση των φαντασιακών σημασιών, της κουλτούρας και του τύπου ανθρώπου που ενσαρκώνονται στους θεσμούς και τον τρόπο ζωής των σημερινών κοινωνιών. Η κρίση του καπιταλισμού έχει φτάσει σε σημείο τέτοιο που μετατρέπεται σε κρίση της ίδιας της κοινωνικοποίησης των ατόμων. Δεν είναι το προϊόν μιας περίεργης μεταφυσικής «ηθικής κατάπτωσης», αλλά, όμως αντιθέτως, έρχεται ως λογική συνέπεια της αποσύνθεσης των αξιών στις οποίες οδηγεί ο καπιταλισμός με την καταναλωτική του κουλτούρα και με την

⁷⁴ Μηλιός, Γ., (2006), users.ntua.gr/jmilios/Milios_Capitalism_Imperialism_a1.doc.

⁷⁵ Καστοριάδης, Κ., *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, μετφρ. Χαλικιάς, Σ., - Σπαντιδάκης, Γ., - Σπαντιδάκης, Κ., Αθήνα: Κέρδος.

⁷⁶ Καστοριάδης, Κ., (1972), *Σύγχρονος Καπιταλισμός και Επανάσταση*, μετφρ. Κώστας Κουρεμένος, Άγις Στίνας, Αθήνα: Ύψιλον.

επέκταση του «εξορθολογισμού», της γραφειοκρατίας και της οικονομικής λογικής σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής⁷⁷.

Διαμέσου του πολιτισμού και των άλλων θεσμών, ο κυρίαρχος λόγος εποπτεύει ένα μεγάλο μέρος της κουλτούρας – πρόκειται για το σκέλος της εξουσίας που ονομάζεται ηγεμονία και που συμπληρώνει το άλλο σκέλος, την επιτήρηση και τη βία. Παραμένουν, όμως, έξω από τον άμεσο έλεγχό της το μέρος της κουλτούρας που δεν είναι θεσμοθετημένο, π.χ. τα έθιμα, καθώς και άλλες κουλτούρες, όπως των μειονοτήτων, των περιθωριακών και των ομάδων που αντιδρούν στην υποτέλεια. Στο προκαπιταλιστικό κράτος οι κουλτούρες των υποτελών πληθυσμών είναι σχετικά αυτόνομες και συμβιώνουν πλάι στην κυρίαρχη κουλτούρα, η οποία συμπλέκεται με τον πολιτισμό του. Όμως, στο καπιταλιστικό έθνος-κράτος η κυρίαρχη τάξη οργανώνει ένα ισχυρά συγκροτημένο σύστημα πολιτισμού –με βάση την εθνική γλώσσα, την καθολική παιδεία, την εθνική ιστορία κ.ά.- που το επιβάλλει πιεστικά και στις υποτελείς κουλτούρες⁷⁸.

Το έθνος δεν «κατασκευάζεται», αλλά σχηματίζεται ως αντιφατικό μόρφωμα επί κεφαλαιοκρατίας. Σε αυτήν την αντικειμενική ιστορική βάση εδράζονται τα όποια κοινά στοιχεία της πνευματικής ζωής, του πνευματικού πολιτισμού, της συνείδησης, της ιδεολογίας κ.ο.κ., αλλά και η συνδεόμενη με την πάλη των τάξεων αντιφατικότητα του κάθε εθνικού πολιτισμού. Οι φυλετικές, εθνικές, θρησκευτικές και γενικότερα πολιτισμικές διαφοροποιήσεις και αντιπαλότητες δεν συνδέονται γραμμικά με τις ταξικές, ούτε και ανάγονται σε αυτές. Η πορεία τους δρομολογείται από τις προταξικές βαθμίδες της ιστορίας και από τα κοινοτικά εκείνα κατάλοιπα, τα οποία η κεφαλαιοκρατική «παγκοσμιοποίηση» όχι μόνο δεν εξάλειψε, αλλά τα αναπαράγει μετασχηματισμένα ως οργανικά - οριοθετικά στοιχεία της σύμφυτης με την κεφαλαιοκρατία αύξουσας ανισομέρειας, ως ιδιότυπες εκφάνσεις του παγκοσμιοποιούμενου και πλανητικού πλέον πεδίου των ταξικών συγκρούσεων. Ακριβώς λόγω αυτών των αντικειμενικών ιστορικών καταβολών τους, αυτές οι διαφοροποιήσεις αποδεικνύονται ιδιαίτερα βιώσιμες. Θα ήταν αφελές να πιστεύει κανείς ότι εξαλείφονται ως δια μαγείας

⁷⁷ Μάλλιαρης, Ν., (2011), *Συντηρητισμός-ριζοσπαστισμός-και-η-ανθρωπολογική-κρίση-του-καπιταλισμού*, www.scribd.com

⁷⁸ Δημητρίου, Σ., (2012), *Για τον πολιτισμό και την κουλτούρα της αντίστασης*, <http://www.rednotebook.gr/details.php?id=7055>

την επαύριον της σοσιαλιστικής επανάστασης (η οποία δεν μπορεί να είναι στενά αντικαπιταλιστική, μιας και συνιστά υπέρβαση – διαλεκτική «άρση» όλης της προγενέστερης ιστορίας, ταξικών και προταξικών βαθμίδων της, και μετάβαση σε άλλου τύπου ανάπτυξη της ανθρωπότητας).

Η απουσία άμεσα ορατής και συνεγείρουσας προοπτικής (στην κατεύθυνση της επαναστατικής απελευθέρωσης-χειραφέτησης της ανθρωπότητας) ωθεί στο επίπεδο της καθημερινής συνείδησης σε προσφυγή σε (αυθεντικά ή επίπλαστα) αρχέγονα, παραδοσιακά και κατά το δυνατόν άμεσα αντιληπτά και δεδομένα ερείσματα - κριτήρια ομαδοποιήσεων, αντιπαλοτήτων, εντάξεων και αποκλεισμών. Αυτή η εν πολλοίς ασυνείδητη προσφυγή στο παρελθόν, συνιστά και υπαρξιακή ανάγκη επιβίωσης μέσω «συλλογικών εγωισμών» (ψευδοσυλλογικότητες) σε συνθήκες εκ πρώτης όψεως ανυπέρβλητης κυριαρχίας του αδυσώπητου ανταγωνισμού, σε μια κατακερματισμένη και σπαρασσόμενη από αντιφάσεις ανθρωπότητα ⁷⁹.

Η έννοια του έθνους υπό τη μορφή της «λαϊκής κουλτούρας», έπαιξε ένα ρόλο και στο πλαίσιο της αστικής σκέψης, καθώς χρησίμευε, σε εκάστοτε διαφορετική εκδοχή και με εκάστοτε διαφορετική έμφαση, στη θεμελίωση της έννοιας του έθνους, μολονότι τούτη η τελευταία είναι ουσιαστικά έννοια πολιτική. Η μαζικοδημοκρατική αντικειμενική έννοια της κουλτούρας, η οποία παραμέρισε τα κατάλοιπα της λαϊκής κουλτούρας, προπαντός όμως κατέλυσε την αστική έννοια της κουλτούρας και της παιδείας, αποτελεί τον αναγκαίο ιστορικό και δομικό όρο για τη γένεση μιας παγκόσμιας κουλτούρας -ακριβώς όπως και η δυναμική της μαζικής δημοκρατίας στην ευρωπαϊκή και αμερικανική Δύση απετέλεσε και αποτελεί την κινητήρια δύναμη της οικουμενίκευσης του μαζικοδημοκρατικού κοινωνικού σχηματισμού. Μόνο όπου η κουλτούρα διαμορφώνεται ως συνδυασμός των πάντων με τα πάντα, χωρίς πάγιο κανόνα και αδιαφορώντας απέναντι στα ποιοτικά κριτήρια, όπως τα όριζε η αστική κουλτούρα, μπορεί να αναμένεται ότι οι προγενέστερες λαϊκές και εθνικές κουλτούρες θα αποσυντεθούν στα συστατικά τους στοιχεία, τα οποία κατόπιν θα χρησιμεύσουν ως υλικά σε ένα συνδυασμό οικουμενικού εύρους-ανεξάρτητα από το ποια επιμέρους κουλτούρα θα υπερτερεί ποσοτικά ή θα δεσπόζει μέσα σ' αυτόν τον υπερσυνδυασμό και ποια θα βγει ζημιωμένη.

⁷⁹ Πατελής, Δ., (2002), *Έθνος, Μύθος και Πραγματικότητα*, http://www.ilhs.tuc.gr/gr/ethniko_zitima_prin.htm

Τα συλλογικά υποκείμενα ζουν σήμερα και θα ζουν και στο προβλεπτό μέλλον μέσα σε μιαν πολιτισμικά ερμαφρόδιτη κατάσταση, η οποία εξηγεί και ορισμένα σχιζοειδή γνωρίσματα της συμπεριφοράς τους. Ενώ η αστική κουλτούρα και παιδεία πνέει τα λοίσθια στις χώρες της γένεσης και της ακμής της, οι συνήθειες ζωής που υπαγορεύει η σύγχρονη κατανάλωση, οι τρόποι του 'εργάζεσθαι' που επιβάλλει η σύγχρονη τεχνική και οι μορφές διασκέδασης που συναρτώνται με τα ηλεκτρονικά μέσα συγκλίνουν από κοινού σε μια λίγο - πολύ ομοιογενή παγκόσμια κουλτούρα. Πάνω από την αντικειμενική αυτή πολιτισμική βάση αιωρούνται οι εθνικές και λαϊκές κουλτούρες, οι οποίες έχουν βέβαια συρρικνωθεί σε στερεότυπα και μεταφρασθεί στην εικονογλώσσα της μαζικής κουλτούρας, όμως ακόμη και ως φαντάσματα είναι σε θέση να κινητοποιήσουν μάζες, αν άλλοι παράγοντες πιέζουν προς αυτήν την κατεύθυνση. Η οικουμενική ενοποίηση του τεχνικού εξοπλισμού στην καθημερινή ζωή και στον τόπο εργασίας δεν θα μπορέσει καθ' εαυτήν να παραμερίσει τούτον τον διχασμό. Εν πάση περιπτώσει η επιστροφή στις λίγο - πολύ αυτοφυείς και αυτοτελείς κουλτούρες αποκλείεται όσο η πληθυσμιακή πυκνότητα σε οικουμενική κλίμακα καθιστά αναπόδραστη την εντατική επικοινωνία. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές η πολιτισμική ποικιλία με συλλογικούς φορείς μπορεί να υφίσταται μόνο ως πολιτισμική σύγκρουση, όχι ως παράλληλη ύπαρξη αυτόνομων πολιτισμών ⁸⁰.

Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο γίνεται ορατή η κατάρρευση των παραδοσιακών πολιτισμικών πλαισίων και αρχίζει να επικρατεί ο πολιτισμικός σχετικισμός. Την ίδια εποχή βλέπουμε και τις «ξένες» κουλτούρες να αντιγράφουν με απληστία δυτικές συνήθειες, συμπεριφορές, νοοτροπίες. Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε αυτή την παράλληλη εξέλιξη; Αναφερθήκαμε ήδη στο λειτουργικό καταμερισμό της εργασίας. Σημαντική συμβολή είχε επίσης και η ανάπτυξη της μαζικής παραγωγής, η επέκταση των μέσων ενημέρωσης, ο τερματισμός της αποικιοκρατίας, η μείωση του εργάσιμου χρόνου στη Βόρεια και Δυτική Ευρώπη.

Ο μεταμοντερνισμός πήρε μορφή κοινωνικής θεωρίας το 1968. Εν τω μεταξύ κάτι άλλο γινόταν. Έσβησαν τα εξωτερικά σημάδια των κινημάτων,

⁸⁰ Κονδύλης, Π., (1998), *Από τη μαζική στην παγκόσμια κουλτούρα*, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=101355>

χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα τελευταία έπαψαν να υπάρχουν, αποσύρθηκαν από την κοινή θέα μια και μετατοπίστηκαν κυρίως στην ψυχολογική και διαπροσωπική σφαίρα. Διαπότισαν τόσο βαθιά τις ανθρώπινες σχέσεις ώστε μετέβαλαν το κοινωνικό οικοδόμημα που τα είχε φέρει στη ζωή. Ο μεταμοντερνισμός ως πολιτισμικό κίνημα (όχι ως ιδεολογία, θεωρία ή πρόγραμμα) συνοψίζεται σε ένα πολύ απλό σύνθημα: όλα επιτρέπονται. Ούτε το σύνθημα καλεί σε εξέγερση, ούτε και ο μεταμοντερνισμός ευαγγελίζεται την επανάσταση. Αναγνωρίζει το δικαίωμα ή και την υποχρέωση των σημερινών ανθρώπων σε ποικιλόμορφες αντιστάσεις, δεν αναγνωρίζει όμως έναν κεντρικό μείζονα στόχο για μια συλλογική και συγκροτημένη δράση ⁸¹.

Το θανάσιμο πλήγμα ενάντια στην αστική αντίληψη περί παιδείας και κουλτούρας προήλθε από το λογοτεχνικό - καλλιτεχνικό κίνημα του μοντερνισμού και της πρωτοπορίας (avant-garde). Εδώ ο πολιτισμικός ατομικισμός αρχικά εξωθήθηκε στα άκρα, καθώς το δημιουργικό άτομο διεκδίκησε για τον εαυτό του το δικαίωμα να χρησιμοποιεί πολιτισμικά προϊόντα από όλες τις εποχές και όλες τις χώρες ως ισότιμα υλικά στο πλαίσιο όλο και καινούργιων συνδυασμών - και ακόμη παραπέρα: να θεωρεί τέτοια υλικά τα πάντα, ανεξαρτήτως προελεύσεως και αρχικής εμπνεύσεως ⁸².

Ο πολιτισμός είναι το σύνολο των επιτευγμάτων της κοινωνίας κατά την υλική και πνευματική της ανάπτυξη, τα οποία χρησιμοποιούνται από την κοινωνία, συναπαρτίζουν τις πολιτισμικές παραδόσεις και εξυπηρετούν την περαιτέρω πρόοδο της ανθρωπότητας. Με την ευρύτερη έννοια του όρου, πολιτισμός είναι ό,τι έχει δημιουργηθεί από τον άνθρωπο. Περιεχόμενο του πολιτισμού είναι η δημιουργική δραστηριότητα των ανθρώπων και τα εκάστοτε εμπράγματα αποτελέσματα αυτής της δραστηριότητας, η φυσικοϊστορική διαδικασία αυτόανάπτυξης του ανθρώπου μέσω της ανθρώπινης δραστηριότητας, η ιστορία της ανθρωπότητας από την άποψη της δημιουργίας από τον άνθρωπο των όρων της ύπαρξής του. Η εργασία και ευρύτερα η ανθρώπινη δραστηριότητα είναι η υπόσταση, η γενεσιουργός αιτία του πολιτισμού.

⁸¹ Heller, A., (1989), «Υπαρξισμός, Αλλοτρίωση, Μεταμοντερνισμός: Τρία πολιτισμικά κινήματα που άλλαξαν την καθημερινή ζωή», *Λεβιάθαν*, τεύχ.3, σ.σ.109-115

⁸² ο.π, Κονδύλης,

Ο πολιτισμός εντοπίζεται στο σύνολο των διαγενεακώς διαβιβαζόμενων τρόπων και μορφών διεξαγωγής της ανθρώπινης (υλικής και πνευματικής) δραστηριότητας, που είναι αντικειμενοποιημένοι σε εμπράγματα υλικούς φορείς (μέσα εργασίας, σημεία, σύμβολα, κ.ο.κ.), ως σύστημα πληροφοριακών κωδίκων, οι οποίοι ενισχύουν την ιστορικά συσσωρευμένη κοινωνική εμπειρία και θέτουν τους όρους της περαιτέρω ανάπτυξής της. Είναι ο γενικευμένος τρόπος πραγμάτωσης και ρύθμισης της ανθρώπινης δραστηριότητας, η πτυχή εκείνη της κοινωνικής ζωής που έγκειται στην γένεση και στη διαγενεακή μετάδοση «προγραμμαμάτων», «κωδίκων» δραστηριότητας, συμπεριφοράς και επικοινωνίας. Είναι ο κώδικας, βάσει του οποίου εκτυλίσσεται και αναπτύσσεται ο κοινωνικά διαμεσολαβημένος μεταβολισμός, το σύνολο των δραστηριοτήτων και επικοινωνιών. Ένας κώδικας σημειολογικών συστημάτων. Μέτρο, κριτήριο της ανάπτυξης του πολιτισμού είναι οι δυνατότητες ολόπλευρης ανάπτυξης της προσωπικότητας, μ' άλλα λόγια ο βαθμός στον οποίο οι υλικοτεχνικοί, κοινωνικοί, κ.ο.κ. όροι εξυπηρετούν τον σκοπό της ολόπλευρης ανάπτυξης των δημιουργικών δυνάμεων και ικανοτήτων της προσωπικότητας του κάθε ανθρώπου ⁸³.

Ο πολιτισμός όμως δεν είναι ανεπηρέαστος των διαδικασιών της αλλοτρίωσης. Όπως εξηγείται παρακάτω, η εθνοκτονία και η γενοκτονία αποτέλεσαν εγκληματικές ενέργειες στην ιστορία εις βάρος των λαών.

Αν οι πολιτισμοί ήταν αναλλοίωτες ουσίες και οι συγκρούσεις το αναπόδραστο αποτέλεσμά τους, τότε οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στους πολιτισμούς θα παρέμεναν αμετακίνητες, ήτοι οι φιλίες και οι έχθρες θα ζούσαν αιώνια επίσης θα έπρεπε η αυτοσυνειδησία τους να επιβιώνει κάθε εσωτερικής και εξωτερικής αλλαγής. Αλλά η ιστορική εμπειρία μάς διδάσκει κάτι πολύ διαφορετικό. Η τοποθέτηση ενός πολιτισμού απέναντι στους άλλους και στον εαυτό του μπορεί να αλλάξει αργότερα ή ταχύτερα. Τούτη η διπλή αλλαγή επιτελείται λόγω ανατροπών στη διάταξη των ιστορικών υποκειμένων. Η λογική όμως της διάταξης αυτής είναι από την ουσία της πολιτική, επομένως η πολιτική λογική καθορίζει τελικά τις ιστορικά βαρύνουσες

⁸³ Πατελής, Δ., (2006), «Οι αξίες ως εκφάνσεις των πολιτιστικών καθόλου», στο: Βουδούρης Κ., *Η Φιλοσοφία Του Πολιτισμού*, Αθήνα: Ιωνία, σελ. 170-183.

ερμηνείες των πολιτισμών. Οι πολιτισμικές διαφορές δεν είναι καν δυνατόν να καταλήξουν σε συγκρούσεις αν τα πολιτισμικά υποκείμενα δεν έχουν συγκροτηθεί ως πολιτικές ομάδες, οι οποίες από την πλευρά τους ερμηνεύουν την έννοια του πολιτισμού σύμφωνα με τους σκοπούς τους.

Ο Huntington έθεσε στο επίκεντρο την έννοια του πολιτισμού για να υπογραμμίσει το γεγονός ότι τα όρια του εθνικού κράτους έχουν πλέον διαρραγεί. Η ταύτιση όμως της πλανητικής - υπερεθνικής διάστασης με την πολιτισμική διόλου δεν συνιστά λογική αναγκαιότητα. Ο «πολιτισμός» δεν αποτελεί λογικά ή ιστορικά την αμέσως υπερκείμενη έννοια του «έθνους», γι' αυτό και μετά την (υποθετική) υπέρβαση του «έθνους» ο «πολιτισμός» δεν είναι οπωσδήποτε το επόμενο κριτήριο πολιτικής συνομάδωσης. Αλλά η θεωρία της σύγκρουσης των πολιτισμών δεν σφάλλει μόνο επειδή υποτιμά τον εθνικό παράγοντα. Ακόμα περισσότερο σφάλλει επειδή υπερτιμά τον πολιτισμικό παράγοντα στην πολιτική - και αυτό σε μίαν ιστορική στιγμή όπου οι τρόποι ζωής σε παγκόσμια κλίμακα έχουν τόσο συμπλησιάσει και οι πολιτισμικές διαφορές τόσο μικρύνει όσο ποτέ άλλοτε, έστω κι αν παραμένουν σημαντικές. Πώς μπορεί να εξηγηθεί το παράδοξο ότι ορισμένα πολιτικά υποκείμενα ειδικά τώρα τονίζουν τις πολιτισμικές διαφορές, παραπλανώντας έτσι ορισμένους πολιτικούς παρατηρητές; Γιατί μπορεί το ειδικό βάρος της πραγματικής ή επινοημένης πολιτισμικής ιδιομορφίας να μεγαλώνει υποκειμενικά, ενώ μειώνεται αντικειμενικά; Οι πολιτισμικές διαφορές επιστρατεύονται όταν ο εξωτερικός εχθρός ανήκει σε άλλον πολιτισμό ή όταν φαίνεται σκόπιμο να στηλιτευθεί ο εσωτερικός εχθρός ως πiónι ενός τέτοιου εξωτερικού εχθρού⁸⁴. Αν προϋποτεθεί η επιτυχία, τότε η επίκληση του ντόπιου πολιτισμού ισοδυναμεί με την αξίωση να αναγνωρισθεί κάποιος ως αυτόνομο υποκείμενο και όχι πλέον ως (αποικιακό) αντικείμενο.

Συναφή με την έννοια του πολιτισμού είναι και ο όρος «εξευρωπαϊσμός». Ο εξευρωπαϊσμός υποδηλώνει την πρόσληψη ευρωπαϊκών τρόπων και ηθών από χώρες που επιζητούν μια μετακένωση ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ο εξευρωπαϊσμός δεν ήταν μια δεδομένη επιλογή του σύγχρονου ελληνικού κράτους, αλλά προσέκρουσε εξ αρχής σε ένα

⁸⁴ Κονδύλης, Π., (1997), Συγκρούσεις ερήμην του πολιτισμού...Η «σύγκρουση των πολιτισμών» και οι απόψεις του Σάμιουελ Χάντινγκτον, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=85423>

«υπαρξιακό δίλημμα» του νεο-ελληνισμού: είτε θα απεμπολούσε ρητά την ανατολική του ρίζα για να ενταχθεί στο ευρωκεντρικό διεθνές σύστημα, είτε θα διαφύλασσε την πολιτισμική του συνέχεια σε ένα μοναχικό μονοπάτι ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση. Τελικά, η διαιώνιση της εξάρτησης της χώρας μας από τη δυτική βοήθεια υπαγόρευε μια προϊούσα – αλλά όχι απαραίτητα συνειδητή – ενσωμάτωσή της στη Δύση. Η επιλογή αυτή αποτελούσε ένα τολμηρό εγχείρημα κοινωνικού μετασχηματισμού το οποίο όμως, χωρίς συναίσθηση της πολιτισμικής μας ετερότητας, ενείχε έναν σημαντικό κίνδυνο: να γίνουμε «στείοι μεταπράτες των θεσμών, των κοινωνικών επιδιώξεων, των αναγκών και προτεραιοτήτων της Δύσης». Οποτεδήποτε μια κοινωνική οντότητα υιοθετεί θεσμούς και αξίες που γέννησαν άλλες κοινωνίες για τις δικές τους ανάγκες, αυτά τα νέα στοιχεία πρέπει αναγκαστικά να προσαρμόζονται στις υπάρχουσες δομές της οντότητας, και σε ό,τι αυτές μπορούν να απορροφήσουν. Διαφορετικά, η κοινωνική αυτή οντότητα διακυβεύει την αυτοαναίρεσή της⁸⁵.

Η αλλοτρίωση ενός πολιτισμού θα μπορούσε να γίνει κατανοητή μέσα από τη χρήση του όρου «Εθνοκτονία». Αν ο όρος «Γενοκτονία» αναφέρεται στην ιδέα της ράτσας φυλής και στην θέληση για εξόντωση φυλετικών μειονοτήτων, η «Εθνοκτονία» αποσκοπεί όχι στην φυσική εξόντωση των ανθρώπων αλλά στην εκμηδένιση της κουλτούρας τους. Ως «Εθνοκτονία» ορίζεται η συστηματική καταστροφή του τρόπου ζωής και σκέψης ενός λαού από έναν άλλον. Ενώ ο γενοκτόνος σκοτώνει με φυσικό τρόπο, ο εθνοκτόνος σκοτώνει πνευματικά. Και στις δύο περιπτώσεις επέρχεται η εκμηδένιση αν και φαινομενικά είναι διαφορετικής μορφής. Η φυσική και άμεση εκμηδένιση μοιάζει μόνο, και δεν είναι στην πραγματικότητα διαφορετική τάχα από την πολιτισμική εκμηδένιση. Η τελευταία έχει μακροσκοπικό αποτέλεσμα που πετυχαίνεται με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο και καθορίζεται από τις συγκυρίες και τις δυνατότητες αντίστασης ή μη αντίστασης των καταπιεζόμενων⁸⁶.

Η μεθοδολογία της εθνοκτονίας με επιστημονική συνέπεια επικεντρώθηκε στους δύο κεντρικούς άξονες αναπαραγωγής μιας

⁸⁵ Σταθόπουλος, Β., (2007), Ένας προβληματικός "Εξευρωπαϊσμός", http://www.presscode.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=9957%3A%3A&catid=120%3Aarealpolitik&Itemid=487&lang=el

⁸⁶ Clastres P., (1991), <http://www.rassias.gr/ANPOLI30.html>.

ανθρώπινης κοινωνίας, την παιδεία και την δημογραφία. Η φάση του “αποπρογραμματισμού” του ιστορικού υποκειμένου Έλλην περατώθηκε πλέον επιτυχώς και τώρα μπορεί να αρχίσει η αντίστροφη διαδικασία «αναπρογραμματισμού» του εκκενωθέντος από κάθε ιστορική μνήμη ανθρώπινου πλάσματος με νέα περιεχόμενα.

Ο Σημίτης έδωσε και πάλι τη βασική φόρμουλα για την ανθρωπολογική μετάλλαξη των Ελλήνων όταν είπε ότι το κύριο εμπόδιο στην ανάπτυξη ήταν η ιδιαιτερότητα των Ελλήνων. Να παρατηρήσουμε εδώ ότι δεν αναζήτησε την αιτία της «κακοδαιμονίας» μας σε κάποιο επιμέρους συστατικό στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας (π.χ. την Ορθοδοξία ή τον κοραϊσμό ή τον ραγιαδισμό, τον ατομικισμό κλπ.), το οποίο εξοβελίζοντας θα μπορούσαμε να ελπίσουμε σ’ ένα πιο θετικό μέλλον. Όχι, ολάκερη η ιδιαιτερότητα των Ελλήνων, δηλαδή ό, τι συνιστά την ελληνικότητα αυτήν καθ’ αυτήν μπήκε στο στόχαστρο του «εκσυγχρονιστικού» λόγου ⁸⁷.

Ζούμε μια περίοδο πρωτοφανούς κρίσης, ίσως την πιο κρίσιμη στην ιστορία της ανθρωπότητας. Τις δυο τελευταίες δεκαετίες βρίσκεται σε εξέλιξη ένα παγκόσμιο πραξικόπημα. Επιχειρείται να εγκαθιδρυθεί μια νέα τάξη πραγμάτων, πρωτοφανών στη νεώτερη ιστορία, που ανατρέπει πλήρως την κλασική παράδοση του ανθρωπισμού. Ένας από τους κύριους στόχους του εν εξελίξει πραξικοπήματος είναι ο πολιτισμός, όπου εφαρμόζεται μια στερεότυπη τακτική με πρόσχημα τις επιμέρους αναπόφευκτες παραβιάσεις αξιών κοινής αποδοχής, που πάντοτε συμβαίνουν στο επίπεδο της πρακτικής ζωής (καμιά κοινωνία δεν κατάφερε ποτέ να είναι στην πράξη σε πλήρη αρμονία με τις αξίες της), επιχειρούν να ανατρέψουν ολόκληρο το αξιακό σύστημα, ακυρώνοντας συλλήβδην όλες τις αξίες, και να τις υποκαταστήσουν με απαξίες: το αγαθό με το κακό, την αλήθεια με το ψεύδος, το ωραίο με το τερατώδες. Θα σταθούμε σε κάποια χαρακτηριστικά συμπτώματα, που αφορούν αμεσότερα τη σημερινή κατάσταση:

Το πρώτο είναι η υπονόμευση του συστήματος της γλώσσας, στη μορφολογία, τη φωνητική, τη σύνταξη, τη σημασία, με τη σκόπιμη στρέβλωση ή και ανατροπή της έννοιας των λέξεων, που υπονομεύει τον τρόπο αντίληψης και κατανόησης του κόσμου. Σε περιόδους βίαιων κοινωνικών

⁸⁷ Ρωμανός, Κ., (2010), http://klassikoperiptosi.blogspot.com/2010/06/blog-post_7451.html

αλλαγών, παρατηρείται μια έξαρση της σημειωτικής δραστηριότητας, που αποτελεί ένδειξη ότι μεθοδεύεται η ανατροπή του τύπου της κουλτούρας. Το δεύτερο είναι η πλαστογράφηση της ιστορίας. Για πρώτη φορά, εξωεπιστημονικοί παράγοντες και κέντρα εξουσίας υπαγορεύουν τόσο απροκάλυπτα την ιδεολογική προοπτική και τα κριτήρια συγγραφής της ιστορίας, που καλούνται οι ιστορικοί να εφαρμόσουν. Αυτό σημαίνει, ούτε λίγο ούτε πολύ, ότι στη θέση της επιστημονικής αλήθειας εγκαθίσταται απροσχημάτιστα η ιδεολογική σκοπιμότητα. Πρόκειται για μια εκτεταμένη επιχείρηση ανασηματοδότησης της ιστορίας, που ανατρέπει άρδην τις αρχές της νεώτερης ιστοριογραφίας και μεταβάλλει δεδομένα ζωτικής σημασίας για την ιστορική ταυτότητα των λαών. Κάτω απ' αυτή την προοπτική, η καινούργια προσπάθεια να αμφισβητηθεί από τους «εκσυγχρονιστές» ιστορικούς η διαχρονική ύπαρξη του ελληνικού έθνους συνιστά μια σημαίνουσα κίνηση μέσα στη στρατηγική αποδυνάμωσης της ιδέας του έθνους ως συνεκτικού στοιχείου ενός λαού. Επίσης, η υπονόμηση του αυτοσεβασμού των ανθρώπων. Στις μέρες μας μεθοδεύεται και παροξύνεται μια ομαδική υστερία αυτομαστιγώματος, η οποία, αντιστρέφοντας τη σχέση αιτίων – αιτιατών, συσκοτίζει πλήρως την ουσία των προβλημάτων και εξωθεί τον λαό να απαξιώσει ό,τι συνιστά την ιδιαιτερότητα, την ιδιοπροσωπία του, την εθνική και πολιτισμική του ταυτότητα, και να αποδεχτεί να γίνει άλλο πράγμα απ' αυτό που είναι. Τελικός –και ευδιάκριτος– στόχος όλων αυτών των μεθοδεύσεων είναι η πλήρης εξατομίκευση της συνείδησης και της συμπεριφοράς του ανθρώπου, ώστε να μην απομείνουν παρά μόνο δύο πόλοι κοινωνικής λειτουργίας: το ανίσχυρο μεμονωμένο άτομο και το πανίσχυρο παγκόσμιο υπερκράτος, που είναι η καινούργια ουτοπία όχι των λαών αυτή τη φορά, αλλά των εξουσιών. Η εφαρμογή αυτής της μεθόδευσης στον ευαίσθητο τομέα των εργασιακών σχέσεων βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη τα δυο τελευταία χρόνια στην Ελλάδα. Τι άλλο είναι η θεσμοθέτηση των ατομικών συμβάσεων εργασίας και η παράλληλη προσπάθεια πλήρους κατάργησης των συλλογικών διαπραγματεύσεων και των συλλογικών συμβάσεων, παρά απόπειρα αποδόμησης της κοινωνίας, σε μια θεμελιώδη έκφραση συλλογικής λειτουργίας και κοινωνικής συνοχής;⁸⁸.

⁸⁸ Καψωμένου, Κ., από το Άρδην τ. 89,

Σ' αυτό το σημείο η θα πρέπει, ίσως, να αναρωτηθούμε για την σχέση της πολιτισμικής φτωχοποίησης με το συλλογικό έγκλημα, η οποία αποτελεί μια εις βάθος ανάλυση και θα δεν πρέπει να εστιάζεται απλά και μόνο, στην επιφανειακή του προσέγγιση. Ο Kramer ⁸⁹ σχολιάζει την έννοια του "συλλογικού εγκλήματος", μέσω ενός φακού εστίασης στις εγκληματικές πράξεις, οι οποίες είναι το αποτέλεσμα της σκόπιμης λήψης αποφάσεων (ή υπαίτια αμέλεια), για αυτούς που κατέχουν τις διαρθρωτικές θέσεις μέσα στον οργανισμό ως στελέχη επιχειρήσεων ή διαχειριστές. Οι αποφάσεις αυτές έχουν οργανωτική βάση - που γίνεται σύμφωνα με τους κανονιστικούς στόχους (κυρίως εταιρικά κέρδη), τυποποιημένες διαδικασίες λειτουργίας και πολιτιστικά πρότυπα του οργανισμού και είναι προς όφελος της εταιρείας της ίδιας. Μέσα από αναφορές στην αμέλεια και τη χρήση της φράσης «παράλειψης ή προμήθειας», ο ορισμός του Kramer αποφεύγει την παγίδα που υποστηρίζει ότι, για να υφίσταται "συλλογικό έγκλημα" πρέπει να υπάρχει μια απαγορευμένη πράξη και τονίζει την ηθική διάσταση.

Στην ουσία όταν μιλάμε για πολιτισμική φτωχοποίηση δεν μπορούμε να αποφύγουμε την αναφορά στο πολιτισμικό θύμα. Η διαφορά είναι ότι το πολιτισμικό θύμα είναι πολύ δύσκολα προσεγγίσιμο, ίσως, γιατί θα πρέπει να γίνει κατανοητό και με την άλλη του ιδιότητα, αυτή του πολιτικού θύματος. Πέραν αυτής της μεταβλητής, κάθε συλλογικό θύμα ειδικά το "Πολιτισμικό Θύμα" δεν ενέχει την προσοχής που αντιμετωπίζει οποιοδήποτε άλλο θύμα.

Οι παρατηρήσεις της Christie ⁹⁰ εγείρουν βασικά ερωτήματα για την Θυματολογία. Όπως, που χορηγείται η ιδιότητα του θύματος και γιατί; Ποιος έχει την εξουσία να καθορίσει αν τα θύματα αξίζουν δημόσια συμπάθεια και την υποστήριξη του κράτους; Ποιός είναι ο ορισμός και η κατασκευή του "ιδεατού θύματος", αναζήτηση ταυτότητας και καθορισμός του. Ποιος είναι το θύμα; Στις περισσότερες αναλύσεις, οι κυρίαρχες αντιλήψεις του θύματος περιορίζονται σε ένα στενό φάσμα εγκλημάτων κυρίως, δολοφονία,

<http://ellanodikis.com/2012/09/24/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B6%CE%B7%CF%84%CF%8E%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%>

⁸⁹ Kramer, C., (1984), «Corporate Criminality: The Development of Idea», στο: Hochstedler E., (ed), *Corporations as Criminals*, Beverly Hills: Sage Publications, p.p. 18-19.

⁹⁰ Christie, N., (1986), «The Ideal Victim», στο: E. Fattah (ed.) *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*. London: Macmillan, p. p 20-30.

επιβαρυντική κακοποίηση, βίαιη συμπεριφορά, βιασμό και ληστεία. Με άλλα λόγια, αυτή η αντίληψη αποκλείει ενεργά μορφές της εγκληματικότητας που συνδέονται με ισχυρούς παραβάτες όπως, απάτη των καταναλωτών ή των εγκλημάτων πολέμου ή των εγκλημάτων πολιτισμού. Η ιδιότητα του θύματος, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη. Μερικές από τις γενικές παρατηρήσεις στο πρώιμο έργο του Quinney⁹¹ πραγματικά προαναγγέλλουν με μεγάλη ακρίβεια, την εξέλιξη των σύγχρονων συζητήσεων για το θύμα. Αυτό μπορούμε να το δούμε πιο καθαρά, από το πώς τα θύματα χρησιμοποιούνται συστηματικά για να νομιμοποιήσουν ή να δικαιώσουν τις ποινικές απαντήσεις, από τις αρχές της δικαιοσύνης και από την κυβέρνηση.

Ακραία μορφή πολιτισμικής φτωχοποίησης αποτελεί ο ανατριχιαστικός τρόπος με τον οποίο η χούντα της Αργεντινής συμπεριφέρθηκε στα παιδιά που γεννήθηκαν στα κέντρα των βασανιστηρίων. Το κεφάλαιο αυτό της ιστορίας της Αργεντινής παρουσιάζει εντυπωσιακές ομοιότητες με τις αρπαγές των Ιθαγενών παιδιών από τις οικογένειες τους στις ΗΠΑ, στον Καναδά και στην Αυστραλία, τα οποία στέλνονταν σε οικοτροφεία, δεν τους επιτρεπόταν να μιλούν τη γλώσσα τους. Στην Αργεντινή της δεκαετίας του 1970 τέθηκε σε εφαρμογή μια παρόμοια ρατσιστική λογική, που όμως δεν είχε κριτήρια τη φυλή, αλλά τις πολιτικές πεποιθήσεις, την κουλτούρα και την ταξική προέλευση⁹².

Απόρροια της πολιτισμικής φτωχοποίησης αποτελεί και το "Πολιτισμικό Τραύμα". Εκ των συγγραφέων του *Cultural Trauma and Collective Identity* ο «πολύς» Neil Smelser επιχειρεί μια πιο σύνθετη και ακριβή συσχέτιση του ψυχικού και πολιτισμικού τραύματος. Κάνει εκτεταμένες αναφορές σε φροϋδικά και άλλα ψυχαναλυτικά και ψυχολογικά κείμενα, φροντίζει να αποφύγει τον ψυχολογικό αναγωγισμό και προτείνει μια τετραμερή τυπολογία των αμυντικών μηχανισμών αντιμετώπισης του τραύματος - πρωτίστως του ψυχικού (άρνηση, προβολή, αντιθετική μεταστροφή, αποπροσωποποίηση). Ακολουθώντας και αυτός το παράδειγμα του κοινωνικού κονστρουξιονισμού, προκρίνει τον πληρέστερο ορισμό του *πολιτισμικού τραύματος*: «μια δημόσια

⁹¹ Quinney, R., (1974), *Critique of legal Order*, Boston: Little, Brown, p.p. 25-35.

⁹² Klein, N., (2010), Το Δόγμα του Σοκ, μετάφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Αθήνα: Λιβάνη, 159-160.

αποδεκτή και τεκμηριωμένη από τα μέλη μιας ομάδας ανάμνηση γύρω από ένα γεγονός ή κατάσταση, η οποία (α) είναι φορτωμένη με αρνητικά συναισθήματα, (β) αναπαρίσταται ως ανεξίτηλη και (γ) θεωρείται ότι απειλεί την ύπαρξη της κοινωνίας ή παραβιάζει μία ή περισσότερες εκ των θεμελιωδών πολιτισμικών της προϋποθέσεων» (Smelser 2004: 44) ⁹³.

Το "πολιτισμικό τραύμα" ως μια ιδιαίτερη περίπτωση συλλογικής εμπειρίας στην οποία μνήμη, ταυτότητα και συναίσθημα συνδέονται και συστρέφονται γύρω από ένα οδυνηρό συμβάν του παρελθόντος έτσι ώστε, σε τρέχοντα χρόνο, αυτό να καθίσταται ένα παρελθοντικό παρόν συναρθρωμένο πολλαπλώς με ανταγωνιστικά προτάγματα που διεκδικούν την ιστορικότητα μιας δεδομένης πολιτικής κοινωνίας ⁹⁴.

Ο πολιτισμός είναι ένας τρόπος ύπαρξης α ξεχώριστος από τη συλλογική συνείδηση, τη νοοτροπία και συμπεριφορά των ανθρώπων. Γιατί ταυτίζεται με τη συνολική αντίληψη που έχει μια κοινωνία για τον εαυτό της και τη σχέση της με τους άλλους ανθρώπους, με τη φύση, με τον κόσμο, με τους θεούς της. Και είναι αυτή η συνείδηση που καθορίζει, υπό συνθήκες υγιούς λειτουργίας, τις επιλογές και τις πολιτικές του αντίστοιχου συλλογικού υποκειμένου σε όλα τα πεδία, και όχι αντίστροφα. Δεν είναι χωρίς σημασία ότι ένα από τα πιο έμμονα στοιχεία της ελληνικής λαϊκής κουλτούρας αποτελεί αυτή η πλήρης και ακριβής αντιστοιχία και αρμονία ανάμεσα στην πολιτισμική συνείδηση και στις πολιτικές εκφράσεις και θεσμούς της κοινότητας. Όταν η αυτονόητη αρμονία και εσωτερική συνέπεια συλλογικής συνείδησης και κοινωνικής πράξης δεν λειτουργεί, αυτό είναι τεκμήριο μιας γενικευμένης πολιτισμικής κρίσης.

Κι εδώ πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η λεγόμενη παγκοσμιοποίηση σημαδεύει μια ουσιαστική μετάλλαξη του δυτικού αστικού πολιτισμού, που σταδιακά εγκαταλείπει ως σημείο αναφοράς το αρχαίο ελληνικό πρότυπο, που ανάγεται στους πολιτισμούς του χώρου και της εντοπιότητας, και στρέφεται προς το εβραϊκό πολιτισμικό πρότυπο, που ανάγεται στους

⁹³ Δεμερντζής, Ν., (2008), http://nosferatos.blogspot.gr/2008/08/blog-post_03.html.

⁹⁴ Νίκος Δεμερντζής και Βίκτωρ Ρουδομέτωφ (2011-12), «Προλεγόμενα», *Επιστήμη και Κοινωνία-Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τεύχος. 28, σ.σ. 35.

πολιτισμούς του χρόνου. Το μοντέλο αυτό υποβαθμίζει τον παράγοντα χώρο και δίνει έμφαση στη ροή του χρόνου, την κίνηση, τη μεταβολή. Η κρίση του πολιτισμού, για πρώτη φορά στην ιστορία του ανθρώπου, εκδηλώνεται ως διατάραξη της φυσικής ισορροπίας και ως ορατός κίνδυνος ολικής οικολογικής καταστροφής. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη κρίση στην ιστορία του ανθρώπου, κρίση που συνδέεται με τη δομή του δυτικού πολιτισμού, που, όντας προσανατολισμένος σε μια σχέση αντιπαλότητας προς τη φύση, επέβαλε σε παγκόσμια κλίμακα το μοντέλο βιομηχανικής και τεχνολογικής ανάπτυξης, καθιερώνοντας την προτεραιότητα του τεχνητού έναντι του φυσικού· μια επιλογή ασύμβατη προς τους φυσικούς όρους διατήρησης της ζωής και, συνεπώς, αδιέξοδη ⁹⁵.

Τελειώνοντας, θα μπορούσαμε να ορίσουμε την πολιτισμική φτωχοποίηση ως την εκμηδένιση ενός πολιτισμού και την πλήρη αλλοίωση της φύσης και της ιστορικής του συνέχειας, μέσω της αλλοτρίωσης των πολιτισμικών του σταθερών και των στοιχείων που τον διακρίνουν. Η αλλοτρίωση προσβάλλει και σκοτώνει τα ήθη, τα έθιμα και την συλλογική του συνείδηση αποκόπτοντας τον ουσιαστικά από το σημείο εκκίνησης και φυσικής αναπαραγωγής του. Ουσιαστικά επιτελείτε η διακοπή της συνεχείας της αναπαραστάσης και διαβίβασης των συλλογικών αρχέτυπων του. Συστατικό στοιχείο της πολιτισμικής φτωχοποίησης αποτελεί το πολιτισμικό τραύμα, το οποίο μοιράζεται μια ομάδα ατόμων άσχετη με το μέγεθος της και από τον βαθμό που το εν λόγω τραύμα συνειδητοποιείται.

⁹⁵ ο.π, Καψωμένου

2.4. ΨΥΧΙΚΗ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ

Η ψυχική φτωχοποίηση αποτελεί μια ευρεία οπτική της ψυχικής διεργασίας και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της φτωχοποίησης. Ως μορφή της φτωχοποίησης καλούμαστε να την συλλάβουμε και να την διαπραγματευτούμε μέσα από τους όρους που ξεφεύγουν της αναζήτησης του ατομοκεντρικού μοντέλου και να την ανιχνεύσουμε μέσα από διαδρομές ενός άλλου παραδείγματος. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι δεν συσχετίζετε με το μεμονωμένο άτομο αλλά, ένας τέτοιος περιορισμός θα απέκρυπτε τον χαρακτήρα της.

Ξεκινώντας με προβληματισμό η σκέψη μου με οδηγεί να συνυπολογίσω μια αντιφατική διαδικασία όσον αφορά την επιστήμη της ψυχολογίας. Η αντιφατικότητα αφενός πηγάζει από την μεγάλη ενασχόληση της επιστήμης της ψυχολογίας με την ψυχολογία προσαρμοσμένη στο άτομο και τους παράγοντες που το περιβάλλουν και αφετέρου, η παραμέληση της ψυχολογίας ατόμων που υπέστησαν συλλογικά τραύματα, υπήρξαν συλλογικά θύματα, διαβίωσαν κάτω από συνθήκες φτώχειας και στέρησης και υπέστησαν Πολιτισμική Φτωχοποίηση.

Η κριτική ψυχολογία στη Λατινική Αμερική συνίσταται στη συμβολή της στην απελευθέρωση των ανθρώπων και στον αγώνα επί των επιτακτικών κοινωνικών προβλημάτων των κοινωνιών, όπως είναι, μεταξύ άλλων, ο πόλεμος η καταστολή, η περιθωριοποίηση, η φτώχεια, η κυριαρχία. Όπως τονίζει ο Martin Baro (1987) η ψυχολογία θα πρέπει να απελευθερώσει τον εαυτό της από τη διανοητική εξάρτηση και την κοινωνική υποταγή της στις μεθόδους του θετικιστικού «Παραδείγματος», οι οποίες σχετίζονται με μια αποικιακή προοπτική για τη γνώση και την επιστημονική δραστηριότητα.

Μερικά σημεία που έχουν προσδιοριστεί από διάφορους συγγραφείς ως χαρακτηριστικά των προσεγγίσεων της κριτικής ψυχολογίας στη Λατινική Αμερική είναι τα εξής: α) Έρευνα για τον κοινωνικό μετασχηματισμό και τη χειραφέτηση του πλέον περιθωριοποιημένου πληθυσμού, β) Εξέχουσα πολιτική κινητοποίηση στο επίπεδο της θεωρητικής και επαγγελματικής

πράξης. Αυτό, επίσης, σηματοδοτεί την άρνηση της ακαδημαϊκής και επαγγελματικής ουδετερότητας, γ) Κριτική της θετικιστικής-πειραματικής προσέγγισης της κοινωνικής πραγματικότητας και, επίσης, των ατομικιστικών προσεγγίσεων των ψυχολογικών και κοινωνιο-ψυχολογικών φαινομένων, δ) Αναζήτηση μιας παραγωγής γνώσης από την ίδια την περιοχή και για την ίδια, συναρθρωμένη με τις διάφορες παραγωγές κριτικής ψυχολογίας ανά τον κόσμο, ε) Αμφισβήτηση της αντιπαράθεσης υποκειμένου και αντικειμένου της γνώσης. Ως συνέπεια αυτού δίδεται έμφαση στη συμμετοχή των ίδιων υποκειμένων στην επίλυση των προβλημάτων τους και στην ανάπτυξη μιας διαλογικής οπτικής μεταξύ ερευνητών ή επαγγελματιών και ανθρώπων από τις κοινότητες.

Η "Ψυχολογία της Απελευθέρωσης", ως προσανατολισμός της ψυχολογικής πρακτικής, της οποίας ο πλέον σημαντικός εκφραστής ήταν ο Ignacio Martin-Baro έθεσε τις βάσεις μιας πολιτικής επιλογής απελευθέρωσης για τους φτωχούς και περιθωριοποιημένους στις λατινοαμερικανικές κοινωνίες - ειδικά στην Κεντρική Αμερική, όπου οι διαδικασίες του πολέμου επηρέασαν ένα ευρύ φάσμα του πληθυσμού από αστικές και αγροτικές περιοχές, αλλά και σε άλλες χώρες της περιοχής. Η κεντρική ιδέα που αναπτύσσεται από την «Ψυχολογία της Απελευθέρωσης» είναι ότι η ψυχολογική πρακτική θα έπρεπε να εργάζεται με κατεύθυνση την ισότητα μεταξύ των ανθρώπων και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που απαιτούνται για την επίτευξη αυτής της ισότητας και την εξάλειψη των καταπιεστικών σχέσεων. Βασίζεται στη θεωρητική και πρακτική εξέταση των σχέσεων κυριαρχίας και στην ανάγκη δραστηριοποίησης εναντίον τους.

Πέρα από αυτές τις γενικές αρχές, η κριτική ψυχολογία στη Λατινική Αμερική έχει αναπτύξει θεωρητικές εξηγήσεις και συγκεκριμένες παρεμβάσεις σε ψυχοκοινωνικά φαινόμενα, όπως, μεταξύ άλλων, την εκμετάλλευση, τα βασανιστήρια, τις στρατιωτικές παρεμβάσεις, το θεσμοποιημένο ψεύδος, τον πόλεμο - παράγοντας γνώση σε θέματα τα οποία σπάνια μελετιόνται εντός της κυρίαρχης ευρωαμερικανικής ψυχολογίας. Το κύριο χαρακτηριστικό του τρόπου κατανόησης αυτών των φαινομένων από τη Λατινική Αμερική είναι ότι έχει εστιάσει στη μελέτη του πώς συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτικά συστήματα αναπτύσσουν και συντηρούν βία και πώς επιδρά αυτή σε

συγκεκριμένους ανθρώπους οι οποίοι εμπλέκονται σε αυτές τις διαδικασίες, ενσαρκώνοντας συγκεκριμένες κοινοτικές σχέσεις⁹⁶.

Η Νότια Αφρική είναι εξίσου καλό παράδειγμα με οποιοδήποτε άλλο σχετικά με το πώς η κυρίαρχη ψυχολογία τοποθέτησε τον εαυτό της απέναντι στη νεοαποικιοκρατία, τον ρατσισμό, την καπιταλιστική εκμετάλλευση και τις νεοφιλελεύθερες ιδεολογίες της αγοράς, όπως επίσης, και ως προς τη δυνατότητα των κριτικών εναλλακτικών προσεγγίσεων να διαταράξουν αυτές τις ιδεολογικές συνεννοχές και να δημιουργούν θύλακες αντίστασης. Η ανταπόκριση της Ψυχολογίας σε αυτά τα προβλήματα απείχε πολύ από το να είναι προοδευτική. Τόσο με την ενεργητική της συνηγορία για την πολιτική του απαρτχάιντ, βασισμένη στα «αποτελέσματα» ψυχικών δοκιμασιών όσο και με την εμφανή επιστημονική «ουδετερότητά» της σ' ό,τι αφορούσε ζητήματα διακρίσεων και κοινωνικής ανισότητας (όλο και περισσότερο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο) - στη βιομηχανία, για παράδειγμα -, η ψυχολογία σμίλεψε τον επαγγελματικό της θώκο υπηρετώντας ένα έκδηλα ρατσιστικό-καπιταλιστικό σύστημα. Αυτή η τελευταία πτυχή σίγουρα δεν αποτελεί κάποια «ανωμαλία» στη διεθνή ιστορία της ψυχολογίας. Στην πραγματικότητα, με τη φαινομενικά ουδέτερη επιστημονική συμβολή της στο λεξιλόγιο και στις τεχνολογίες που κατέστησαν δυνατή την «ορθολογική Ψυχολογία»⁹⁷.

Ένα παράδειγμα μιας τέτοιας επεξεργασίας μπορεί να βρεθεί στην έννοια της “τραυματικής εμπειρίας”. Η λατινοαμερικανική Ψυχολογία της Απελευθέρωσης, ιδιαίτερα μέσα από το έργο του Martin-Baro (1990) -αλλά και μετά το θάνατό του - έχει διατυπώσει σημαντική κριτική στην αντίληψη της τραυματικής εμπειρίας από το κυρίαρχο ρεύμα, όπως αυτή ορίζεται από την Αμερικανική Ψυχιατρική Ένωση (American Psychiatric Association) στο DSM III-R, δηλαδή ως ένα απρόβλεπτο, αναπόφευκτο και ατομικό φαινόμενο. Η κριτική θέση από τη Λατινική Αμερική αποκάλυψε το γεγονός ότι αυτός ο ορισμός είναι άχρηστος για την περίπτωση ανθρώπων που υφίστανται εμπόλεμες καταστάσεις, όπου οι στρατιωτικές παρεμβάσεις δεν μπορούν να οριστούν ως απρόβλεπτες ή αναπόφευκτες και όπου οι άνθρωποι αντιδρούν

⁹⁶ Martinez, Marisela Montenegro, (2005), «Κριτική ψυχολογία στη Λατινική Αμερική: εξελίξεις με κατεύθυνση την κοινωνική αλλαγή», *Ουτοπία*, τεύχ. 65, σ.σ. 93-102.

⁹⁷ Painter, Desmond Terre Blanche, Martin, (2005), «Η κριτική ψυχολογία στη Νότια Αφρική: κοιτάζοντας πίσω και κοιτάζοντας εμπρός», *Ουτοπία*, τεύχ. 65, σ.σ. 131, 133, 119, 120.

σε συγκεκριμένες βίαιες επιχειρήσεις στο πλαίσιο συγκεκριμένων συγκρούσεων. Επιπλέον, αν τις τραυματικές καταστάσεις σε αυτό το πλαίσιο τις υφίστανται συγκεκριμένοι άνθρωποι, η απόδοση ατομικού χαρακτήρα στην τραυματική εμπειρία αποπροσανατολίζει από την κατανόηση του φαινομένου ως κοινωνικής και πολιτικής διαδικασίας. Γι' αυτόν το λόγο αναπτύχθηκε η έννοια της "ψυχοκοινωνικής τραυματικής εμπειρίας" (psicosocial trauma), η οποία νοείται ως μια διαλεκτική διαδικασία λόγω του ιστορικού και σχεσιακού χαρακτήρα της και προσδιορίζεται μέσα από ένα πλαίσιο κοινωνικών και καταπιεστικών σχέσεων που απορρέουν από αγώνες μεταξύ συγκεκριμένων συμφερόντων σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια. Γι' αυτό και η κατανόηση της ψυχοκοινωνικής τραυματικής εμπειρίας εδράζεται στην ίδια τη συγκρότηση και την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες αποτελούν τη βάση των πολιτικών συγκρούσεων που δημιουργούν τις βίαιες καταστάσεις.

Σύμφωνα με συγγραφείς όπως οι Del Solar & Piper και ο Becker ⁹⁸, η έννοια της διαταραχής μετά από "ψυχοτραυματικό άγχος" δεν καλύπτει τις συνέπειες -με όρους υποβάθμισης των διαπροσωπικών σχέσεων και αποκοπής από το κοινωνικό και κοινοτικό δίκτυο- που επέρχονται όταν οι άνθρωποι και οι κοινότητες εκτίθενται σε τραυματικές εμπειρίες. Προτείνουν μια θεωρητική στροφή, μέσα από την έννοια του "εξωτερικού τραυματισμού", για να εξηγήσουν το είδος του τραύματος που παράγεται από έναν συγκεκριμένο τρόπο άσκησης της εξουσίας στην κοινωνία, όπου η κοινωνικοπολιτική δομή βασίζεται στην αποδόμηση και την εξόντωση μελών της κοινωνίας μέσα από τη δράση άλλων μελών της ίδιας κοινωνίας. Αυτού του είδους η εργασία αναπτύχθηκε στο πλαίσιο συγκεκριμένων προγραμμάτων και είχε ως αποτέλεσμα τόσο τη δημιουργία θεωρητικών και πρακτικών προσεγγίσεων με γνώμονα την προσοχή στο άτομο, προσεγγίσεων βασισμένων στην πολιτική διάσταση της βλάβης, όσο και συγκεκριμένες παρεμβάσεις σε ανθρώπους οι οποίοι είχαν υποφέρει μια τέτοια βιαιότητα ⁹⁹.

⁹⁸ Becker, P.B., (1994), «The establishment of active promoters in chromatin», *BioEssays*, 16(8): 541–548.

⁹⁹ ο.π, Martinez, Marisela Montenegro, (2005).σ.σ. 93-102

Η ψυχική φτωχοποίηση στην ελληνική κοινωνία ακολούθησε μια αντιφατική ψυχογενετική πορεία και σίγουρα δεν ήταν καταφανή τα αποτελέσματα της εν λόγω διαδικασίας. Στο πρώτο στάδιο της η ψυχική αυτή αλλοτρίωση επιτελέστηκε μέσα από χειραγωγικές διαδικασίες και εξώθησε τα πλήθη σε ένα κόσμο ψευδαισθήσεων, τα οποία ανήμπορα αδυνατούσαν να αντιληφθούν ότι η ψυχολογική αλλοίωση που υπέστησαν ήταν το προϊόν βίαιων κοινωνικών σχέσεων και όχι εσωτερικών προβλημάτων. Έστω και αν, το ψευδαισθητικό τους όραμα διακρινόταν από “μανιακού τύπου” συμπεριφορές.

Όπως τονίζει Ο Σπινόζα ¹⁰⁰ ο χαρακτήρας των νοητικών διαδικασιών επιδρά στην ροή και στον προσανατολισμό των συναισθημάτων. Η υπανάπτυξη του Λόγου, η κυριαρχία ασαφών, ανεντελών, συγκεχυμένων ιδεών μετατρέπει τα συναισθήματα σε πάθη και οδηγεί στην μετατροπή των ανθρώπων σε άβουλα, παθητικά, εξαρτημένα από εξωτερικές και τυχαίες συγκυρίες όντα. Πάθη είναι οι παθητικές συναισθηματικές καταστάσεις, οι οποίες είναι εσωτερικά συνυφασμένες με την άγνοια, την υιοθέτηση αγοραίων, επιφανειακών, αντεστραμμένων αντιλήψεων, που γίνονται καταστροφική δύναμη όχι μόνον για το ξεχωριστό άτομο, αλλά και για όλη την κοινωνία.

Ταυτόχρονα ο Σπινόζα ανέδειξε τους τρόπους με τους οποίους τα τυραννικά καθεστώτα επιχειρούν να χειραγωγήσουν τα συναισθήματα των υπηκόων τους: «Το μεγάλο μυστικό του μοναρχικού πολιτεύματος και αυτό που κυρίως το ενδιαφέρει είναι η εξαπάτηση των ανθρώπων, μεταμφιέζοντας με το όνομα της θρησκείας τον φόβο με τον οποίο επιδιώκει να τους χαλιναγωγήσει, ώστε να μάχονται για την σκλαβιά τους, σαν να επρόκειτο για την σωτηρία τους» (θεολ. Πολιτ. Πραγματ., πρόλ.). Η μοναρχική εξουσία ενισχύει τις δεισιδαιμονίες, τις ανασφάλειες και τους φόβους των ανθρώπων για να τους μετατρέψει σε παθητικά, ανήμπορα, συντετριμμένα, υποταγμένα όντα .

¹⁰⁰ Δαφέρμος, Μ., (2001), «Ο Σπινόζα και η Ψυχολογία», *Ουτοπία*, τεύχ. 61, σ.σ. 108, 113.

Συνειρμικά η ψυχική φτωχοποίηση μας οδηγεί στο σύστημα συμβόλων. Τα πρώτα πράγματα που λεηλατούνται –όπως και στην Ελληνική κρίση– είναι τα σύμβολα. Η λεηλασία τους είναι ιστορικά καταγεγραμμένη, αλλόκοτα μεταφρασμένη ώστε η σημασία της να οδηγεί στο ποταπό στάδιο της ψυχικής ένδειας. Η συλλογική μνήμη καλείτε, στο βαθμό που η ίδια κατορθώνει, να ξεφύγει από το θολό πέπλο και να κοιτάξει την ψυχική της ήττα.

Οι λαοί χωρίς γραφή και οι προϊστορικοί πολιτισμοί χαρακτηρίζονταν από μία έντονη χρήση του συμβολισμού στις τελετουργίες, τους μύθους, τις τέχνες, τη θρησκεία, τη μαγεία. Στις αρχέγονες πολιτιστικές παραδόσεις ο συμβολισμός αποτελούσε μία αισθητή αφετηρία για την οργάνωση θεμελιωδών νοημάτων συνδεδεμένων με τη μυστηριακή ανταπόκριση στην κλήση για συνολική κατανόηση του τρόπου της ύπαρξης ¹⁰¹. Η αρχαιοελληνική κυριολεκτική σημασία της λέξης σύμβολο είναι αυτή δύο συναρμοσμένων αντικειμένων, όπως ξύλων, τα οποία έπαιρναν δύο άνθρωποι που συνδέονταν είτε λόγω φιλοξενίας είτε επειδή είχαν δώσει αμοιβαία υπόσχεση κρατώντας ο καθένας ένα από αυτά, με σκοπό να το φανερώσουν ο ένας στον άλλον σε περίπτωση ανάγκης ¹⁰². Τα «σύμβολα» ή «συμβολαί» παρείχαν ασυλία και υποβοηθούσαν την ασφαλή κυκλοφορία των εμπορών ¹⁰³. Από την αρχική αυτή σημασία και χρήση προήλθε η μεταγενέστερη σημασία της λέξης, όταν δύο πράγματα, καταστάσεις ή σημασίες τοποθετούνται μαζί, λόγω της δυνατότητας που επιτρέπει να εμφανιστεί η αντιστοιχία τους, ώστε να αναπαραχθεί το αρχικά συμφωνημένο νόημα. Κατά βάθος πρόκειται για μία λειτουργία της γλωσσικής μεταφοράς, που μπορεί να στηρίζεται στον προσδιορισμό των αναλογιών, ανάμεσα σε αυτό που δείχνεται προς ό,τι δύναται, θα μπορούσε να είναι, δεν είναι ακόμη, πρέπει να είναι ή είναι ευκαίιο να είναι, υποδηλώνοντας ένα άλλο γνωστικό επίπεδο. Πρόκειται για την «μεταφορά» του νοήματος σε μία αξιολογική τάξη, για να μετατραπεί τελικά ο κοινός συμβολισμός στον μεταφυσικό συμβολισμό, εκφράζοντας ό,τι αφορά τον άνθρωπο εις το διηνεκές.

Στην εποχή του μετα-μοντερνισμού κατέστη προσπάθεια για μία ομοιογενοποίηση των συμβολικών συστημάτων, εφόσον έγινε αποδεκτό ότι

¹⁰¹ Γιανναράς, Χ., αναφέρεται στο: Βίγλας, Κ., (2012).

¹⁰² Δημητράκου, Δ., αναφέρεται στο: Βίγλας, Κ., (2012).

¹⁰³ Δημητρίου, Σ., αναφέρεται στο: Βίγλας, Κ., (2012).

το περιεχόμενο κάθε συμβολισμού δεν αρθρώνεται φύσει προς ό,τι εκφράζει, αλλά αντανakλά μία παρόμοια δομή που γίνεται αντιληπτή ως σύστημα σχέσεων. Το συμβολικό διαφοροποιήθηκε από το πραγματικό και το φανταστικό, απομακρύνθηκε από τα όριά του, καθώς εισάγει μία καθαρή μορφή, εξίσου αρχέτυπη όμως, όπως και η νοητή πραγματικότητα που υποτίθεται ότι αντικαθιστά ¹⁰⁴.

Ο αμερικανός κοινωνιολόγος και Ιστορικός Κρίστοφερ Λας - στη γαλλική έκδοση της "Εξέγερσης των Ελίτ" – μας μιλά για την «ηδονιστική» κουλτούρα του σύγχρονου καπιταλισμού. Εδώ παίρνουμε την περίπτωση του Λας περισσότερο ως αφορμή για συζήτηση, ο οποίος κάνει λόγο για την ανθρωπολογική κρίση του καπιταλισμού και την εκρίζωση του ατόμου. Βασική έννοια του Λας ¹⁰⁵, είναι να αποσυνδέσει την έννοια της νεοτερικότητας και του εκσυγχρονισμού από την αντίληψη ότι η κοινωνική πρόοδος και –κατ' επέκταση- η κοινωνική απελευθέρωση έχει ως απαραίτητη προϋπόθεση την αποκοπή των ατόμων από κάθε ρίζα, δηλαδή από κάθε παραδοσιακή αξία ή πολιτιστική μορφή. Η «διαδικασία εκσυγχρονισμού», με την καπιταλιστική έννοια του όρου, επιτυγχάνει να αποκόψει πλήρως τα άτομα από τα συλλογικά σημεία αναφοράς αλλά και από τις στοιχειώδεις, καθημερινές πρακτικές της κοινωνικής ζωής που αναπτύσσονται στα πλαίσια μιας λαϊκής κουλτούρας, προκειμένου να τα παραδώσει βορά στη γραφειοκρατία, τους πάσης φύσεως ειδικούς και τη «θεραπευτική κουλτούρα», με τους «ψυχολόγους» της και τους συμβουλευτές κάθε είδους. Αυτή η διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα μια αυξανόμενη ανευθυνοποίηση του ατόμου. Το σύγχρονο άτομο παρουσιάζεται όλο και περισσότερο ανίκανο να αντιμετωπίσει μόνο του, δίχως τη βοήθεια κάποιου ειδικού, ακόμη και τις πιο απλές, καθημερινές καταστάσεις.

Η κοινωνική ζωή υποτάσσεται στο «σιδερένιο κλαυβί» (Μαξ Βέμπερ) της γραφειοκρατίας και ο «άνθρωπος της οργάνωσης» (W.H. Whyte)

¹⁰⁴ Βίγκλας, Κ., (2012), «Μεταφυσική του Συμβολισμού», *Περιοδικό Φιλοσοφεῖν*, τεύχ. , σ. σ. 9-25.

¹⁰⁵ Μία συντομευμένη, λόγω στενότητας χώρου, εκδοχή του κειμένου έχει δημοσιευτεί στο Μάγμα, τ. 6, Μάιος 2010.1 Ζαν-Κλοντ Μισεά, «Τρόπος χρήσης του Κρίστοφερ Λας», μεταφρασμένο στην ιστοσελίδα, http://issuu.com/magmareview/docs/michea_2.

επικρατεί επί όλων των υπόλοιπων τύπων ανθρώπου, με αποτέλεσμα να καταστρέφονται προοδευτικά όλες οι παραδοσιακές μορφές κοινωνικοποίησης και πολιτιστικής δημιουργίας, τόσο οι λαϊκές όσο και οι προερχόμενες από τις καλλιτεχνικές, φιλοσοφικές κ.λπ. πρωτοπορίες. Οι θεσμοί αδειάζουν από νόημα, εγκαταλείπονται από τα άτομα, αφού η γραφειοκρατική οργάνωση προσπαθεί να οργανώσει τα πάντα στη θέση των ατόμων, αντί των ατόμων. Αυτό το κενό νοήματος, η κρίση των φαντασιακών σημασιών, των αξιών, των εθίμων που οργάνωναν, μέχρι σήμερα, την κοινωνική ζωή οδηγεί σε έναν εκτροχιασμό του συστήματος, καθώς συνοδεύεται από μια άνευ προηγουμένου ανθρωπολογική φθορά: το πολιτιστικό επίπεδο της κοινωνίας πέφτει, διαδίδονται ο νέο αναλφαβητισμός και η ανευθυνότητα, ενώ οι διευθυντικοί κύκλοι της κοινωνίας χαρακτηρίζονται από μια αυξανόμενη ανικανότητα και έλλειψη φαντασίας σε ό,τι αφορά στη διαχείριση των καταστάσεων ¹⁰⁶.

Μια τέτοια όλο και πιο αγριεμένη πολυπλοκότητα δημιουργεί εκνευρισμό και αμήχανες αποσιωπήσεις. Σα να έχουμε πλέον διαβεί το κατώφλι όπου «όλα είναι δυνατά». Και πάντως δεν θέλουμε να το παραδεχτούμε. Βρισκόμαστε και πάλι μπροστά σε μεταβολές για τις οποίες είμαστε απροετοίμαστοι. Τα όσα, ας πούμε, κυοφορούνται εδώ και καιρό στην αθηναϊκή μητρόπολη προαναγγέλλουν ένα παρόμοιο αινιγματικό κακό, για το οποίο μάλλον δεν διαθέτουμε το κατάλληλο όνομα. Θα μπορούσαμε να το αποκαλέσουμε άνοδο της απανθρωπιάς. Ή, αλλιώς, μια συνθήκη πανικόβλητης εχθροπάθειας. Η εχθροπάθεια, το φάντασμα της συνωμοσίας, η αφελής προσωποποίηση του πολιτικού κακού, όλα αυτά δείχνουν ότι δεν λειτουργεί πλέον κοινωνική αναπαράσταση των κινδύνων και των δυνατοτήτων αλλά μια σειρά κρότων, απότομων σιωπών και αιφνιδιασμών. Αυτή η ακολουθία σπασμών στο κενό κοινωνικής αντιπροσώπευσης και συμβολικής αναπαράστασης της «εξόδου από την κρίση» φτιάχνει κάτι βουβό και επίφοβο. Από τη βουβαμάρα της ξεκούρδιστης ζωής προκύπτει και το

¹⁰⁶ Μάλλιαρης, Ν., (2011), *Συντηρητισμός-ριζοσπαστισμός-και-η-ανθρωπολογική-κρίση-του-καπιταλισμού*, www.scribd.com

κραυγαλέο, η μετατροπή δηλαδή της κοινωνικής κρίσης σε σκηνικό ενός μακάβριου χάπενινγκ όπου όλα πια μπορείς να τα περιμένεις ¹⁰⁷.

Η ψυχική φτωχοποίηση και η συνακόλουθη συλλογική ενοχή μπορεί να ωθήσει τα υποκείμενα σε εκδραματίσεις οι οποίες τα τοποθετούν σε ανίσχυρη θέση να κατανοήσουν τις ίδιες τους ασυνείδητες συμπεριφορές. Η ιστορία της Ψυχικής Φτωχοποίησης είναι ακόμη πιο περίπλοκη διαδικασία, διότι, δεν υφίσταται τόσο εξωτερικές – όπως η πολιτισμική- όσο κυρίως ψυχικές μεταβολές.

Το ενοχικό συναισθήματα μοιάζει ή μάλλον είναι ίδιο με το αίσθημα της ντροπής που νιώθαμε όταν ήμαστε παιδιά την ώρα που μας συνελάμβαναν για κάτι απαγορευμένο. Το ανθρώπινο είδος, λοιπόν, υπακούει στους φυσικούς νόμους των ειδών που ζουν σε ομάδες και ο αρχέγονος “μαγνήτης” του είναι ο πανικός, πρωτόγονος και δυσάρεστος μηχανισμός, αλλά αποτελεσματικός για τη διατήρηση της ομάδας. Ο πανικός, προφανώς για λόγους που συνδέονται με τη “βραδύτητα” της εξελικτικής διαδικασίας, εξακολουθεί να εμφανίζεται. Μόνο που σήμερα εκδηλώνεται μέσα από τη σκέψη της πιθανής απομόνωσης ή απόρριψης μας από το κοινωνικό σύνολο. Το ενοχικό συναίσθημα σκιαγραφείται λοιπόν ως ένα κράμα αρχαϊκού, ενστικτώδους, φυσικού και ψυχολογικού, κοινωνικού φόβου, με όλους τους πολιτισμικούς παράγοντες που το διέπουν. Το ενδεχόμενο μιας άσχημης εντύπωσης προς τους άλλους βιώνεται ως ένδειξη κοινωνικής ανεπάρκειας. Η ανεπάρκεια είναι κάτι για το οποίο νιώθουμε υπεύθυνοι και άρα πρέπει να τιμωρηθούμε. Η απόρριψη ή εκδίωξη από το σύνολο είναι η τιμωρία μας ¹⁰⁸.

Το ενοχικό συναίσθημα παράγει και μια μεγάλη συμπύκνωση επιθετικότητας, η οποία στρέφεται πρωτίστως προς τα έσω, αλλά σε ειδικές περιπτώσεις και προς τα έξω. Η επιδείνωση, η μεγιστοποίηση του ενοχικού συναισθήματος προκαλεί, κυρίως σε συλλογικές καταστάσεις, καταστροφική επιθετικότητα. Οι ειδικοί του ψυχρού πολέμου ξέρουν ότι για να οδηγήσουν ένα λαό σε κατακτητικό πόλεμο, πρέπει να κάνουν μια προπαγάνδα που να

¹⁰⁷ Σεβαστάκης, Ν., (2012), «Το Επίφοβο Κενό», στο: Νικόλας Σεβαστάκης, *Η τυραννία του αυτονόητου*, Αθήνα: Ενθέματα της εφημ. Αυγή, σ. σ. 32.

¹⁰⁸ Lucio Della Setta, (2007), *Νικήστε τις ενοχές*, μετφρ. Κούλα Καφεντζή, Αθήνα: Ίταμος, σ. σ. 13, 14,

τον ενοχοποιεί δραστικά. Και για να γίνει αυτό επινοούν ή υπερτονίζουν την προσβλητική, προκλητική συμπεριφορά του εχθρού που θίγει το συλλογικό φιλότιμο. Μ' αυτόν τον τρόπο διογκώνεται ο θυμός και η ντροπή που περιέχονται στο ενοχικό αίσθημα του κάθε μεμονωμένου ατόμου ¹⁰⁹.

Επίσης συστατικό στοιχείο της ψυχικής φτωχοποίησης είναι η σχέση της με την εργασία. Η Ελληνική κοινωνία σε μια διαγεγραμμένη ιστορική πορεία υπέστη αυτή την αλλοτρίωση. Όπως εξηγεί ο Erich Fromm, η εργασία ως αποτέλεσμα της αποκοπής του υποκειμένου από την ουσία της ύπαρξης του, καταλήγει σε ένα φθοροποιό αντικείμενο.

Η δραστηριότητα, με την τρέχουσα έννοια, αναφέρεται μόνο στη συμπεριφορά και όχι στο άτομο που βρίσκεται πίσω απ' αυτή. Δεν έχει μεγάλη σημασία αν οι άνθρωποι είναι ενεργητικοί, γιατί σπρώχνονται από μια εμπειρική δύναμη σαν τους σκλάβους, ή από μια εσωτερική παρόρμηση σαν τα άτομα που κατέχονται από άγχος. Η σημερινή έννοια της δραστηριότητας δεν κάνει διάκριση ανάμεσα στη δραστηριότητα και την απασχόληση. Αλλά υπάρχει μια ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στα δύο, που αντιστοιχεί στους όρους «αλλοτριωμένη» και «μη αλλοτριωμένη», σε σχέση με τις δραστηριότητες. Στην αλλοτριωμένη δραστηριότητα δεν αισθάνομαι τον εαυτό μου σαν το ενεργητικό υποκείμενο της δραστηριότητάς μου. Μάλλον, αισθάνομαι το αποτέλεσμα της δραστηριότητάς μου και αυτό σαν «κάτι εκεί πέρα», ξεκομμένο δηλαδή από μένα, που βρίσκεται πάνω από μένα και ενάντια σε μ' ένα. Στην αλλοτριωμένη δραστηριότητα εγώ ουσιαστικά δε δρω. Εξωτερικές και εσωτερικές δυνάμεις δρουν επάνω μου. Έχω ολότελα ξεκοπεί από το αποτέλεσμα της δραστηριότητάς μου. Το καλύτερο παράδειγμα αλλοτριωμένης δραστηριότητας είναι η συμπεριφορά ανθρώπων μετά την ύπνωση. Άτομα που σε κατάσταση ύπνωσης και σύμφωνα με τις οδηγίες που τους δίνονται κάνουν το ένα ή το άλλο, όταν ξυπνήσουν από την ύπνωση συνεχίζουν να κάνουν τα ίδια πράγματα, χωρίς να συνειδητοποιούν ότι δεν κάνουν αυτά που οι ίδιοι θέλουν αλλά ότι ακολουθούν τις προηγούμενες οδηγίες του υπνωτιστή τους.

¹⁰⁹ ο.π., σ. σ. 93

Στη μη αλλοτριωμένη δραστηριότητα, αισθάνομαι τον *εαυτό* μου σαν το υποκείμενο της δραστηριότητάς μου. Η μη αλλοτριωμένη δραστηριότητα είναι μια διαδικασία που δίνει ζωή σε κάτι, που παράγει κάτι και που ποτέ δε χάνει τη σχέση της μ' εκείνο που παράγει. Αυτό υπονοεί επίσης ότι η ίδια η δραστηριότητά μου είναι εκδήλωση των δυνατοτήτων μου και ότι τόσο εγώ όσο και το αποτέλεσμα της, είναι ένα και το αυτό. Αυτό το είδος της μη αλλοτριωμένης δραστηριότητας, το ονομάζεται *παραγωγική δραστηριότητα*

110

Απ' εδώ απορρέει και η δυνατότητα του ανθρώπου μέσω της συνείδησης και της αυτοσυνείδησης να προβαίνει σε αυτορρύθμιση και αυτοέλεγχο για την σύμπραξη στα πλαίσια του συλλογικού υποκειμένου της παραγωγής. Συνεπώς, σε κάθε κοινωνία με ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, μαζί με την εργασία για την δημιουργία αγαθών προς κατανάλωση, μέσων και αντικειμένων παραγωγής, διακρίνεται και ένα επιπλέον είδος εργασίας: η εργασία για την ψυχοσωματική προπαρασκευή του ανθρώπου ως υποκειμένου της εργασίας, μέσω της παραγωγής, αναπαραγωγής και διάδοσης γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων ¹¹¹.

Η ψυχική φτωχοποίηση, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε χωρίζεται σε δύο μέρη. Το ένας μέρος απαιτεί μια μελέτη, η οποία, -πέραν της επιστήμης της ψυχολογίας- είναι αδιαίρετη από το επίπεδο κυρίως της φιλοσοφίας, και το άλλο μέρος της σχετίζεται με την πιο επιφανειακή προσέγγιση των πραγμάτων η οποία συνίσταται στο πρίσμα των συμπτωμάτων. Σίγουρα αποτελεί ένα θέμα από μόνη της. Οι Έλληνες πολίτες αυτή την περίοδο ζουν τα συμπτώματα της φτωχοποίησης, τα αίτια αυτών δεν συνάδουν χρονικά με τα αποτελέσματα.

Ο κάθε Έλληνας, ανάλογα με την οικονομικοκοινωνική και ψυχική του κατάσταση, ένοιωσε να απειλείται από νέα και άγνωστα δεδομένα για τη ζωή του, ένας ακήρυχτος πόλεμος με αόρατους εχθρούς. Ανεσφάλεια, φόβος, αλλά και μια αίσθηση περιορισμού των δυνατοτήτων μας. Όσο χρονίζει αυτή η

¹¹⁰ Fromm, E., (1978), *Να έχεις ή να είσαι*; μετφρ: Ελένη Τζελέπογλου, Αθήνα: Μπουκουμάνη, σ.σ. 66

¹¹¹ Πατέλης, Δ, (2008), «Παιδεία, πολιτισμός και Λογική της Ιστορίας», *Ουτοπία*, τευχ. 58, σ.σ.170

πίεση, η λύση φαντάζει μακρινή και αόριστη. Υποσυνείδητες ανησυχίες φτάνουν στην επιφάνεια. Αντιδράσεις άγχους και κατάθλιψης με σωματοποιήσεις και συμμετοχή του πεπτικού, αναπνευστικού και όλου του σώματός μας. Όλη αυτή η ψυχική πίεση πέρα από τα διαγνωσμένα ψυχολογικά προβλήματα που, είτε εμφανίζονται, είτε εντείνονται, δημιουργεί και μια σειρά ψυχολογικών αντιδράσεων, που επηρεάζει τη συμπεριφορά μας, σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής μας (επαγγελματική, οικογενειακή, σεξουαλική, κοινωνική κλπ) και αυτό έχει ως αποτέλεσμα ¹¹² λανθασμένες επιλογές και αποτυχία στις διαπροσωπικές μας σχέσεις ¹¹³.

Η κατάθλιψη είναι μία από τις πλέον σημαντικές νόσους στον τομέα της ψυχικής υγείας, η οποία βρισκόταν στο περιθώριο για πολλές δεκαετίες, και μόλις τα τελευταία χρόνια έχει γίνει αντιληπτό τόσο από την επιστημονική κοινότητα όσο και από τους εμπλεκόμενους φορείς το εύρος διάδοσής της στις κοινωνίες των αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Το ποσοστό εμφάνισης της κατάθλιψης μεταξύ του συνόλου του πληθυσμού σε όλο τον πλανήτη υπολογίζεται στο 13% με 17%, ενώ το 2001 η εν λόγω νόσος επιβάρυνε οικονομικά τις ΗΠΑ με 83.100.000.000\$. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας ο αριθμός των ατόμων που πάσχουν από κατάθλιψη παγκοσμίως υπολογίζεται στα 121.000.000, ενώ αναμένεται το 2020 να βρεθεί στην 2η θέση σε οικονομικοκοινωνικές επιπτώσεις για τον σύγχρονο κόσμο ¹¹⁴.

Ο συσχετισμός μεταξύ φτώχειας, ψυχικών προβλημάτων και αυτοκτονιών είναι ξεκάθαρος, παρότι οι επιπτώσεις της κρίσης δεν έχουν πλήρως αποτυπωθεί. «Στις σημερινές συνθήκες της κρίσης έχει παρατηρηθεί πως οι άνδρες χειρώνακτες που χάνουν τη δουλειά τους είναι πιο ευάλωτοι ψυχολογικά από τις γυναίκες που απολύονται» τόνισε χαρακτηριστικά ο Ορ. Γιωτάκος, Ψυχίατρος, Διευθυντής Ψυχιατρικού Τομέα Στρατιωτικού Νοσοκομείου Ειδικών Νοσημάτων Θώρακος «414», Βασιζόμενος σε διεθνείς έρευνες, ο κ. Γιωτάκος επισήμανε πως όσες χώρες της πρώην ΕΣΣΔ είχαν

¹¹² Κογιόπουλος, Κ., (2012), *Οι ψυχολογικές επιπτώσεις της κρίσης: Η παρούσα κατάσταση προκαλεί στρες, ανάλογο ενός πολέμου,*

http://www.aegeanews24.gr/default.asp?id=27&lg_id=1&Records=Details&id=388484

¹¹³ Αλαμάνου, Α., (2012), <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231219738>

¹¹⁴ Νταλίπη, Β., (2008), «Τα Οφέλη της Προσαρμοσμένης Φυσικής Δραστηριότητας στην Κατάθλιψη», *Intellectum*, τεύχ. 5, σ.σ.. 121

δανειστεί από το ΔΝΤ, παρουσίασαν άνοδο της φυματίωσης και επακόλουθη πτώση μετά την απαγκίστρωση από τις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Ήταν χαρακτηριστικό πως σε όλες αυτές τις χώρες είχε παρατηρηθεί μείωση τροχαίων ατυχημάτων με παράλληλη αύξηση παντός είδους νοσημάτων και θνησιμότητας σε περιόδους οικονομικών κρίσεων. Το ζήτημα είναι πως οι επιπτώσεις της κρίσης στην ψυχική υγεία των ανθρώπων στην Ελλάδα, αλλά και την Ευρώπη, δεν έχουν ακόμη αποτιμηθεί, καθώς οι σχετικές έρευνες που έχουν ολοκληρωθεί σταματούν το πολύ στο 2009. Πάντως, πλήθος διεθνών, ευρωπαϊκών και ελληνικών ερευνών καταγράφουν πως η ελάττωση του εισοδήματος και η αύξηση της ανεργίας, δημιουργούν στους ανθρώπους ψυχολογικά προβλήματα και τους οδηγούν στην πόρτα του ψυχιάτρου. Αποδείχτηκε δε πως προβλήματα ψυχικού τύπου εντοπίστηκαν στο 34% των ανέργων σε σχέση με το 17% των ανθρώπων που εργάζονταν. Σε αντίθεση με το αναμενόμενο στερεότυπο, κυρίως άνδρες εργαζόμενοι σε χειρονακτικές και υπαλληλικές εργασίες επηρεάζονται από την οικονομική κρίση περισσότερο από τις γυναίκες ¹¹⁵.

Τα έντονα ψυχολογικά προβλήματα σχετίζονται επίσης και με ασφάλεια της οικείας. Όπως τονίζει η κ. Αλαμάνου μόνο βάσει εκτιμήσεων μπορούμε να μιλήσουμε για τον αριθμό των αστέγων που υπάρχουν αυτή τη στιγμή στην χώρα. «Υπολογίζονται ότι είναι περίπου 20.000 σε όλη την Ελλάδα με όλες τις μορφές έλλειψης στέγης, δηλαδή από τους ανθρώπους που ζουν κυριολεκτικά στο δρόμο μέχρι αυτούς που μένουν σε ανεπαρκή ή ακατάλληλη στέγαση. Είναι πολύ σημαντικό να πούμε όμως ότι είναι πολλοί περισσότεροι εκείνοι που αυτή τη στιγμή και στο μέλλον κινδυνεύουν να μείνουν στο δρόμο λόγω της οικονομικής κρίσης και της ανεργίας». Παρά το γεγονός ότι άστεγοι υπήρχαν στην Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετία του '90, το προφίλ των νεοαστέγων διαφέρει κατά πολύ από αυτούς που ονομάζουμε παραδοσιακά άστεγους. «Είναι είτε μεμονωμένα άτομα είτε και οικογένειες οι οποίες μέχρι και πρόσφατα είχαν έναν οργανωμένο τρόπο ζωής. Είναι άτομα τα οποία ανήκουν σε παραγωγικές ηλικίες, από 30-45 ετών. Το επικίνδυνο, όμως, δεν είναι μόνο η αύξηση του πληθυσμού που ζει στο δρόμο - υπολογίζεται αύξηση γύρω στο 25% από το 2009. Το σημαντικό είναι ότι αλλάζει η ταυτότητα πλέον

¹¹⁵ Μπομππούλα, Α., (2012), http://www.medisense.gr/classical_medicine/psychiatry/oikonomia-kai-psychiki-ygeia.html

των αστέγων. Η εμφάνιση των νεοαστέγων δείχνει ότι η φτώχεια και η κρίση δεν κάνει διακρίσεις, πλήττει άτομα της μεσαίας κοινωνικής τάξης που ενώ αυτή τη στιγμή έχουν έναν οργανωμένο και φυσιολογικό τρόπο ζωής δεν σημαίνει ότι αυτό θα συμβαίνει και αύριο»¹¹⁶. Με τις αλλαγές που συνέβησαν μέσα στις πόλεις σε εθνικό επίπεδο, τα άστεγα άτομα έχουν ποινικοποιηθεί όλο και περισσότερο. Οι καθημερινές ζωές των αστέγων προδιαγράφονται σχεδόν, μέσω ενός μεγάλου αριθμού νέων καταστατικών και στρατηγικών επιβολής σχετικά με θέματα ύπνου, επαιτείας, ώρες περιφοράς και την αστική στρατοπέδευση¹¹⁷.

Τα παιδιά, από την άλλη, θα βιώσουν ένα επισφαλές και αβέβαιο κλίμα, εξαιτίας αυτού του επαναπροσδιορισμού, ενώ είναι πιθανό να μείνουν και χωρίς την προστασία των γονιών. Αυτό γεννά στα ίδια φόβο, υπαρξιακό πόνο και έντονο θυμό. Το μοντέλο της οικογένειας έχει αλλάξει. Τα διαζύγια έχουν αυξηθεί (η συχνότητά τους σήμερα στην Ελλάδα αγγίζει το 27%), το ίδιο και η υπογεννητικότητα (σήμερα μια οικογένεια γεννά κατά μέσον όρο 1,2 παιδιά), αλλά και οι μονογονεϊκές οικογένειες και οι άγαμες μητέρες. Η αναγκαστική πια απουσία της μητέρας από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ζωής του παιδιού προκαλεί συναισθηματικά προβλήματα στο ίδιο (έλλειψη βασικής ασφάλειας που εγκαθιδρύεται στα πρώτα χρόνια της ζωής). Μπροστά στην οικονομική κρίση, θα παρατηρηθούν μεταβολές στη δομή της συζυγικής οικογένειας, σύγχυση ρόλων και δυσκολία ταύτισης των παιδιών με τους γονείς. Οι γονείς, βιώνοντας τον φόβο για τη νέα δύσκολη αυτή κατάσταση, θα κληθούν να επαναπροσδιορίσουν τις ανάγκες αυτών και των παιδιών τους¹¹⁸.

Σε αντίφαση με τα παραπάνω στην Ελλάδα το Σύνταγμα ομιλεί μόνο για απορία και ειδικά για την περίθαλψη των απόρων (άρθρο 21§3) δηλαδή για καταγεγραμμένη φτώχεια. Εκείνο το οποίο λείπει στην Ελλάδα είναι η κύρωση του αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη, διότι με αυτήν θα διευρυνόταν και η διαδικασία των συλλογικών καταγγελιών, ώστε να

¹¹⁶ ο.π, Αλαμάνου,

¹¹⁷ Garland, T., and Richards, T., and Cooney, M., (2010), « Victims hidden in plain sight: the reality of victimization among the homeless », *Criminal Justice Studies*, Vol. 23, No. 4, pp. 285-287.

¹¹⁸ Κωνσταντάκου-Οικονόμου, Σ., (2012), <http://www.familylife.gr/el/eimai-mama-gynaika/psychologia/225-paidia-kai-oikonomiki-krisi>

μπορούν να γίνουν καταγγελίες και για την φτώχεια ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων ¹¹⁹.

Η ψυχική φτωχοποίηση αποτελεί μορφή της φτωχοποίησης, η οποία γίνεται διακριτή από το σύνολο των ψυχολογικών φαινομένων και γίνεται κατανοητή σε σχέση με την ιστορική πορεία της φτωχοποίησης. Η διακριτή της μορφή έγκειται στον συλλογικό της χαρακτήρα και αναφέρεται σε ψυχολογικού τύπου διεργασίες οι οποίες ξεφεύγουν του ατομοκεντρικού επιπέδου θεώρησης των πραγμάτων. Ως ψυχική φτωχοποίηση θα μπορούσαμε να ορίσουμε την κατάσταση εκείνη των ατόμων τα οποία υπέστησαν ψυχικό τραύμα το οποίο συνεπάγεται ένα σύνολο συμπτωμάτων. Το τραύμα έχει την ιδιότητα της διαγενεακής διαβίβασης και κοινό αιτιατό σημείο αναφοράς. Το ψυχικό τραύμα είναι αποτέλεσμα βίαιων κοινωνικών σχέσεων και οι επιπτώσεις του τραύματος επηρεάζουν και την υποκειμενική εμπειρία των ατόμων. Οι λαοί μοιράζονται, δηλαδή, κάτι όμοιο και κάτι τόσο διαφορετικό. Το συλλογικό ασυνείδητο κατέχει εξέχουσα θέση στην εξήγηση της ψυχικής φτωχοποίησης, τα υποκείμενα μέσου αυτού μοιράζονται κοινά συναίσθημα όπως το ενοχικό συναίσθημα, φόβοι, κ.α. Όπως και οι άλλες μορφές φτωχοποίησης μπορεί να γίνει αντιληπτή ετεροχρονισμένα.

¹¹⁹ Αλιπράντης, Ν., (2010), «Η φτώχεια στον αναθεωρημένο ευρωπαϊκό χάρτη και δικαιοδοτικός έλεγχος», στο: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου-61^η Επέτειος της Οικογενειακής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Φτώχεια, ένας εχθρός των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα: (ΙΜΔΑ), σ. σ. 43-47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 2009-2012

3.1 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΚΜΗΡΙΩΝ

(i) ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΩΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΥΕΛΠΙΔΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Κοινοποίηση Πληροφοριών από τον Υπεύθυνο του Τμήματος
Ασφαλιστικών Ταμείων ΙΚΑ-ΤΕΒΕ.

Έτη	Υποθέσεις Ασφαλιστικών Ταμείων ΙΚΑ & ΤΕΒΕ που έφθασαν στη Δικαιοσύνη
2008	8.700
2009	9.586
2010	8.100*
2011	14.100

*Τον Οκτώβριο του 2010 αυξήθηκε το περιθώριο χρεών ως προς το δημόσιο. Οι εργοδοτικές εισφορές από 5.000 χιλ. ευρώ πήγανε στις 20.000 και οι εργατικές πάνω από 10.000 .

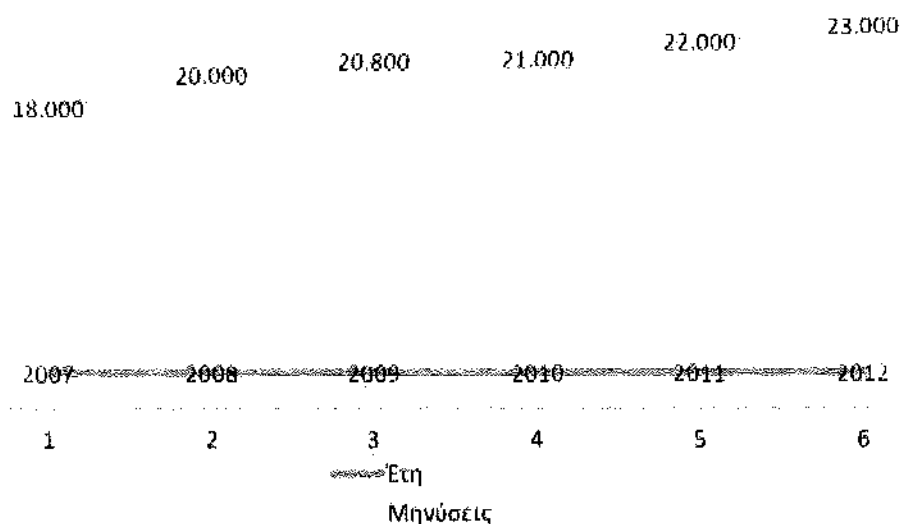
<u>Κοινοποίηση πληροφοριών από τον υπεύθυνο του</u> <u>τμήματος ασφαλιστικών ταμείων ΙΚΑ & ΤΕΒΕ</u>			
			14.100
8.700	9.586	8.100	
2008	2009	2010	2011
1	2	3	4
Έτη			
Υποθέσεις Ασφαλιστικών Ταμείων ΙΚΑ & ΤΕΒΕ που έφθασαν στη Δικαιοσύνη			

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Οι μηνύσεις* που δικάστηκαν ενώπιον του Έ Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Αθηνών με αντικείμενο τις Ασφαλιστικές Εισφορές Ι.Κ.Α, Ο.Α.Ε.Ε. (ΤΕΒΕ), και λοιπών ταμείων.

Έτη	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Μηνύσεις	18.000	20.000	20.800	21.000	22.000	23.000

*Κάθε δικαστικό έτος αρχίζει την 16/9 και τελειώνει την 15/9 του επόμενου έτους. Για τα ανωτέρω δικαστικά έτη εκδίδονται κατά μέσο όρο ετησίως 7.000 αποφάσεις, είτε καταδικαστικές, είτε αθωωτικές. Επίσης, κατά μέσο όρο αναβάλλονται- αναστέλλονται ετησίως περί τις 13.000 δικογραφίες. Μένουν εκκρεμές υποθέσεις κατά μέσο όρο περί τις 7. 900 δικογραφίες.

Οι μηνύσεις που δικάστηκαν ενώπιον του Έ Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Αθηνών με αντικείμενο τις ασφαλιστικές εισφορές ΙΚΑ, ΟΑΕΕ (ΤΕΒΕ) & λοιπών ταμείων

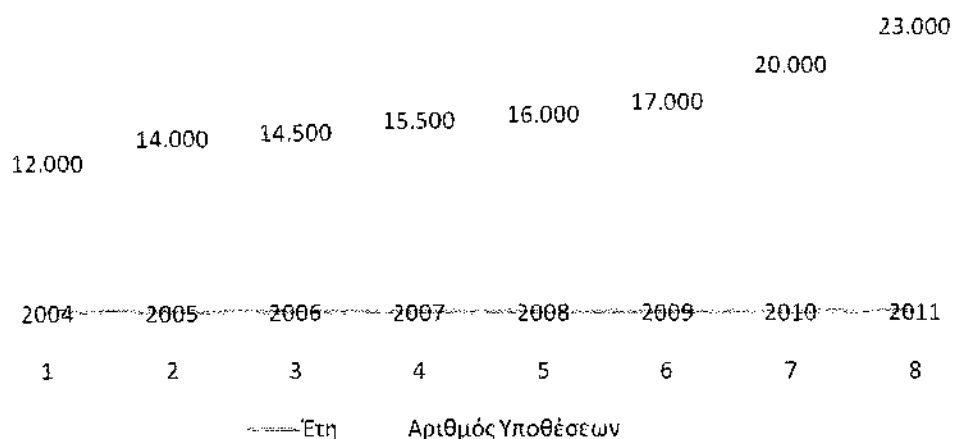
ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Υποθέσεις ανά έτος που έφθασαν στη
Γραμματεία Φορολογικών Υποθέσεων**

Έτη	Αριθμός Υποθέσεων
2004	12.000
2005	14.000
2006	14.500
2007	15.500
2008	16.000
2009	17.000
2010	20.000
2011	23.000

*Τα 2/3 από τις υποθέσεις που καταλήγουν στα Δικαστήρια καταδικάζονται.

** Όσοι έχουν επιχείρηση προσπαθούν να κρατήσουν την επιχείρηση ενεργή και απευθύνονται στο Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών προσπαθώντας να κερδίσουν χρόνο.

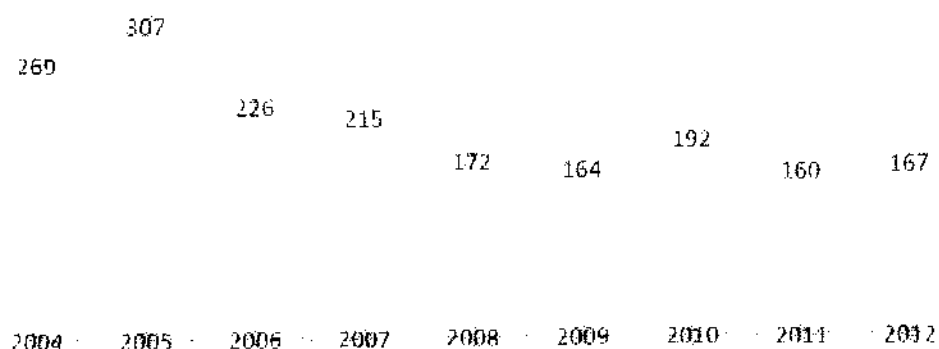
Υποθέσεις ανά έτος που έφθασαν στη
Γραμματεία Φορολογικών Υποθέσεων

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Πτωχεύσεις Πρωτοδικείου Αθηνών φυσικά και νομικά πρόσωπα
(μέχρι στιγμής)

Έτη	Αριθμός
2004	269
2005	307
2006	226
2007	215
2008	172
2009	164
2010	192
2011	160
2012	167

Πτωχεύσεις Πρωτοδικείου Αθηνών
φυσικά και νομικά πρόσωπα

1 2 3 4 5 6 7 8 9
Έτη Αριθμός Πτωχεύσεων

(ii) ΕΙΡΗΝΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

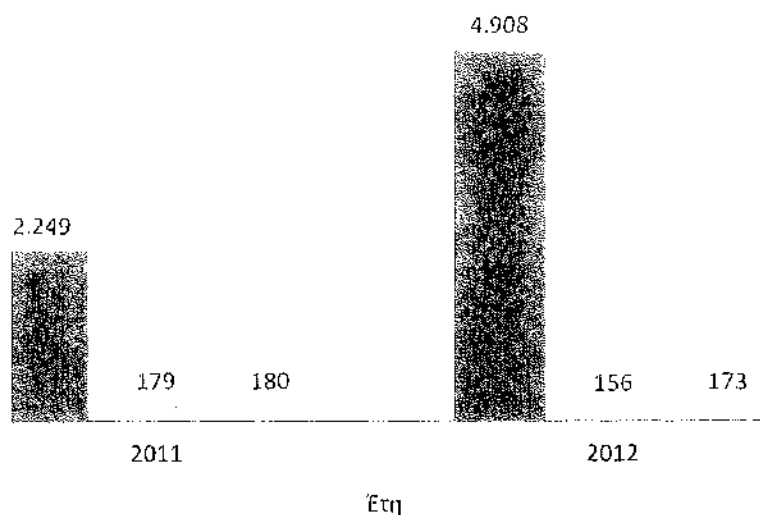
ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Υπερχρεωμένα Νοικοκυριά-Άτομα που κάνουν χρήση του
νόμου: ν. 3869/2010

Έτη	Κατατεθείς Αιτήσεις*	Δεκτές Αιτήσεις	Απορριπτές Αιτήσεις
2011	2.249	179	180
2012	4908	156	173

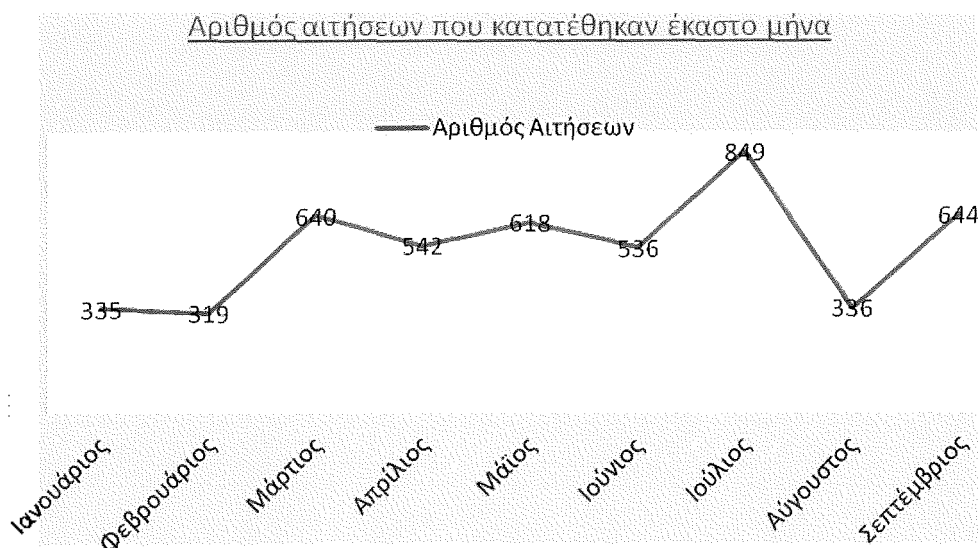
*μέχρι στιγμής: 12-10-2012. Δικάζονται 20 υποθέσεις σε κάθε δικαστικό και
γίνονται δικάσιμοι ανά εβδομάδα.

Υπερχρεωμένα Νοικοκυριά που κάνουν χρήση του νόμου.
ν.3869/2010

≡ Κατατεθείς Αιτήσεις Δεκτές Αιτήσεις Απορριπτές Αιτήσεις

- Το έτος 2011 κατατέθηκαν 2.249 αιτήσεις και εκδόθηκαν 652 αποφάσεις (από αυτές κάποιες προσωρινής ισχύος, άλλες αναβλητικές, κοκ). Αξίζει να σημειωθεί ότι ο νόμος αυτός δεν άρχισε να εφαρμόζεται από την πρώτη στιγμή το 2011, αλλά κατόπιν παρόδου κάποιου χρονικού διαστήματος εντός του έτους άρχισαν κατατίθενται και να εκδικάζονται οι σχετικές αιτήσεις.
- Το έτος 2012 (και μέχρι τις 30-9-2012) κατατέθηκαν 4.908 αιτήσεις και εκδόθηκαν 859 αποφάσεις. Οι αιτήσεις που κατατέθηκαν έκαστο μήνα έχουν αριθμητικά ως εξής:
 - Ιανουάριος 2012 → 335 αιτήσεις
 - Φεβρουάριος 2012 → 319 αιτήσεις
 - Μάρτιος 2012 → 640 αιτήσεις
 - Απρίλιος 2012 → 542 αιτήσεις
 - Μάιος 2012 → 618 αιτήσεις
 - Ιούνιος 2012 → 536 αιτήσεις
 - Ιούλιος 2012 → 849 αιτήσεις
 - Αύγουστος 2012 → 336 αιτήσεις
 - Σεπτέμβριος 2012 → 644 αιτήσεις

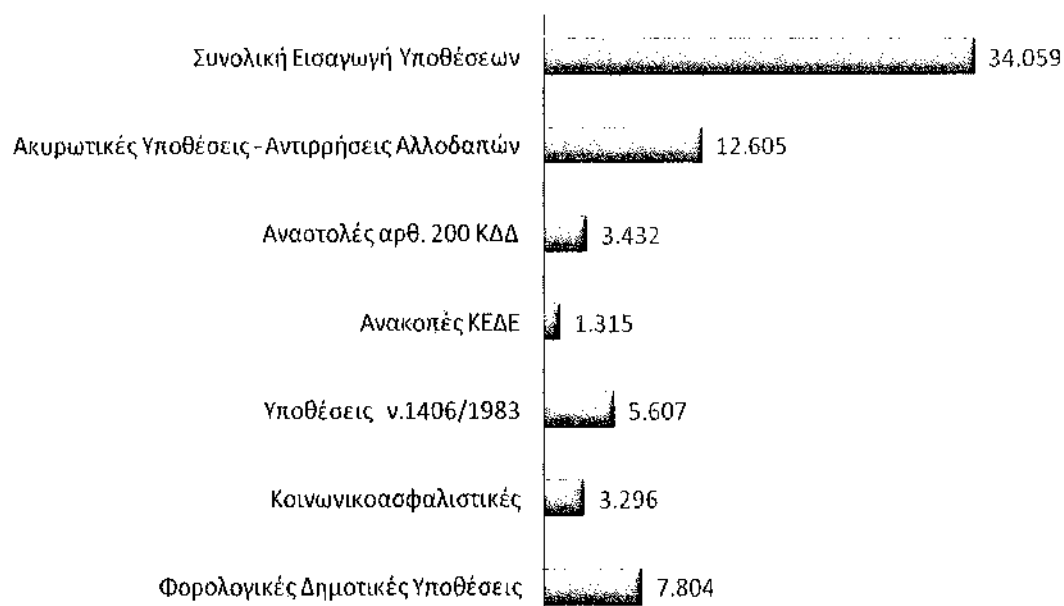

(III) ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΠΡΩΤΟΔΙΚΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Υποθέσεις αρμοδιότητας Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών
έτους 2010

Υποθέσεις	Αριθμός Υποθέσεων
Φορολογικές – Δημοτικές Υποθέσεις	7.804
Κοινωνικοασφαλιστικές	3.296
Υποθέσεις ν. 1406/1983	5.607
Ανακοπές ΚΕΔΕ: 1315	1.315
Αναστολές αρθ. 200 ΚΔΔ	3.432
Ακυρωτικές υποθέσεις – Αντιρρήσεις Αλλοδαπών	12.605
Συνολική Εισαγωγή	34. 054

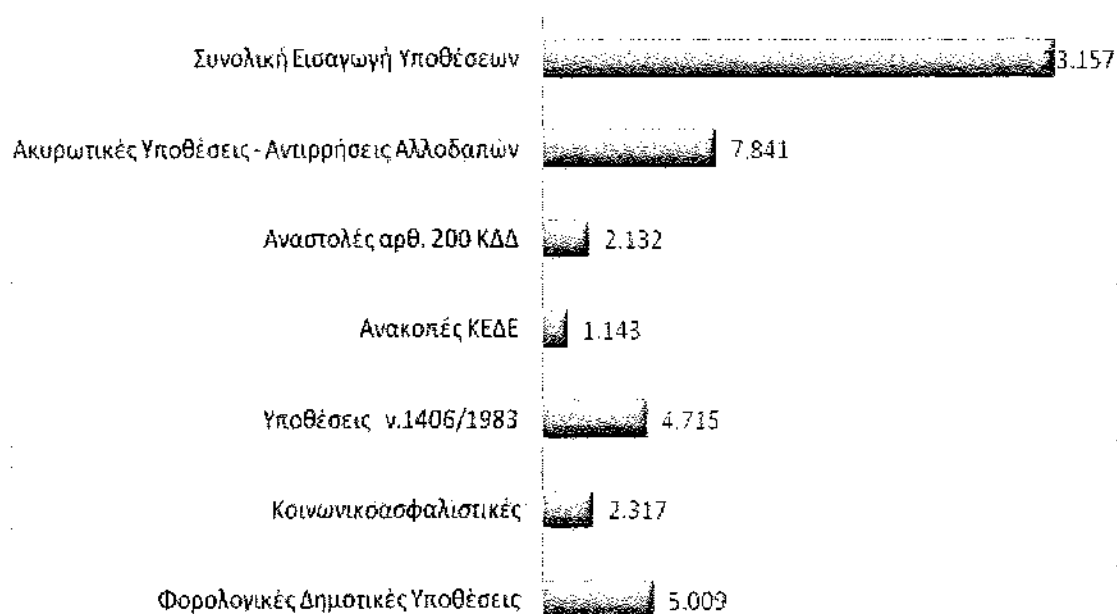
Υποθέσεις Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών έτους 2010

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Υποθέσεις αρμοδιότητας Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών
έτους 2011

Υποθέσεις	Αριθμός Υποθέσεων
Φορολογικές - Δημοτικές Υποθέσεις	5.009
Κοινωνικοασφαλιστικές	2.317
Υποθέσεις ν. 1406/1983	4.715
Ανακοπές ΚΕΔΕ: 1315	1.143
Αναστολές αρθ. 200 ΚΔΔ	2.132
Ακυρωτικές Υποθέσεις - Αντιρρήσεις Αλλοδαπών	7.841
Συνολική Εισαγωγή	23.157

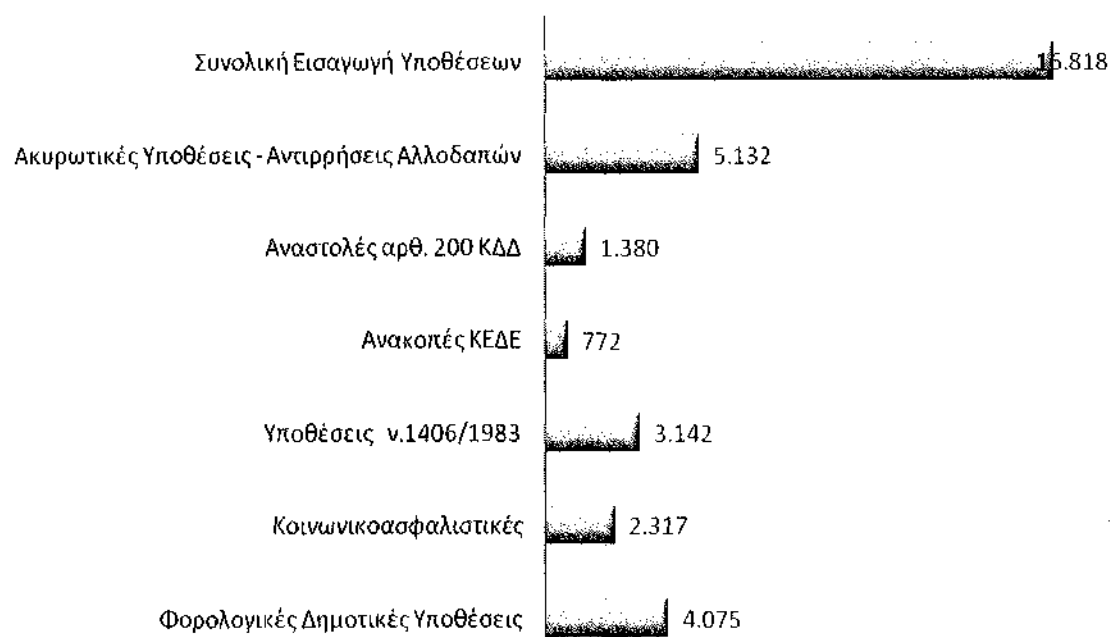
Υποθέσεις Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών έτους 2011

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Υποθέσεις αρμοδιότητας Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών
έτους 2012

Υποθέσεις	Αριθμός Υποθέσεων
Φορολογικές - Δημοτικές Υποθέσεις	4.075
Κοινωνικοασφαλιστικές	2.317
Υποθέσεις ν. 1406/1983	3.142
Ανακοπές ΚΕΔΕ: 1315	772
Αναστολές αρθ. 200 ΚΔΔ	1.380
Ακυρωτικές Υποθέσεις- Αντιρρήσεις Αλλοδαπών	5.132
Συνολική Εισαγωγή	16.818

Υποθέσεις Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών έτους 2012

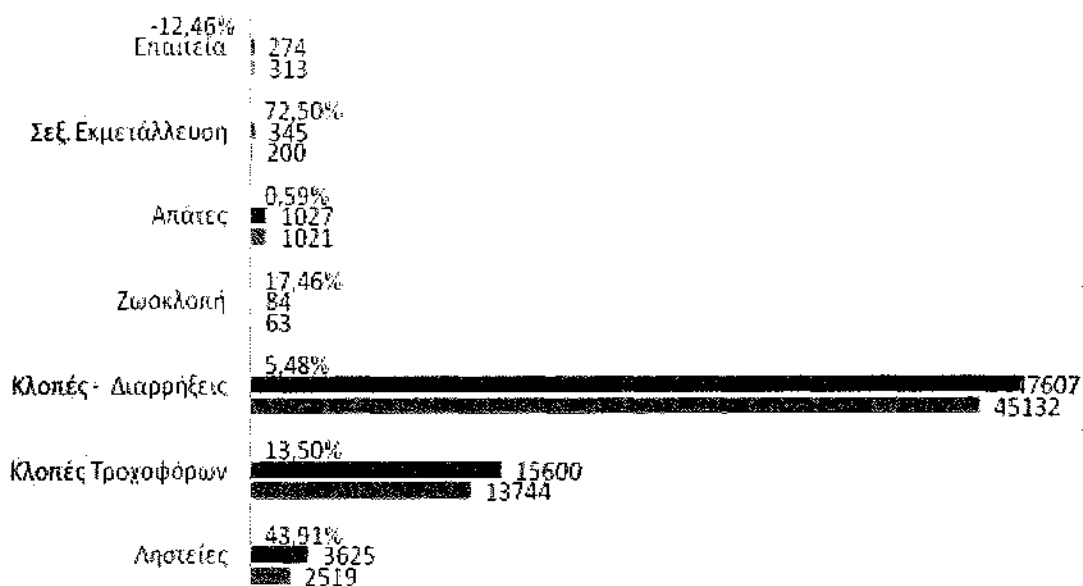
3.2. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. ΓΕΝΙΚΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ (ΓΑΔΑ)

ΓΑΔΑ				
	2008		2009	Μεταβολή% 2008-2009
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	2009
Ληστείες	2.519		3.625	43,91
Κλοπές	13.744		15.600	13,50
Τροχοφόρων				
Κλοπές Διαρρήξεις	45.132		47.607	5,48
Ζωοκλοπή	63		84	17,46
Απάτες	1.021		1.027	0,59
Σεξ. Εκμετάλλευση	200		345	72,50
Επαιτεία	313		274	-12,46

ΓΑΔΑ

※ Μεταβολή % ετών 2008-2009 ■ Τετελεσμένα 2009 ■ Τετελεσμένα 2008

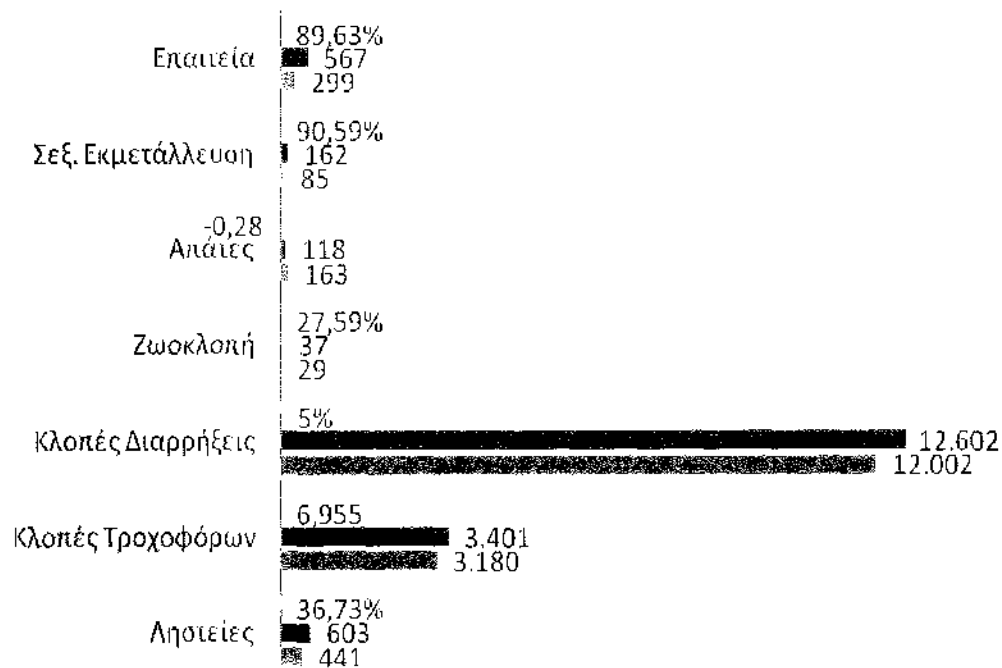

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. ΓΕΝΙΚΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (ΓΑΔΘ)

ΓΑΔΘ				
	2008		2009	Μεταβολή % 2008-2009
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	
Ληστείες	441		603	36,73
Κλοπές				
Τροχοφόρων	3.180		3.401	6,95
Κλοπές Διαρρήξεις	12.002		12.602	5,00
Ζωοκλοπή	29		37	27,59
Απάτες	163		118	-27,61
Σεξ. Εκμετάλλευση	85		162	90,59
Επαιτεία	299		567	89,63

ΓΑΔΘ

■ Μεταβολή % ετών 2008-2009 ■ Τετελεσμένα 2009 ■ Τετελεσμένα 2008

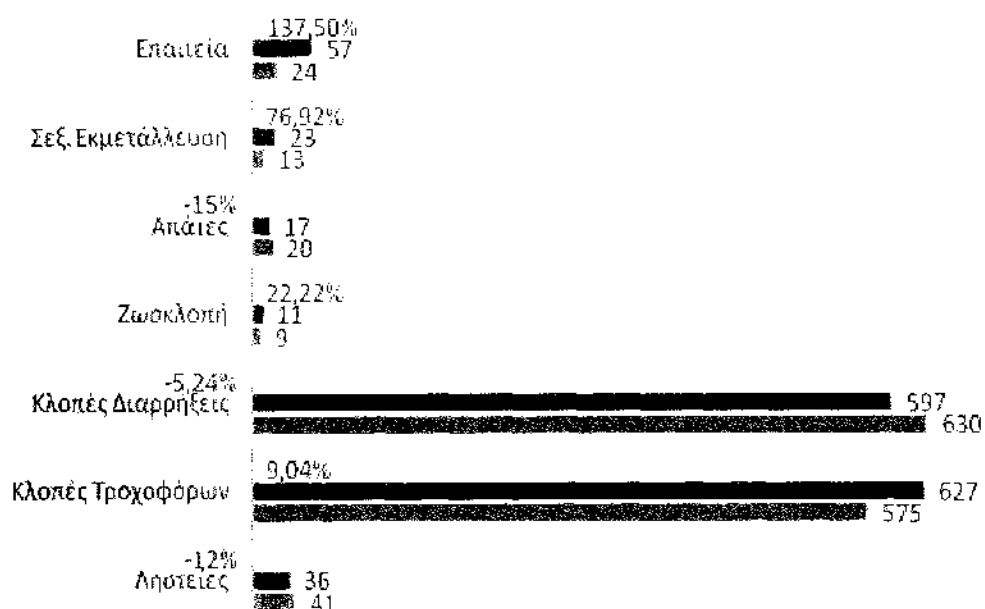

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Γ.Α.Δ.Π. ΑΝ.ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ & ΘΡΑΚΗΣ

Γ.Α.Δ.Π. ΑΝ.ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ & ΘΡΑΚΗΣ			
	2008 Τετελεσμένα	2009 Τετελεσμένα	Μεταβολή % 2008-2009
Ληστείες	41	36	-12,00
Κλοπές			
Τροχοφόρων	575	627	9,04
Κλοπές Διαρρήξεις	630	597	-5,24
Ζωοκλοπή	9	11	22,22
Απάτες	20	17	-15,00
Σεξ. Εκμετάλλευση	13	23	76,92
Επαιτεία	24	57	137,50

Γ.Α.Δ.Π. Αν. Μακεδονίας & Θράκης

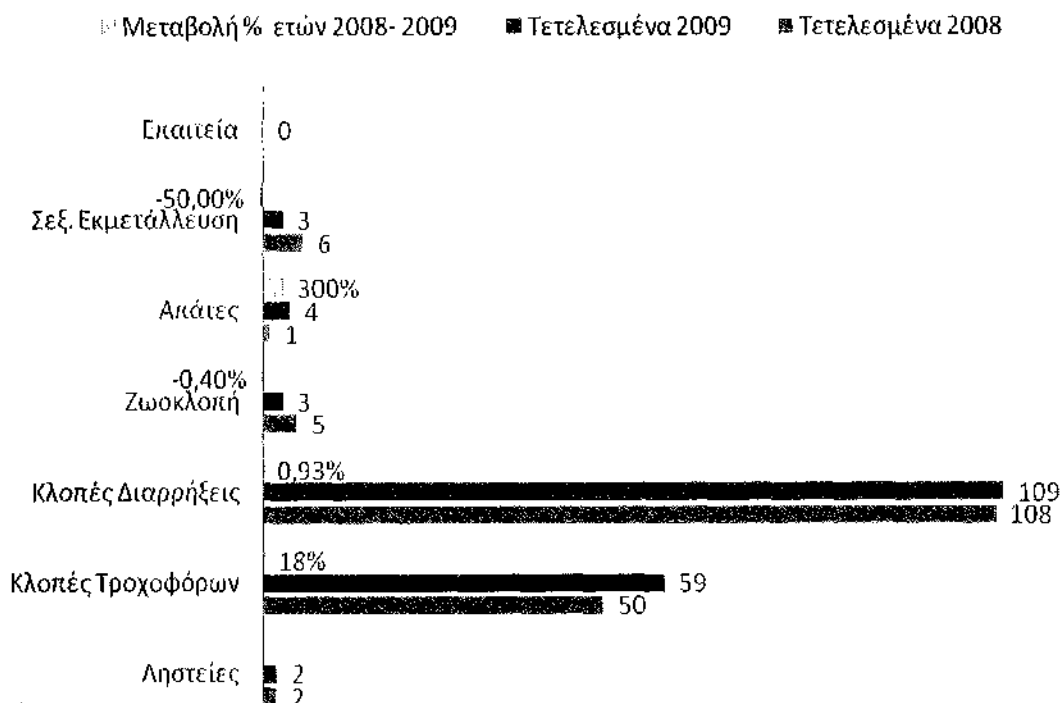
· Μεταβολή % ετών 2008-2009 ■ Τετελεσμένα 2009 ■ Τετελεσμένα 2008

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Γ.Α.Δ.Π. ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Γ.Α.Δ.Π. ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ				
	2008 Τετελεσμένα		2009 Τετελεσμένα	Μεταβολή % 2008-2009
Ληστείες	2		2	
Κλοπές				
Τροχοφόρων	50		59	18,00
Κλοπές Διαρρήξεις	108		109	0,93
Ζωοκλοπή	5		3	-40,00
Απάτες	1		4	300,00
Σεξ. Εκμετάλλευση	6		3	-50,00
Επαιτεία				

Γ.Α.Δ.Π. Βορείου Αιγαίου

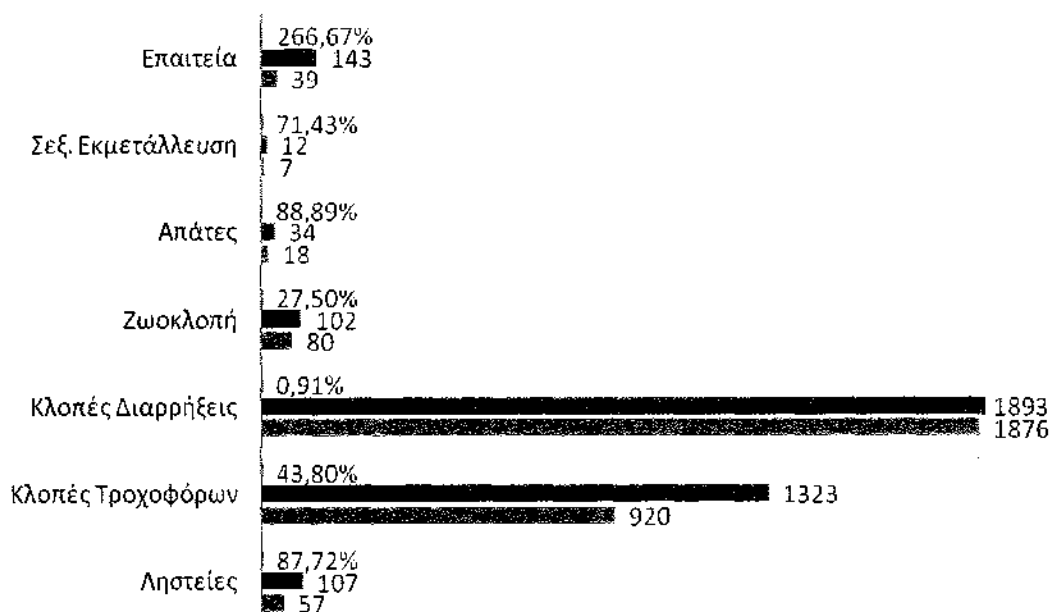

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Γ.Α.Δ.Π. ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Γ.Α.Δ.Π. ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ				
	2008		2009	Μεταβολή %
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	2008-2009
Ληστείες	57		107	87,72
Κλοπές				
Τροχοφόρων	920		1.323	43,80
Κλοπές Διαρρήξεις	1.876		1.893	0,91
Ζωοκλοπή	80		102	27,50
Απάτες	18		34	88,89
Σεξ. Εκμετάλλευση	7		12	71,43
Επαιτεία	39		143	266,67

Γ.Α.Δ.Π Δυτικής Ελλάδας

■ Μεταβολή % ετών 2008-2009 ■ Τετελεσμένα 2009 ■ Τετελεσμένα 2008

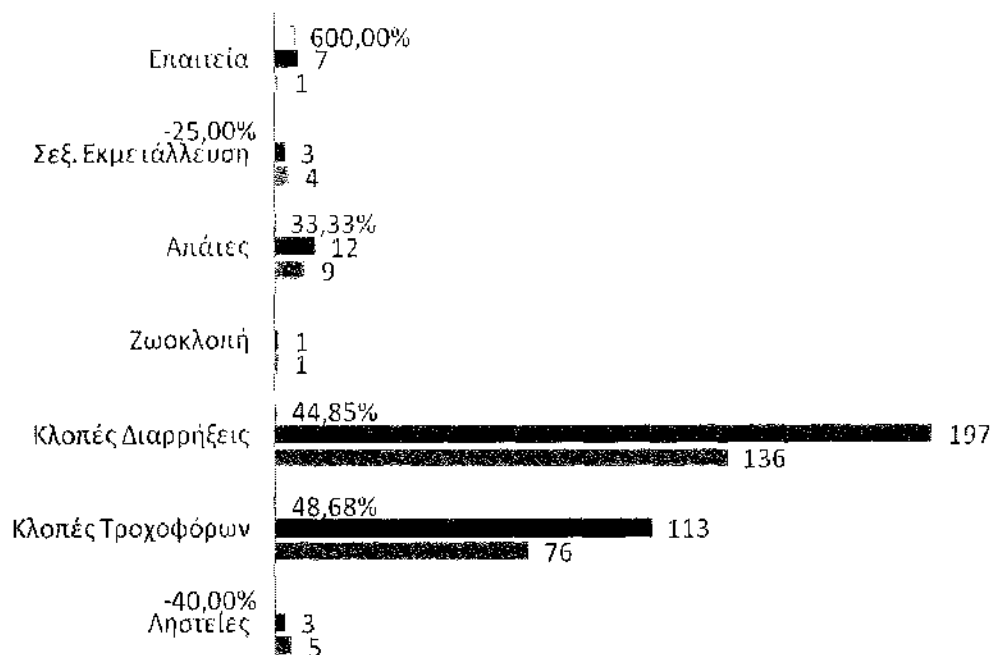

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Γ.Α.Δ.Π. ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Γ.Α.Δ.Π. ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ				
	2008		2009	Μεταβολή %
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	2008-2009
Ληστείες	5		3	-40,00
Κλοπές				
Τροχοφόρων	76		113	48,68
Κλοπές Διαρρήξεις	136		197	44,85
Ζωοκλοπή	1		1	
Απάτες	9		12	33,33
Σεξ. Εκμετάλλευση	4		3	-25,00
Έπαιτεια	1		7	600,00

Γ.Α.Δ.Π. Δυτικής Μακεδονίας

■ Μεταβολή % ετών 2008-2009
 ■ Τετελεσμένα 2009
 ■ Τετελεσμένα 2008

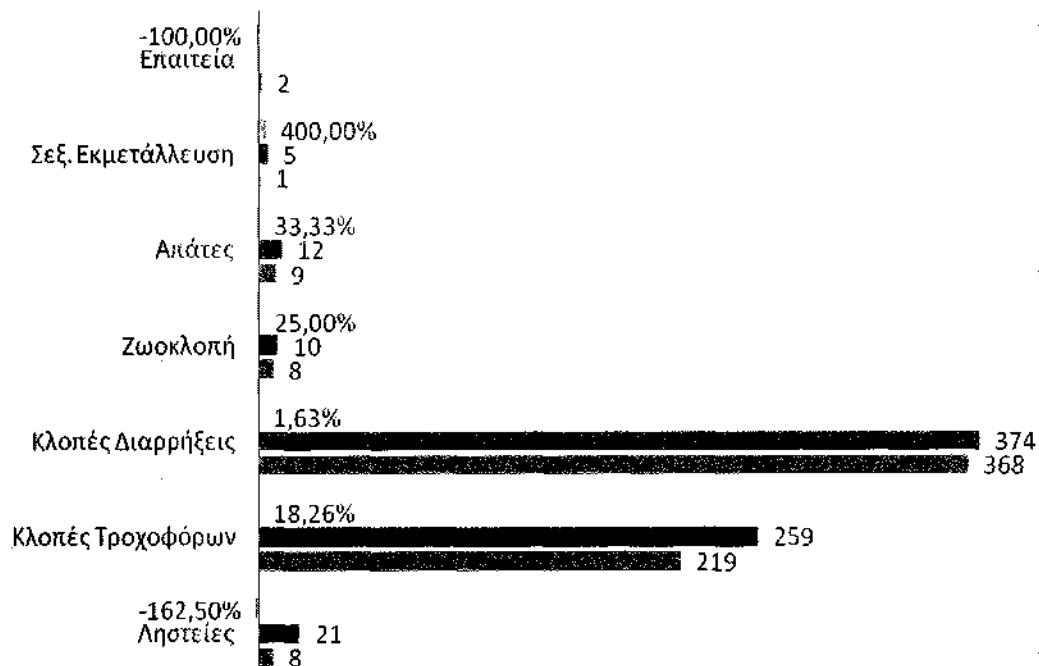

ΠΙΝΑΚΑΣ 7 Γ.Α.Δ.Π. ΗΠΕΙΡΟΥ

Γ.Α.Δ.Π. ΗΠΕΙΡΟΥ				
	2008		2009	Μεταβολή %
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	2008- 2009
Ληστείες	8		21	162,50%
Κλοπές				
Τροχοφόρων	219		259	18,26%
Κλοπές Διαρρήξεις	368		374	1, 63%
Ζωοκλοπή	8		10	25,00%
Απάτες	9		12	33,33%
Σεξ. Εκμετάλλευση	1		5	400,00%
Επαιτεία	2			-100,00%

Γ.Α.Δ.Π Ηπείρου

■ Μεταβολή % ετών 2008- 2009 ■ Τετελεσμένα 2009 ■ Τετελεσμένα 2008

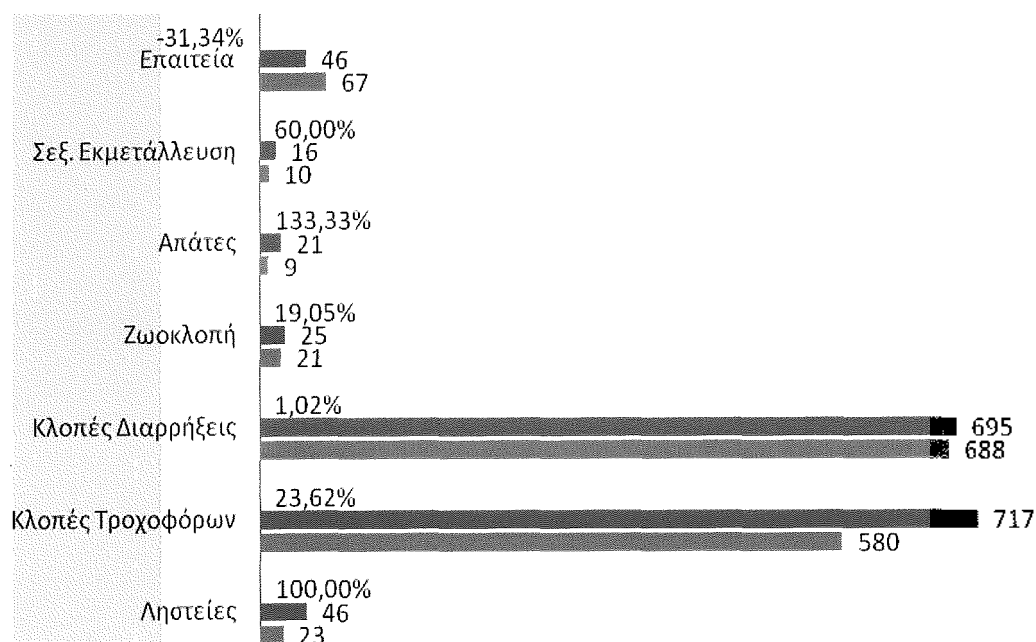

ΠΙΝΑΚΑΣ 8 Γ.Α.Δ.Π. ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Γ.Α.Δ.Π. ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ				
	2008		2009	Μεταβολή %
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	2008-2009
Ληστείες	23		46	100,00%
Κλοπές				
Τροχοφόρων	580		717	23,62%
Κλοπές Διαρρήξεις	688		695	1,02%
Ζωοκλοπή	21		25	19,05%
Απάτες	9		21	133,33%
Σεξ. Εκμετάλλευση	10		16	60,00%
Επαιτεία	67		46	-31,34%

Γ.Α.Δ.Π. Θεσσαλίας

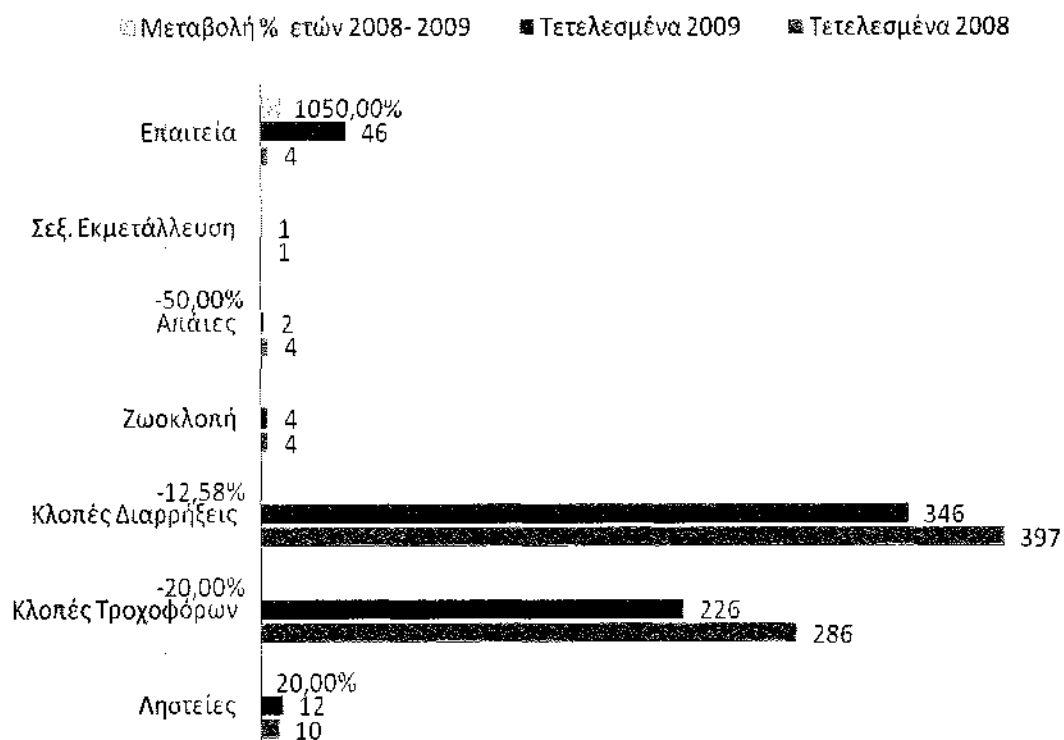
■ Μεταβολή % ετών 2008- 2009 ■ Τετελεσμένα 2009 ■ Τετελεσμένα 2008

ΠΙΝΑΚΑΣ 9 Γ.Α.Δ.Π. ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ

Γ.Α.Δ.Π. ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ			
	2008 Τετελεσμένα	2009 Τετελεσμένα	Μεταβολή % ετών 2008-2009
Ληστείες	10	12	20,00%
Κλοπές			
Τροχοφόρων	286	226	-20,00%
Κλοπές Διαρρήξεις	397	346	-12,58%
Ζωοκλοπή	4	4	
Απάτες	4	2	-50,00%
Σεξ. Εκμετάλλευση	1	1	
Έπαιτεια	4	46	1.050,00%

Γ.Α.Δ.Π. Ιονίων Νήσων

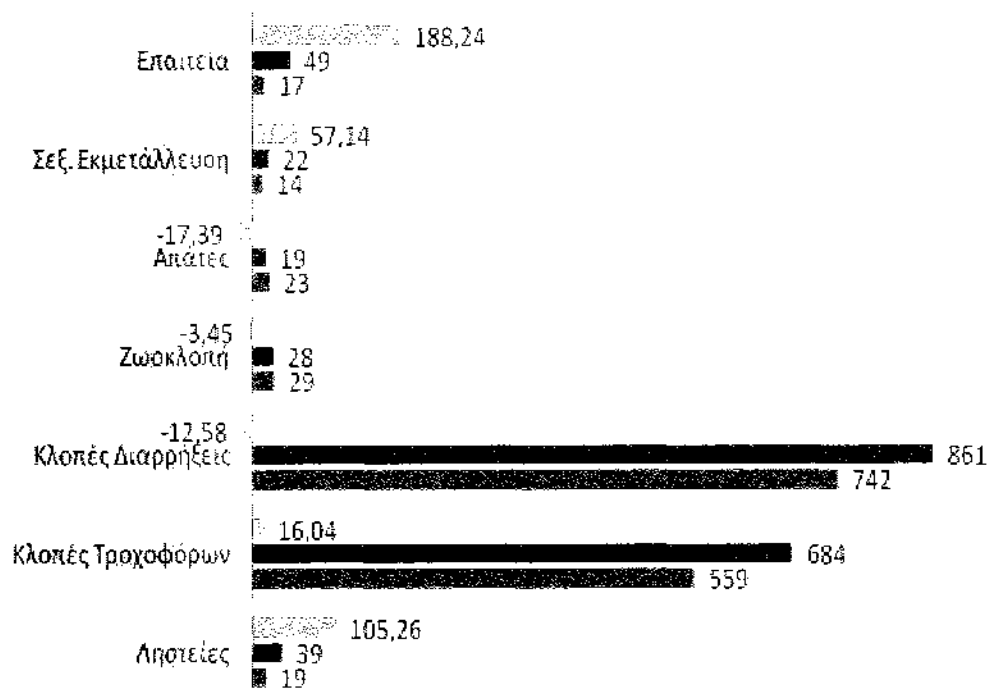

ΠΙΝΑΚΑΣ 10 Γ.Α.Δ.Π ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Γ.Α.Δ.Π. ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ				
	2008		2009	Μεταβολή %
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	2008-2009
Ληστείες	19		39	105,26
Κλοπές				
Τροχοφόρων	559		684	16,04
Κλοπές Διαρρήξεις	742		861	-12,58
Ζωοκλοπή	29		28	-3,45
Απάτες	23		19	-17,39
Σεξ. Εκμετάλλευση	14		22	57,14
Έπαιτεια	17		49	188,24

Γ.Α.Δ.Π Μακεδονίας

* Μεταβολή % ετών 2008 - 2009 ■ Τετελεσμένα 2008 ■ Τετελεσμένα 2009

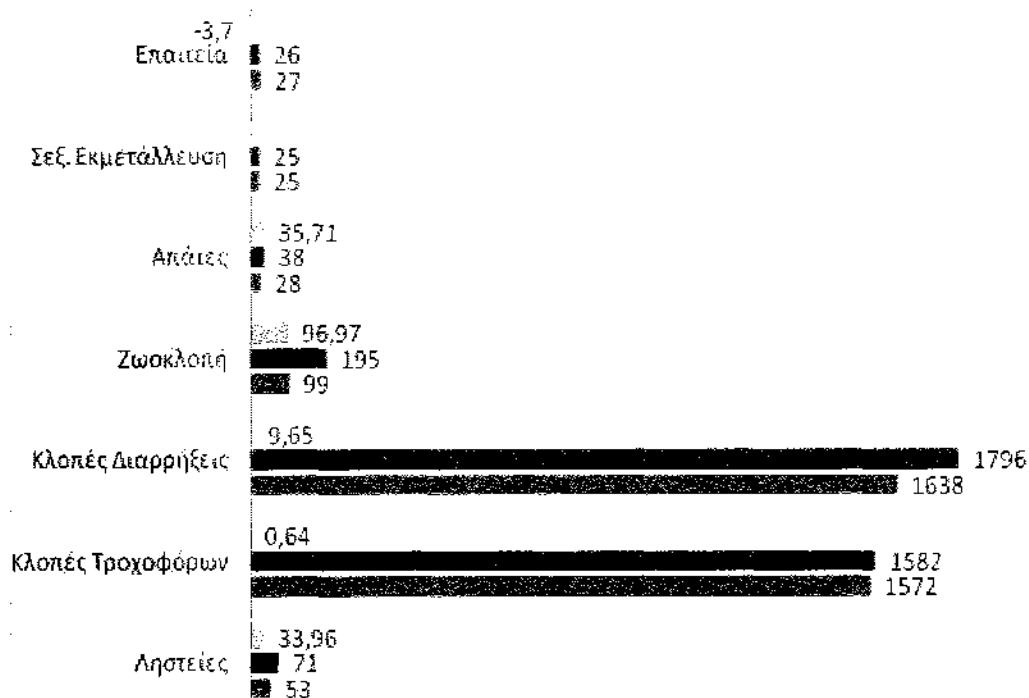

ΠΙΝΑΚΑΣ 11 Γ.Α.Δ.Π. ΚΡΗΤΗΣ

Γ.Α.Δ.Π. ΚΡΗΤΗΣ				
	2008		2009	Μεταβολή %
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	2008-2009
Ληστείες	53		71	33,96
Κλοπές				
Τροχοφόρων	1.572		1.582	0,64
Κλοπές Διαρρήξεις	1.638		1.796	9,65
Ζωοκλοπή	99		195	96,97
Απάτες	28		38	35,71
Σεξ. Εκμετάλλευση	25		25	
Επαιτεία	27		26	-3,70

Γ.Α.Δ.Π. Κρήτης

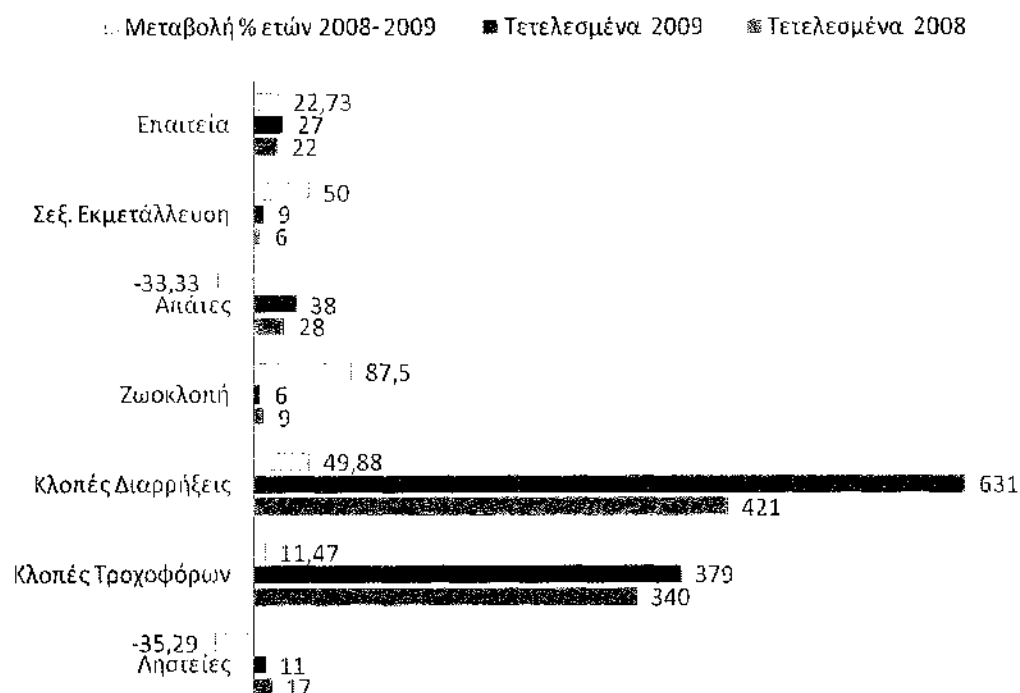
Μεταβολή % ετών 2008 - 2009 ■ Τετελεσμένα 2009 ■ Τετελεσμένα 2008

ΠΙΝΑΚΑΣ 12 Γ.Α.Δ.Π. ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Γ.Α.Δ.Π. ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ				
	2008		2009	Μεταβολή % 2008-2009
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	
Ληστείες	17		11	-35,29
Κλοπές				
Τροχοφόρων	340		379	11,47
Κλοπές Διαρρήξεις	421		631	49,88
Ζωοκλοπή	9		6	87,50
Απάτες	28		38	-33,33
Σεξ. Εκμετάλλευση	6		9	50,00
Επαιτεία	22		27	22,73

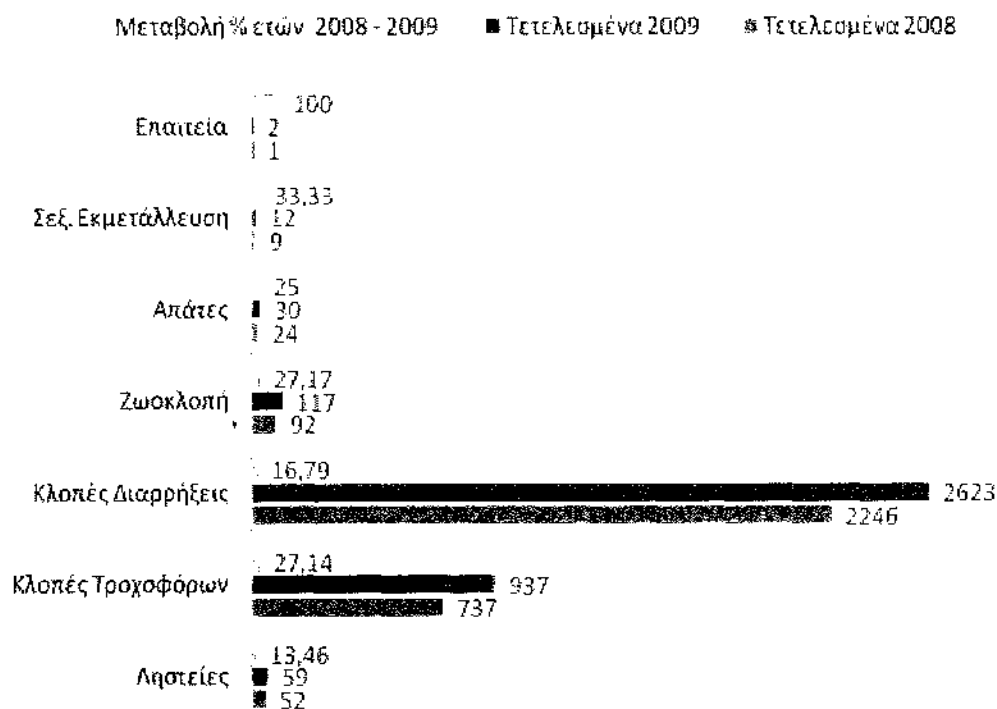
Γ.Α.Δ.Π. Νοτίου Αιγαίου

ΠΙΝΑΚΑΣ 13 Γ.Α.Δ.Π. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Γ.Α.Δ.Π. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ				
	2008		2009	Μεταβολή %
	Τετελεσμένα		Τετελεσμένα	2008-2009
Ληστείες	52		59	13,46
Κλοπές				
Τροχοφόρων	737		937	27,14
Κλοπές Διαρρήξεις	2.246		2.623	16,79
Ζωοκλοπή	92		117	27,17
Απάτες	24		30	25,00
Σεξ. Εκμετάλλευση	9		12	33,33
Επαιτεία	1		2	100,00

Γ.Α.Δ.Π. Πελοποννήσου

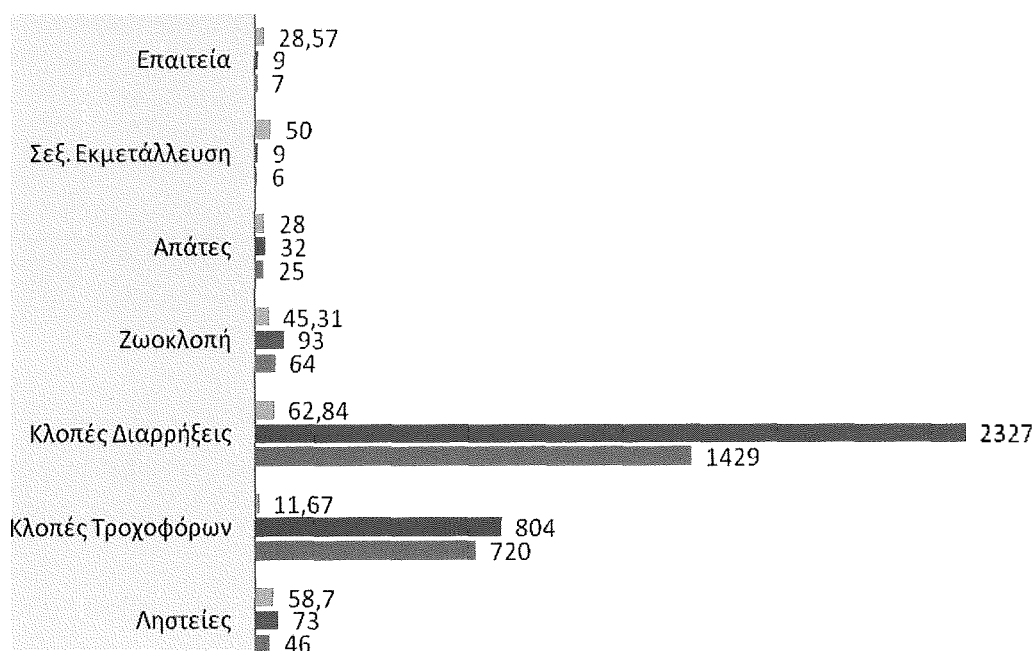

ΠΙΝΑΚΑΣ 14 Γ.Α.Δ.Π. ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Γ.Α.Δ.Π. ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ				
	2008 Τετελεσμένα		2009 Τετελεσμένα	Μεταβολή % 2008-2009
Ληστείες	46		73	58,70
Κλοπές				
Τροχοφόρων	720		804	11,67
Κλοπές Διαρρήξεις	1.429		2.327	62,84
Ζωοκλοπή	64		93	45,31
Απάτες	25		32	28,00
Σεξ. Εκμετάλλευση	6		9	50,00
Επαιτεία	7		9	28,57

Γ.Α.Δ.Π. Στερεάς Ελλάδας

■ Μεταβολή % ετών 2008 - 2009 ■ Τετελεσμένα 2009 ■ Τετελεσμένα 2008

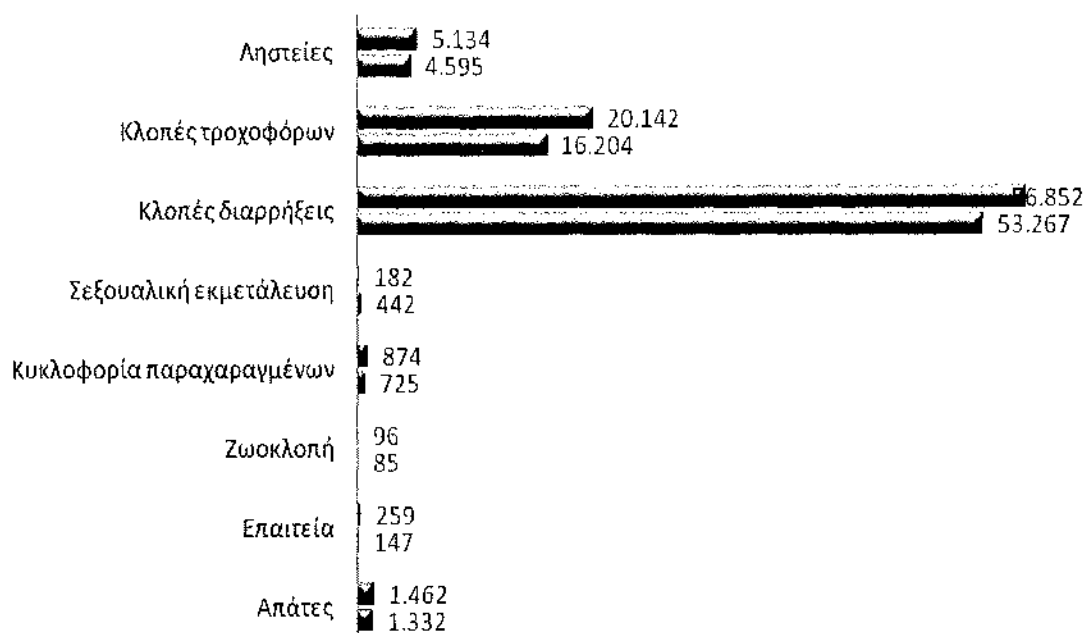

ΠΙΝΑΚΑΣ 15 Γ.Α.Δ.ΑΤΤΙΚΗΣ

	2010 ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ τελεσμένα	2011 ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ τελεσμένα
Απάτες	1.332	1.462
Επαιτεία	147	259
Ζωοκλοπή	85	96
Κυκλοφορία παραχαραγμένων	725	874
Σεξουαλική εκμετάλλευση	442	182
Κλοπές διαρρήξεις	53.267	56.852
Κλοπές τροχοφόρων	16.204	20.142
Ληστείες	4.595	5.134

Γ.Α.Δ.Αττικής

■ 2011 τελεσμένα εγκλήματα ■ 2010 τελεσμένα εγκλήματα

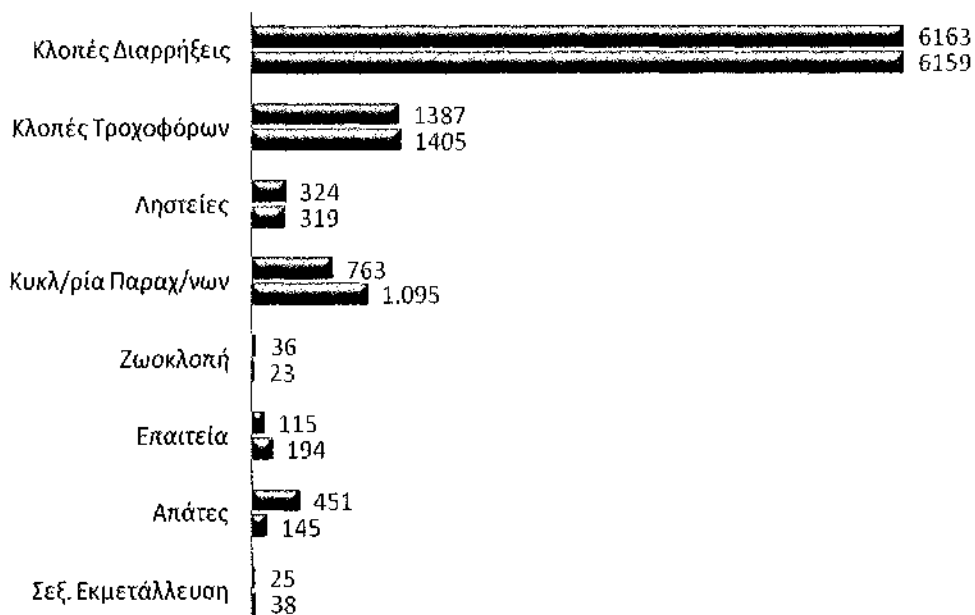
ΠΙΝΑΚΑΣ 16 των παρακάτω εγκλημάτων τα έτη 2012-2011 (Α΄ 6μηνο) στην

Γ.Α.Δ. Θεσσαλονίκης

	2011	2012
	τελεσμένα	τελεσμένα
Σεξ. Εκμετάλλευση	38	25
Απάτες	145	451
Επαιτεία	194	115
Ζωοκλοπή	23	36
Κυκλορία Παραχ/νων	1.095	763
Ληστείες	319	324
Κλοπές Τροχοφόρων	1.405	1.387
Κλοπές Διαρρήξεις	6.159	6.163

Γ.Α.Δ Θεσσαλονίκης

■ 2012 τελεσμένα εγκλήματα ■ 2011 τελεσμένα εγκλήματα

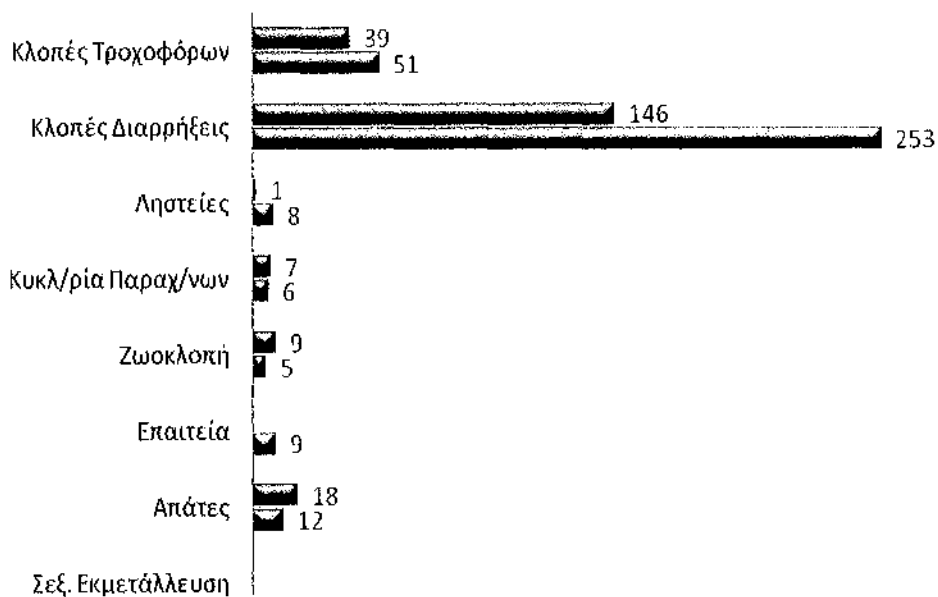
ΠΙΝΑΚΑΣ 17 των παρακάτω εγκλημάτων τα έτη 2012-2011 (Α' 6μηνο) στην

ΓΑΔΠ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

	2011	2012
	τελεσμένα	τελεσμένα
Σεξ. Εκμετάλλευση		
Απάτες	12	18
Επαιτεία	9	
Ζωοκλοπή	5	9
Κυκλορία Παραχ/νων	6	7
Ληστείες	8	1
Κλοπές Διαρρήξεις	253	146
Κλοπές Τροχοφόρων	51	39

ΓΑΔΠ Δυτικής Μακεδονίας

■ 2012 τελεσμένα εγκλήματα ■ 2011 τελεσμένα εγκλήματα

ΠΙΝΑΚΑΣ 18 των παρακάτω εγκλημάτων τα έτη 2012-2011 (Α΄ 6μηνο) στην

ΓΑΔΠ ΗΠΕΙΡΟΥ

	2011	2012
	τελεσμένα	τελεσμένα
Σεξ. Εκμετάλλευση		3
Απάτες	6	11
Επαιτεία	3	
Ζωοκλοπή	19	23
Κυκλορία Παραχ/νων	26	26
Ληστείες	20	30
Κλοπές Διαρρήξεις	323	373
Κλοπές Τροχοφόρων	158	197

ΓΑΔΠ Ηπείρου

■ 2012 τελεσμένα εγκλήματα ■ 2011 τελεσμένα εγκλήματα

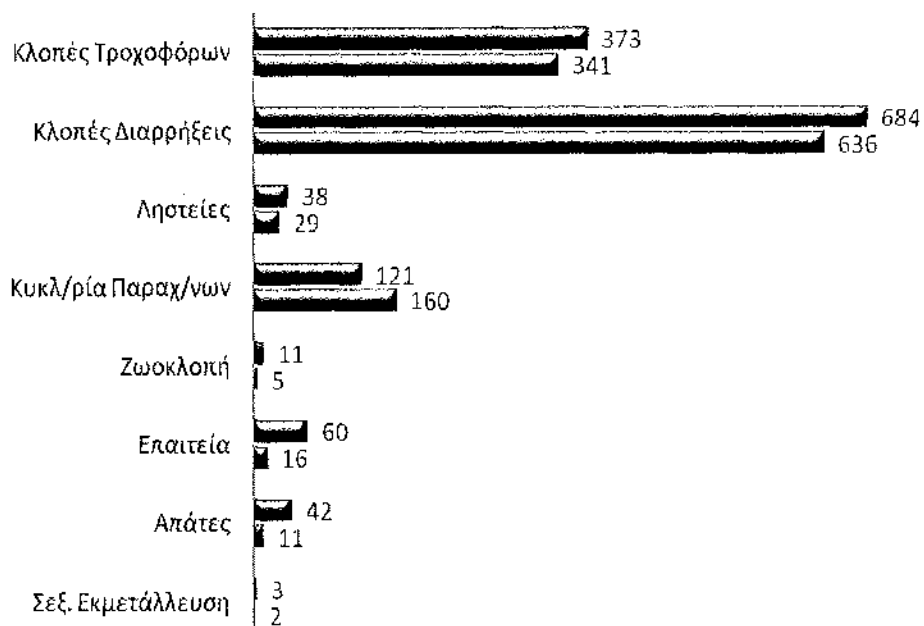
ΠΙΝΑΚΑΣ 19 των παρακάτω εγκλημάτων τα έτη 2012-2011 (Α΄ 6μηνο) στην

ΓΑΔΠ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ & ΘΡΑΚΗΣ

	2011	2012
	τελεσμένα	τελεσμένα
Σεξ. Εκμετάλλευση	2	3
Απάτες	11	42
Επαιτεία	16	60
Ζωοκλοπή	5	11
Κυκλορία Παραχ/νων	160	121
Ληστείες	29	38
Κλοπές Διαρρήξεις	636	684
Κλοπές Τροχοφόρων	341	373

ΓΑΔΠ Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης

■ 2012 τελεσμένα εγκλήματα ■ 2011 τελεσμένα εγκλήματα

ΠΙΝΑΚΑΣ 20 των παρακάτω εγκλημάτων τα έτη 2012-2011 (Α' έμνηνο) στην

ΓΑΔΠ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

	2011	2012
	τελεσμένα	τελεσμένα
Σεξ. Εκμετάλλευση	2	2
Απάτες	35	39
Επαιτεία	75	37
Ζωοκλοπή	29	32
Κυκλορία Παραχ/νων	100	76
Ληστείες	21	31
Κλοπές Διαρρήξεις	1.342	1.404
Κλοπές Τροχοφόρων	370	368

ΓΑΔΠ Κεντρικής Μακεδονίας

■ 2012 τελεσμένα εγκλήματα ■ 2011 τελεσμένα εγκλήματα

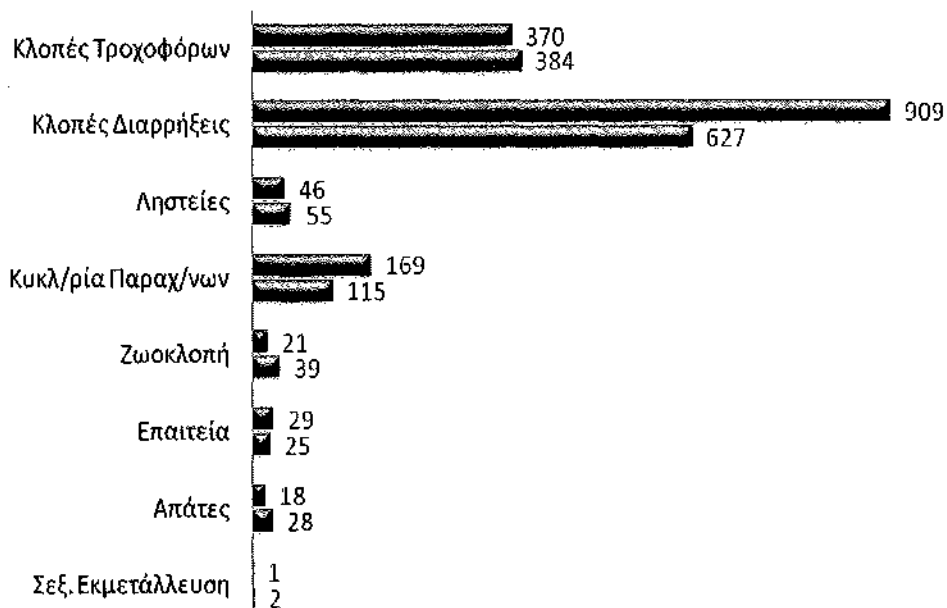
ΠΙΝΑΚΑΣ 21 των παρακάτω εγκλημάτων τα έτη 2012-2011 (Α΄ 6μηνο) στην

ΓΑΔΠ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

	2011	2012
	τελεσμένα	τελεσμένα
Σεξ. Εκμετάλλευση	2	1
Απάτες	28	18
Επαιτεία	25	29
Ζωοκλοπή	39	21
Κυκλ/ρία Παραχ/νων	115	169
Ληστείες	55	46
Κλοπές Διαρρήξεις	627	909
Κλοπές Τροχοφόρων	384	370

ΓΑΔΠ Θεσσαλίας

■ 2012 τελεσμένα εγκλήματα ■ 2011 τελεσμένα εγκλήματα

ΠΙΝΑΚΑΣ 22 των παρακάτω εγκλημάτων τα έτη 2012-2011 (Α΄ 6μηνο) στην

ΓΑΔΠ ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

	2011	2012
	τελεσμένα	τελεσμένα
Σεξ. Εκμετάλλευση	1	1
Απάτες	11	7
Επαιτεία		4
Ζωοκλοπή	3	3
Κυκλορία Παραχ/νων	44	18
Ληστείες	5	5
Κλοπές Διαρρήξεις	79	97
Κλοπές Τροχοφόρων	37	62

ΓΑΔΠ Βορείου Αιγαίου

■ 2012 τελεσμένα εγκλήματα ■ 2011 τελεσμένα εγκλήματα

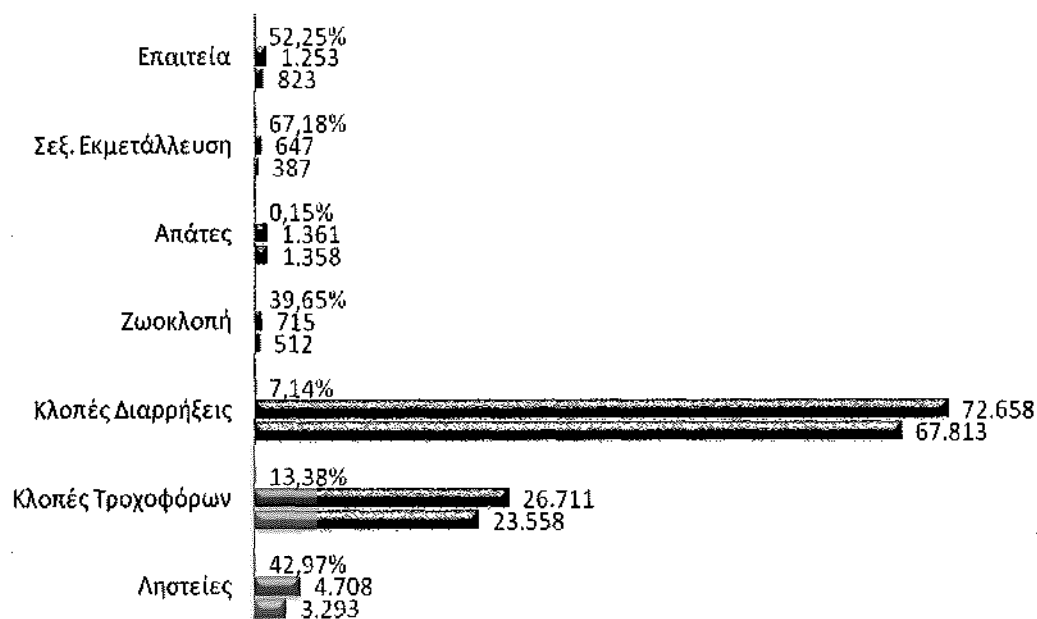

ΠΙΝΑΚΑΣ 23
ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ

ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ			
	2008	2009	Μεταβολή %
	Τετελεσμένα	Τετελεσμένα	2008-2009
Ληστείες	3.293	4.708	42,97%
Κλοπές			
Τροχοφόρων	23.558	26.711	13,38%
Κλοπές Διαρρήξεις	67.813	72.658	7,14%
Ζωοκλοπή	512	715	39,65%
Απάτες	1.358	1.361	0,15%
Σεξ. Εκμετάλλευση	387	647	67,18%
Έπαιτεια	823	1.253	52,25%

Επικρατεία

Μεταβολή % 2008-2009
 Τετελεσμένα
 2008 τελεσμένα

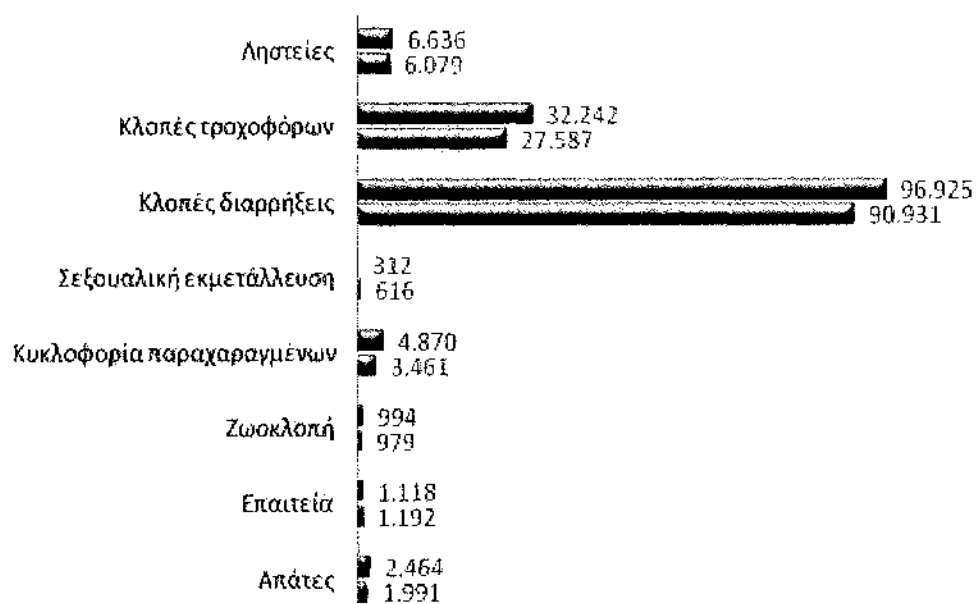

ΠΙΝΑΚΑΣ 24
ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ

	2010	2011
	ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ	ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ
	τελεσμένα	τελεσμένα
Απάτες	1.991	2.464
Επαιτεία	1.192	1.118
Ζωοκλοπή	979	994
Κυκλοφορία παραχαραγμένων	3.461	4.870
Σεξουαλική εκμετάλλευση	616	312
Κλοπές Διαρρήξεις	90.931	96.925
Κλοπές τροχοφόρων	27.587	32.242
Ληστείες	6.079	6.636

Επικρατεία

■ 2011 τελεσμένα ■ 2010 τελεσμένα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗ-ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΩΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΤΗΣ ΦΤΩΧΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 2009-2012

4.1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η μέθοδος που ακολουθήθηκε στην εν λόγω εργασία είναι η συλλογή και χρησιμοποίηση πρωτογενών δεδομένων από το Πρωτοδικείο Αθηνών/Πρωην Σχολή Ευελπίδων, το Ειρηνοδικείο Αθηνών, το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών και το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Ασφάλειας. Στα πλαίσια των απαιτήσεων της εν λόγω διπλωματικής και με τη σύμφωνη γνώμη του Διευθυντή του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών Αντ. Μαγγανά και του επιβλέποντα Αναπληρωτή Καθηγητή Γρ. Λάζο παρήχθη βεβαίωση που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα προς: το Πρωτοδικείο Αθηνών/Πρωην Σχολή Ευελπίδων, το Ειρηνοδικείο Αθηνών, το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών και το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Ασφάλειας.

Κατατέθηκαν τα αντίστοιχα αιτήματα στους παραπάνω φορείς και τα στατιστικά στοιχεία δόθηκαν προφορικά και κάποια γραπτά. Συγκεκριμένα στο Πρωτοδικείο Αθηνών τα στατιστικά στοιχεία δόθηκαν κατόπιν συνεννόησης με τον υπεύθυνο του τμήματος ασφαλιστικών εισφορών, κατόπιν συνεννόησης με τον υπεύθυνο του τμήματος φορολογικών υποθέσεων, με μελέτη τεκμηρίων που συνοδεύτηκε από αντίστοιχη άδεια του αρμόδιου τμήματος κ.λ.π. Τα στοιχεία από το Ειρηνοδικείο Αθηνών δόθηκαν κατόπιν απάντησης στο αίτημα και με τη σύμφωνη γνώμη της Ειρηνοδίκης Α. Τα στοιχεία από το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών δόθηκαν κατόπιν άδειας της Προέδρου από την Προϊσταμένη Διεύθυνσης Γραμματείας με βαθμό Α. Τα στοιχεία από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Ασφάλειας προέρχονται από την ιστοσελίδα της αστυνομίας (www.astynomia.gr).

4.2. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Με βάση τα στοιχεία των *Δικαστικών Τεκμηρίων* παρατηρείται μια αυξητική τάση φτωχοποίησης των Ελλήνων πολιτών την περίοδο 2008-2012.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πιν.1, οι υποθέσεις ασφαλιστικών ταμείων ΙΚΑ και ΤΕΒΕ που έφτασαν στη δικαιοσύνη παρουσίασαν ανοδική πορεία κατά τα έτη 2008-2011, παρ' όλο που το περιθώριο χρεών ως προς το δημόσιο αυξήθηκε τον Οκτώβριο του 2010. Εάν δεν υπολογίσουμε αυτή την παράμετρο, τότε το ποσοστό χρεών αυξάνει σε μια ανεξέλικτη πορεία.

Σημαντική ανοδική τάση παρατηρείται και στον πιν. 2, αναφορικά με τις μηνύσεις που δικάστηκαν ενώπιον του Ε' Μονομελούς Πλημμελειοδικείου με αντικείμενο τις ασφαλιστικές εισφορές κατά τα έτη 2007-2012.

Αντιστοίχως σύμφωνα με τον πιν. 3, σε ανοδική τάση εμφανίζονται και οι υποθέσεις ανά έτος που έφθασαν στη γραμματεία φορολογικών υποθέσεων κατά τα έτη κατά τα έτη 2004 έως 2011. Τα 2/3 των υποθέσεων που φθάνουν στη δικαιοσύνη καταδικάζονται.

Όσον αφορά τις Πτωχεύσεις Πρωτοδικείου Αθηνών (πιν. 4) φυσικών και νομικών παρατηρείται μια φθίνουσα πορεία από το έτος 2004 σε σχέση με τα έτη 2011-2012. Και μια σταθεροποίηση τα έτη 2009-2012, με εξαίρεση το έτος 2010. Ίσως η αιτία των λιγότερων πτωχεύσεων που παρατηρείται την περίοδο της κρίσης να οφείλεται σε έλλειψη επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Με βάση τα στοιχεία του *Ειρηνοδικείου Αθηνών* και όσον αφορά τα άτομα που κάνουν χρήση του ν. 3869/2010 και με βάση τα στοιχεία του πιν. 1, οι κατατεθείς αιτήσεις το 2012 είναι σχεδόν διπλάσιες σε σχέση με το 2011. Από αυτές πολύ λίγες γίνονται δεκτές και επίσης, ο αριθμός αυτών που δικάζονται είναι πολύ μικρός.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του *Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών* η συνολική εισαγωγή υποθέσεων το 2012 είναι 16.818, και είναι λιγότερες σε σχέση με το 2011 (23.157). Και επίσης πολύ λιγότερες αναφορικά με το έτος 2010 (34.059).

Ενόψει των οικονομικών αλλαγών που επήλθαν στις διοικητικές διαφορές ουσίας και ακυρωτικές, αρμοδιότητας του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών, με τις διατάξεις και ρυθμίσεις των ν. 3900/2010 « Εξορθολογισμός διαδικασιών και επιτάχυνση της διοικητικής δίκης και άλλες διατάξεις. (ΦΕΚ Α), παρατηρήθηκε σημαντική μείωση της εισαγωγής ενδίκων βοηθημάτων και μέσων κατά το έτος 2011 και 2012. Η ως άνω μείωση της δικαστηριακής ύλης του δικαστηρίου μας, οφείλεται κατά πολύ στην αύξηση του παραβόλου σε όλα τα ένδικα βοηθήματα και μέσα καθώς και η θέσπιση αναλογικού παραβόλου 2% επί του αντικειμένου της διαφοράς στις φορολογικές – δημοτικές υποθέσεις καθώς και η επί ποινή απαραδέκτου της άσκησης κατάθεση τουλάχιστον ποσού 1/3 του συνολικού ποσού αναλογικού παραβόλου με το άρθρο 45 του ν. 3900/2010, έχει μειώσει δραστικά την εισαγωγή γενικώς των ενδίκων βοηθημάτων και μέσων όλων των κατηγοριών υποθέσεων καθώς και τω αιτήσεων προσωρινής δικαστικής προστασίας καθώς και στη ρύθμιση του άρθρου 30 του ν. 3900/2010, περί κατάργησης της δίκης με πράξη του Προέδρου του Τριμελούς Συμβουλίου Διεύθυνσης του Δικαστηρίου, στις περιπτώσεις διοικητικής επίλυσης της διαφοράς, η οποία επεκτάθηκε και στις περιπτώσεις του δικαστικού συμβιβασμού ν. 4600/1966 με τον ν. 4055/2012 (μεταξύ φορολογουμένου και του αρμόδιου κατά περίπτωση Οικονομικού Εφόρου).

Με βάση τα στοιχεία του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και Ασφάλειας προκύπτει:

Συμφώνα με την ΓΑΔΑ (πιν.1) το 2009 σε σχέση με το 2008 παρατηρήθηκε μια αυξητική τάση του ποσοστού των τετελεσμένων αδικημάτων που σχετίζονται με την σεξουαλική εκμετάλλευση, τις ληστείες, τις κλοπές τροχοφόρων, της ζωοκλοπής. Μικρή μείωση παρατηρείται στο ποσοστό της ζωοκλοπής (μεταβολή 2008-09 της τάξεως -12,46%).

Αντίστοιχα στο πιν.2 στη ΓΑΔΘ αυξητική τάση παρατηρείται στο ποσοστό των τετελεσμένων αδικημάτων το έτος 2008 σε σχέση με το 2009 κυρίως, της σεξουαλικής εκμετάλλευσης, της επαιτείας, των ληστειών, της ζωοκλοπής. Διαγράφεται πτώση στις απάτες (μεταβολή 2008-09 της τάξεως του -27,61%).

Γενικά παρατηρείται αυξητική τάση σε όλα τα τετελεσμένα αδίκημα στη ΓΑΔΑ και στη ΓΑΔΘ -πλην των παραπάνω- σε μικρότερη ποσοστιαία βάση.

Στην περιφέρεια και λόγω της μικρότερης πληθυσμιακής μονάδας γενικά παρατηρείται αύξηση του ποσοστού των τετελεσμένων αδικημάτων το 2009 σε σχέση με το 2008 στα εξής:

α) Επαιτεία:

ΓΑΔΠ: Αν. Μακεδονίας & Δυτικής Θράκης, Δυτικής Ελλάδας, Ιονίων Νήσων, Κεντρικής Μακεδονίας.

β) Σεξουαλική Εκμετάλλευση:

ΓΑΔΠ: Αν. Μακεδονίας & Δυτικής Θράκης, Δυτικής Ελλάδας, Κεντρικής Μακεδονίας

γ) Ζωοκλοπή:

ΓΑΔΠ: Αν. Μακεδονίας & Δυτικής Θράκης, Δυτικής Ελλάδας, Κρήτης

ε) Ληστείες:

ΓΑΔΠ: Δυτικής Ελλάδας, Θεσσαλίας, Κεντρικής Μακεδονίας, Κρήτης, Στερεά Ελλάδα

ς) Κλοπές Διαρρήξεις:

ΓΑΔΠ: Δυτικής Μακεδονίας, Νοτίου Αιγαίου, Πελοποννήσου, Στερεά Ελλάδα

η) Απάτες:

ΓΑΔΠ: ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

θ) Κλοπές Τροχοφόρων:

ΓΑΔΠ: Δυτικής Ελλάδας, Δυτικής Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας, Νοτίου Αιγαίου, Πελοποννήσου, Στερεά Ελλάδα

Το 2011 παρατηρήθηκε αυξητική τάση των τετελεσμένων εγκλημάτων σε σχέση με το 2010 στη ΓΑΔΑ (πίν. 15). Αφορά κυρίως τα τετελεσμένα αδικήματα της Επαιτείας, Απάτες, Κυκλοφορία Παραχαραγμένων, Κλοπές Διαρρήξεις, Κλοπές Τροχοφόρων, Ληστείες.

Στον πίν. 16, παρατηρείται μια σταθερότητα των τετελεσμένων εγκλημάτων το 2011 σε σχέση με το 2012 στη ΓΑΔΘ, εκτός από μια σημαντική μείωση στην Κυκλοφορία των Παραχαραγμένων το 2012 σε σχέση με το 2011. Και αύξηση των Απατών το 2012 σε σχέση με το 2011.

Στον πίν. 17, η μόνη σημαντική τάση που βλέπουμε στη ΓΑΔΠ Δυτικής Μακεδονίας, είναι η μείωση του ποσοστού των κλοπών το 2012 σε σχέση με το 2011.

Επίσης στον πίν. 18, ΓΑΔΠ Ηπείρου παρατηρούμε μια αύξηση του ποσοστού των Κλοπών Διαρρήξεων και των Κλοπών Τροχοφόρων το 2012 σε σχέση με το 2011.

Στον πίν. 19, (ΓΑΔΠ Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης), παρατηρούμε αύξηση των ποσοστών των τετελεσμένων αδικημάτων το 2012 σε σχέση με το 2011 κυρίως, Κλοπών Διαρρήξεων, Κλοπών Τροχοφόρων, Επαιτεία. Μείωση παρατηρήθηκε στην Κυκλοφορία των Παραχαραγμένων το 2012 σε σχέση με το 2011.

Στον πίν. 21 παρατηρήθηκε αύξηση των τετελεσμένων αδικημάτων το 2012 σε σχέση με το 2011 στη ΓΑΔΠ Θεσσαλίας κυρίως, Κλοπές Διαρρήξεις και στις Κλοπές Τροχοφόρων.

Στον πίν. 22, στη ΓΑΔΠ Βορείου Αιγαίου η μόνη σημαντική αύξηση αφορά την Κλοπή Τροχοφόρων το 2012 σε σχέση με το 2011.

Τα πιο ενδιαφέροντα συμπεράσματα αφορούν κυρίως τους πινάκες της *Επικράτειας* τα αντίστοιχα έτη. Σύμφωνα με τον πίν. 23, το 2009 παρατηρείται μια σημαντική αυξητική τάση των τετελεσμένων αδικημάτων σε σχέση με το 2008. Αυτή η αύξηση αφορά: α) την Επαιτεία, β) την Σεξουαλική Εκμετάλλευση, γ) τις Κλοπές Τροχοφόρων δ) Κλοπές Διαρρήξεις ε) τις Ληστείες ζ) Ζωοκλοπή.

Στην *Επικράτεια* (πίν. 24) του 2010 με την αντίστοιχη του 2011 παρατηρείτε κάποια ποσοστιαία σταθερότητα σε αρκετά αδικήματα. Ωστόσο, αυξητική τάση παρατηρείται το 2011 σε σχέση με το 2010 κυρίως, στις Κλοπές Τροχοφόρων, Κλοπές Διαρρήξεις, Κυκλοφορία Παραχαραγμένων, Απάτες. Μείωση παρατηρείται στο αδίκημα της Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης και πιο μικρή μείωση στην Επαιτεία.

Τελειώνοντας εάν συγκρίνουμε τους συγκεντρωτικούς πίνακες της *Επικράτειας* τα αντίστοιχα έτη, θα δούμε ότι, τα τετελεσμένα αδικήματα του έτους 2008 με τα αντίστοιχα του έτους 2012 έχουν μεγάλη ποσοστιαία απόκλιση. Θα παρατηρήσουμε μια σημαντική αύξηση των ποσοστών των τετελεσμένων εγκλημάτων το 2012 σε σχέση με το 2008, πράγμα το οποίο μας οδηγεί σε προβληματισμούς και σκέψεις.

4.3. ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ

ΠΟΥ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ ΑΠΟ ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Το εγκληματολογικό ενδιαφέρον που προκύπτει από τα ευρήματα θα μπορούσε να συνοψιστεί σε τρεις βασικές παραμέτρους. Πρώτον, στην ίδια την φτωχοποίηση και μορφές της. Δεύτερον, στη σχέση του ποινικού συστήματος με την φτωχοποίηση. Τρίτον, στη σχέση του εγκλήματος με την φτωχοποίηση.

Αφενός, η φτωχοποίηση οδηγεί τα υποκείμενα σε μια σχέση εξάρτησης με την Δικαιοσύνη, η σχέση αυτή καθορίζει το είδος του αδικήματος. Όπως φαίνεται και από τα Δικαστικά Ευρήματα τα άτομα που φτωχοποιήθηκαν - λόγω αδυναμίας οφειλών προς το Δημόσιο - υπάχθηκαν στο σύστημα της Δικαιοσύνης. Με αυτόν τον τρόπο οι παραβάσεις με βάση την κείμενη νομοθεσία ανάγονται σε εγκλήματα. Σε μια κοινή συνήχηση με το Ποινικό Σύστημα, η φτώχεια προσμετρείται ως έγκλημα.

Αφετέρου, οι συνέπειές της φτωχοποίησης δεν υπάγονται και παρουσιάζουν μια μη εξαρτημένη σχέση με το Δικαστικό Σύστημα. Ενώ δηλαδή, οι φαινομενικές αιτίες της φτωχοποίησης ανοίγουν το δρόμο για μια μακροχρόνια ή μικρότερης διάρκειας σχέση με την Δικαιοσύνη, οι συνέπειες της αποκόβονται πλήρως από αυτή. Η αντιφατικότητα που διέπει αυτή την δυσδιάστατη οπτική υποστηρίζεται και από το υποσύστημα της. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Δημοσίας Τάξης και Ασφάλειας τα τετελεσμένα εγκλήματα της περιόδου της Ελληνικής Κρίσης παρουσίασαν σημαντική ανοδική τάση.

Όσον αφορά την τελευταία παράμετρο, θα μπορούσαμε ίσως να υποθέσουμε ότι ο αριθμός των τετελεσμένων αδικημάτων ήταν πράγματι μεγαλύτερος ή να υποθέσουμε ότι υπήρξε μια αυξημένη δραστηριότητα των αστυνομικών αρχών της περιόδου 2009-2012. Εάν προσέξουμε το είδος των αδικημάτων που προκάλεσαν την υπερδραστηριότητα των αστυνομικών αρχών θα δούμε ότι συνδέονται στενά με την ίδια την φτωχοποίηση. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι υπήρξε σημαντική άνοδος των ποσοστών της Επαιτείας,

της Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης, Ζωοκλοπών κ.α. Όπως τονίζει και ο Βακάν σε περιόδους κρίσης παρουσιάζεται υπερδραστηριότητα του Ποινικού Συστήματος.

Τελειώνοντας, μεγάλο εγκληματικό ενδιαφέρον αποκτά η σχέση του Δικαστικού Συστήματος με τις μορφές της φτωχοποίησης. Η αντιφατικότητα αυτής της σχέσης γίνεται κατανοητή από την παράλληλη πορεία με κανενός είδος συνάντησης του Δικαστικού Συστήματος και των Υποσυστημάτων του με τις δύο σημαντικές μορφές της φτωχοποίησης – που εξετάζονται στην παρούσα εργασία- την πολιτισμική και ψυχική Φτωχοποίηση. Έτσι έχουμε μια πλήρη αντιστροφή της αξίας με την απαξία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ως επίλογο αυτής της μελέτης δεν θα μπορούσαμε να μην διαπραγματευτούμε αυτή την εργασία μέσα από την ιστορική της σημασία. Μια σειρά γεγονότων ιστορικά και πολιτικά προσδιορισμένων συνετέλεσαν και συνέπραξαν ώστε να μιλάμε σήμερα για την φτωχοποίηση της ελληνικής κοινωνίας της περιόδου 2009 – 2012. Την φτωχοποίηση δεν μπορούμε να την αναληφθούμε από την οικονομική της μόνο διάσταση, κάτι τέτοιο θα μείωνε την δυναμική της, αλλά να την κατανοήσουμε διαμέσου των κύριων μορφών της, την πολιτισμική και ψυχική φτωχοποίηση. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να αποφύγουμε την μελέτη της χειραγωγίας στη σύγχρονη μαζικοδημοκρατική κοινωνία. Θα ήταν, ίσως, λάθος να αντιληφθούμε την πολιτισμική και ψυχική της διάσταση στο επίπεδο των “συμπτωμάτων” του παρόντα χρόνου αλλά, να κατανοήσουμε το υπόβαθρο τους υπό το πρίσμα της μεσοθεώρησης και μακροθεώρησης μελέτης των κοινωνιοψυχολογικών φαινομένων. Αυτή η σύλληψη των πραγμάτων ίσως, μας οδηγήσει στη σχέση της φτωχοποίησης με το συλλογικό έγκλημα.

Ένα δεύτερο συμπέρασμα και προβληματισμός σχετίζεται με τη μορφή της φτωχοποίησης που έπεται της άλλης. Αυτή η συλλογιστική θα μπορούσε να ανατρέψει ή να καθοδηγήσει τον ίδιο τον ορισμό της φτωχοποίησης. Στην Ελλάδα αν και η οικονομική φτωχοποίηση προβάλλεται ως κύριο αίτιο της όλης παθογένειας θα απαιτούσε ίσως περισσότερη προσοχή το γεγονός της συμφωνίας μας με αυτή την οπτική. Ίσως η οικονομική μορφή σχετίζεται με έναν πιο κοντινό χρόνο στο παρόν και οι άλλες μορφές με πιο παρελθοντικό.

Η μελέτη αυτή παρουσιάζει κάποιους περιορισμούς και θα ήταν δύσκολο να προσδιοριστούν όλες οι μορφές της φτωχοποίησης, τόσο από θέμα χρόνου όσο και χώρου. Δυσκολία παρουσιάζει και η σύλληψη εννοιών που σχετίζονται με αυτή, η φτωχοποίηση είναι ένα πολύ αντιφατικό αντικείμενο.

Τα προβλήματα που αντιμετωπίσα σχετικά με το ερευνητικό κομμάτι σχετίζονται με τον χρονικό περιορισμό παρουσίας της μελέτης καθώς και, η συλλογή δεδομένων από τα Δικαστήρια είναι μια χρονοβόρα διαδικασία.

Σίγουρα αυτή η μελέτη απαιτεί μια περαιτέρω διερεύνηση κυρίως, θα πρέπει να αφορά την εργασία πάνω τις άλλες μορφές της φτωχοποίησης και να συνεκτιμηθούν παράγοντες από το χώρο της φιλοσοφίας και της Κριτικής Ψυχολογίας.

Ως επίλογο του επιλόγου θα ήθελα να κλείσω με την δική μου εμπειρία. Η οποία αφενός, συνοψίζεται στη γνώση που απέκτησα σε ένα άγνωστο για εμένα αντικείμενο και αφετέρου, τόσο κοντινό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενογλώσση

- ⌚ Agnes Heller, (1988), «Υπαρξισμός, Αλλοτρίωση, Μεταμοντερνισμός: Τρία πολιτισμικά κινήματα που άλλαξαν την καθημερινή ζωή», *Πάνδημος*, σ. σ. 109-115.
- ⌚ Allan H. Spear, (1968), *Black Chicago: The Making of a Negro Ghetto, 1890–1920*, Chicago: University of Chicago Press.
- ⌚ Barbieri, P., (2009), « Flexible Employment and Inequality in Europe », *European Sociological Review*, Vol. 25, No. 6, p.p. 622–623.
- ⌚ Becker, P.B., (1994), «The establishment of active promoters in chromatin», *BioEssays*, **16(8)**: 541--548.
- ⌚ Bernstein S. - Milza.P., (1999), *Ιστορία της Ευρώπης Από την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα Ευρωπαϊκά Κράτη 5ος-18ος αιώνας*, τ.Γ', Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. σ. 179.
- ⌚ Castel, R., (2003), *From Manual Workers to Wage Laborers Transformation of the Social Question*, μτφρ: R. Boyd, New Brunswick and London: Transaction Publishers, p.p. -228-235.
- ⌚ Chossudovsky, M., (2004), «Η Παγκόσμια Φτώχεια Στα Τέλη Του 20ού Αιώνα», στο: Παπαθεοδώρου, Χ., και Πετμεζίδου, Μ., *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα: Έξαντας, σ.σ. 94-95.
- ⌚ Christie, N., (1986), «The Ideal Victim», στο: E. Fattah (ed.) *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*. London: Macmillan, p. p 20-30.
- ⌚ Clastres P., (1991), <http://www.rassias.gr/ANPOLI30.html>.
- ⌚ Cobb, J., (2002), « Population, Environment, and Poverty», *Human Sciences Press*, Vol. 24, No. 1, p. p. 5
- ⌚ Fromm, E., (1978), *Να έχεις ή να είσαι*, μετφρ: Ελένη Τζελέπογλου, Αθήνα: Μπουκουμάνη, σ.σ. 66

- ✚ Garland, T., and Richards, T., and Cooney, M., (2010), « Victims hidden in plain sight: the reality of victimization among the homeless », *Criminal Justice Studies*, Vol. 23, No. 4, pp. 285-287.
- ✚ Heller, A., (1989), «Υπαρξισμός, Αλλοτρίωση, Μεταμοντερνισμός: Τρία πολιτισμικά κινήματα που άλλαξαν την καθημερινή ζωή», *Λεβιάθαν*, τεύχ.3, σ.σ.109-115
- ✚ John B. Cobb Jr, (2002), «Population, Environment, and Poverty», *Human Sciences Press*, Vol. 24, No. 1, p. p 10.
- ✚ Kaufman, F., (1966), «Τα Κράτη Πρόνοιας», στο: François-Xavier, *Αντιμέτωποι με τη Φτώχεια*, μετφρ. Μαρία Κορασίδου, Αθήνα: Κατάρτι, σ.σ. 292-293.
- ✚ Kaufman, F., (1966), «Τα Κράτη Πρόνοιας», στο: François-Xavier, *Αντιμέτωποι με τη Φτώχεια*, μετφρ. Μαρία Κορασίδου, Αθήνα: Κατάρτι, σ.σ. 292-293.
- ✚ Klein, N., (2010), *Το Δόγμα του Σοκ*, μετάφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Αθήνα: Λιβάνη, 159-160.
- ✚ Klein, N., (2010), *Το Δόγμα του Σοκ*, μετάφρ. Άγγελος Φιλιππάτος, Αθήνα: Λιβάνη, σ. σ. 22-29, 107, 108, 112, 113, 115, 116, 119, 120, 123, 124, 146, 215, 227, 229,
- ✚ Kramer, C., (1984), «Corporate Criminality: The Development of Idea», στο: Hochstedler E., (ed), *Corporations as Criminals*, Beverly Hills: Sage Publications, p.p. 18-19.
- ✚ Lucio Della Setta, (2007), *Νικήστε τις ενοχές*, μετφρ. Κούλα Καφεντζή, Αθήνα: Ίταμος, σ. σ. 13, 14,
- ✚ Mäkinen, M., and Lagerlund, H., (2011), *Poverty*, University of Helsinki: Encyclopedia of Medieval Philosophy, Springer Science + Business Media B.V. 2011, 10.1007/978-1-4020-9729-4 _415.

- ✦ Martinez, Marisela Montenegro, (2005), «Κριτική ψυχολογία στη Λατινική Αμερική: εξελίξεις με κατεύθυνση την κοινωνική αλλαγή», *Ουτοπία*, τεύχ. 65, σ.σ. 93-102.
- ✦ Max Weber, { "Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie", Tübingen, σ. σ. 420-421}, μετφρ. Β. Φίλιας, Αθήνα: Νέα Σύνορα, σ.σ. 141-143.
- ✦ Mollat, M., (1978), *The poor in the Middle Ages: an essay in social history*, London: Yale University Press, New Haven.
- ✦ Painter, Desmond Terre Blanche, Martin, (2005), «Η κριτική ψυχολογία στη Νότια Αφρική: κοιτάζοντας πίσω και κοιτάζοντας εμπρός», *Ουτοπία*, τεύχ.65, σ.σ. 131, 133, 119, 120.
- ✦ Philpott, L., (1978), *The Slum and the Ghetto: Immigrants, Blacks, and Reformers in Chicago, 1880–1930*, New York: Oxford University Press.
- ✦ Quinney, R., (1974), *Critique of legal Order*, Boston: Little, Brown, p.p. 25-35.
- ✦ Schacht, R., (1970), *The Future of Alienation*, N.Y.: Doubleday: Garden City.
- ✦ Smith, H., and Bohm, R., (2008), « Beyond Anomie: Alienation and Crime », *Critical Criminology*, Vol. 16, p. p.1–15.
- ✦ Surrogate Ghetto », *Theoretical Criminology*, Vol. 4, no. 3, pp. 377–89.
- ✦ Wacquant, L., (1999), *Οι φυλακές της μιζέριας*, μετφρ. Καίτη Διαμαντάκου, Αθήνα: Πατάκη, σ. σ. 19-25, 37-51, 98-105, 154, 177, 187.
- ✦ Wacquant, L., (2000), « The New "Peculiar Institution": On the Prison as
- ✦ Wacquant, L., (2001), «Deadly Symbiosis: When Ghetto and Prison Meet and Mesh», *Punishment & Society*, No. 3:(1), p. p.95-133.
- ✦ Wacquant, L., (2003), «Toward a dictatorship over the poor?,», *Punishment & Society*, Vol 5(2), p. p. 197–205,

- ✚ Wacquant, L., (2011), *Σχεδιάζοντας την απομόνωση στον 21^ο αιώνα* «ΑνθρωποΓεωγραφίες», [http: sociology. berkeley. edu/faculty/wacquant](http://sociology.berkeley.edu/faculty/wacquant).
- ✚ Weschler, L., (1985), «A Miracle, a Universe: Settling Account with Torturers-Brazil's Leader Urges Negotiations on Debt», *New York Times*, Νέα Υόρκη, σ.152.
- ✚ Yvon Quiniou, (1998), «Από την αλλοτρίωση της εργασίας στην αλλοτρίωση της ανθρώπινης φύσης», *Πάνδημος*, σ. σ. 125, 126, 127, 132, 133, 134, 135, 136

Ελληνική

- ✚ Αλαμάνου, Α., (2012), <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231219738>
- ✚ Αλιπράντης, Ν., (2010), «Η φτώχεια στον αναθεωρημένο ευρωπαϊκό χάρτη και δικαιοδοτικός έλεγχος», στο: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου-61^η Επέτειος της Οικογενειακής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Φτώχεια, ένας εχθρός των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα: (ΙΜΔΑ), σ. σ. 43-47
- ✚ Βακουλάκης, Μ., (1994), «Η εποχή της Ελαστικής Συσσώρευσης: "Πτητικότητα" του Κεφαλαίου και μαζική προσωρινότητα της εργασίας», *Ουτοπία*, τεύχ. 10, σ.σ. 68-71.
- ✚ Βαρουφάκης, Γ., (2012), *Παγκόσμιος Μινώταυρος*, Αθήνα: Λιβάνη, σ. σ. 60-70, 90-102.
- ✚ Βίγκλας, Κ., (2012), «Μεταφυσική του Συμβολισμού», *Περιοδικό Φιλοσοφεῖν*, τεύχ. , σ. σ. 9-25.

- ✦ Βικιπαίδεια, *Η κρίση χρέους της Ελλάδας*, Τελευταία τροποποίηση 15:45, 9 Σεπτεμβρίου 2012.
- ✦ Γεωργιάδου, Β., (1992), *Νέα Ένδεια και Αρωγή*, Αθήνα: Παπαζήση, σ.σ. 35-37, 89-91
- ✦ Γιανναράς, Χ., *Σχεδιάσμα Εισαγωγής στη Φιλοσοφία. Τεύχος Πρώτο. Δόμος, Αθήνα 1980, 47 και 49*
- ✦ Δαφέρμος, Μ., (2001), «Ο Σπινόζα και η Ψυχολογία», *Ουτοπία*, τεύχ. 61, σ.σ. 108, 113.
- ✦ Δεμερντζής, Ν., (2008), http://nosferatos.blogspot.gr/2008/08/blog-post_03.html.
- ✦ Δημητράκου, Δ., *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης. Εκδοτικός Οργανισμός Ελληνική Παιδεία, Αθήναι 1964, τομ. Η', 6799*). Στο : Βίγκλας, Κ., (), «Μεταφυσική του Συμβολισμού», *Περιοδικό Φιλοσοφεῖν*, τεύχ. , σ. σ.
- ✦ Δημητρίου, Σ., (2012), *Για τον πολιτισμό και την κουλτούρα της αντίστασης*, <http://www.rednotebook.gr/details.php?id=7055>
- ✦ Δημητρίου, Σ., *Λεξικό Ὁρων Ἐπικοινωνίας και Σημειωτικής Ανάλυσης. Καστανιώτης, Αθήνα 1980, 233*).στο: Βίγκλας, Κ., (), «Μεταφυσική του Συμβολισμού», *Περιοδικό Φιλοσοφεῖν*, τεύχ. , σ. σ.
- ✦ Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΔΑΑ), (2010), Αθήνα, σ. σ. 2-4, [www. nchr. gr](http://www.nchr.gr).
- ✦ Ιωακιμίδης, Π., (2011), <http://blogs.eliamep.gr/ioakimidis/panagiotis-ioakimidis-to-esthima-vathias-adikias/>
- ✦ Καστοριάδης, Κ., (1972), *Σύγχρονος Καπιταλισμός και Επανάσταση*, μετφρ. Κώστας Κουρεμένος, Άγις Στίνας, Αθήνα: Ύψιλον.
- ✦ Καστοριάδης, Κ., *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, μετφρ. Χαλικιάς, Σ., - Σπαντιδάκη, Γ., - Σπαντιδάκης, Κ., Αθήνα: Κέρδος.
- ✦ Καψωμένου, Κ., από το Άρδην τ. 89,

- ✦ Κετσετζοπούλου, Μ., (2009), «Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Φτώχειας των Εργαζομένων: Μια Πρώτη Προσέγγιση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 128 Α', σ.σ. 77-114
- ✦ Κογιόπουλος, Κ., (2012), *Οι ψυχολογικές επιπτώσεις της κρίσης: Η παρούσα κατάσταση προκαλεί στρες, ανάλογο ενός πολέμου*, http://www.aegeanews24.gr/default.asp?id=27&lg_id=1&Records=Details&_id=388484
- ✦ Κονδύλης, Π., (1997), Συγκρούσεις ερήμην του πολιτισμού...Η «σύγκρουση των πολιτισμών» και οι απόψεις του Σάμιουελ Χάντινγκτον, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=85423>
- ✦ Κονδύλης, Π., (1998), *Από τη μαζική στην παγκόσμια κουλτούρα*, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=101355>
- ✦ Κουζής, Γ., (2002), «Οι Αλλαγές στις Εργασιακές Σχέσεις στην Ελλάδα», στο: *Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού, Εργασία*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ.σ. 257.
- ✦ Κουσαθανάς, Σ., (2011), *Περιφερειακή ανάλυση των χωρών της Ε.Ε. : Πορτογαλία, Ιρλανδία, Ιταλία, Ελλάδα, Ισπανία : οι οικονομίες των χωρών σε κρίση ως περιφερειακό πρόβλημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Διπλωματική Εργασία, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. σ. 21.
- ✦ Κουτσιαράς, Ν., (2009), <http://blogs.eliamep.gr/koutsiaras/i-ikonomiki-krisi-ke-i-politiki-stin-evropi-i-ora-ton-metrimenon-prosdokion-%e2%80%93meros-i/>
- ✦ Κωνσταντάκου-Οικονόμου, Σ., (2012), <http://www.familylife.gr/el/eimai-mama-gynaika/psychologia/225-paidia-kai-oikonomiki-krisi>
- ✦ Μάλλιαρης, Ν., (2011), *Συντηρητισμός-ριζοσπαστισμός-και-η-ανθρωπολογική-κρίση-του-καπιταλισμού*, www.scribd.com
- ✦ Μάλλιαρης, Ν., (2011), *Συντηρητισμός-ριζοσπαστισμός-και-η-ανθρωπολογική-κρίση-του-καπιταλισμού*, www.scribd.com
- ✦ Μανωλεδάκη, (2000), *Η νέα διεθνοποίηση του ποινικού δικαίου και ο κίνδυνος υποβάθμισης του νομικού μας πολιτισμού*, Αθήνα Κομοτηνή: Σάκκουλας, σ. 22

- ✚ Μανωλεδάκη, (2000), σ. 22 που αναφέρεται στον Νικολόπουλο, 2002, σ. 74.
- ✚ Μηλιός, Γ., (2006),
users.ntua.gr/jmilios/Milios_Capitalism_Imperialism_a1.doc.
- ✚ Μηνακάκης, Β., (2009), «Το τέλος του "Κράτους Πρόνοιας"», *Ουτοπία*, τευχ. 21, σ. σ. 13-16
- ✚ Μητρόπουλος, Α., (2012), *Στο έλεος του Μνημονίου*, Αθήνα: Λιβάνη, σ. σ. 56
- ✚ Μπαλούρδος, Δ., (2011), «Επιπτώσεις της Κρίσης στη Φτώχεια και στο Κοινωνικό Αποκλεισμό: Αρχικές μετρήσεις και Προσαρμοστικές Πολιτικές», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ.134-135, Α΄- Β΄, σ.σ. 165-192.
- ✚ Μπαλούρδος, Δ., και Υφαντόπουλος, Γ., (2001), «Περιφερειακές Διαστάσεις της Διανομής και της Φτώχειας στην Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχ. 106, σ.σ. 3-42.
- ✚ Μπογιόπουλος, Ν., (2011), *Είναι ο Καπιταλισμός Ηλίθιος*, Αθήνα: Λιβάνη, σ. σ. 24 – 28.
- ✚ Μπομπούλα, Α., (2012), <http://www.medisense.gr/classical-medicine/psychiatry/oikonomia-kai-psychiki-ygeia.html>
- ✚ Νικολόπουλος, Γ., (2002), *Κράτος Ποινική Εξουσία και Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*, Αθήνα: Κριτική. σ. σ. 74
- ✚ Νίκος Δεμερτζής και Βίκτωρ Ρουδομέτωφ (2011-12), «Προλεγόμενα», *Επιστήμη και Κοινωνία- Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, τεύχος. 28, σ.σ. 35.
- ✚ Νταλίπη, Β., (2008), «Τα Οφέλη της Προσαρμοσμένης Φυσικής Δραστηριότητας στην Κατάθλιψη», *Intellectum*, τεύχ. 5, σ.σ.. 121
- ✚ Οικονομάκης, Λ., (2011), <http://blogs.eliamep.gr/oikonoleon/o-aftokatastafikos-choros-tis-elladas-me-tin-troika>

- ✦ Παπαθεοδώρου και Δαφερμός (2010), *Εργαζόμενοι Φτωχοί στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση*,
<http://www.nomkek.gr/ftoxeia%20kai%20ergasia.pdf>
- ✦ Πατέλης, Δ. (2008), «Παιδεία, πολιτισμός και Λογική της Ιστορίας», *Ουτοπία*, τευχ. 58, σ.σ.170
- ✦ Πατελής, Δ., (2002), *Έθνος, Μύθος και Πραγματικότητα*,
http://www.ilhs.tuc.gr/gr/ethniko_zitima_prin.htm
- ✦ Πατελής, Δ., (2006), «Οι αξίες ως εκφάνσεις των πολιτιστικών καθόλου», στο: Βουδούρης Κ., *Η Φιλοσοφία Του Πολιτισμού*, Αθήνα: Ιωνία, σελ. 170-183.
- ✦ Πέτσας, Σ., (2009), <http://blogs.eliamep.gr/petsas/pagkosmia-ikonomiki-krisi-i-eties-ke-i-antimetopisi-tis-2/>
- ✦ Ρομπόλης, Σ., (2010), «Η φτώχεια ως μια πρόκληση για τα ανθρώπινα δικαιώματα», στο: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου-61^Η Επέτειος της Οικογενειακής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, *Φτώχεια, ένας εχθρός των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Αθήνα: (ΙΜΔΑ), σ. σ. 38-39
- ✦ Ρωμανός, Κ., (2010),
http://klassikoperiptosi.blogspot.com/2010/06/blog-post_7451.html
- ✦ Σαμαράς, Γ., *Κράτος και Κεφάλαιο στην Ελλάδα*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή
- ✦ Σεβαστάκης, Ν., (2012), «Το Επίφοβο Κενό», στο: Νικόλας Σεβαστάκης, *Η τυραννία του αυτονόητου*, Αθήνα: Ενθέματα της εφημ. Αυγή, σ. σ. 32.
- ✦ Σιοκορέλης, Β., (2011), *Οικονομική κρίση και ευρωπαϊκή διεύρυνση: Επιπτώσεις στην περιφερειακή οικονομική συνεργασία της Ελλάδας με τις χώρες των Βαλκανίων*,
http://www.prd.uth.gr/sites/GS_RSAI/CONFERENCE_MAY2011_SITE/PAPERS_MAY2011_PDF_CD/SIOKORELIS_V_54.pdf

- ✚ Σταθόπουλος, Β., (2007), *Ενας προβληματικός "Εξευρωπαϊσμός"*,
http://www.presscode.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=9957%3A%26catid=120%3Arealpolitik&Itemid=487&lang=el
- ✚ Σωτηρόπουλος, Γ., (2012),
www.polsci.duth.gr/files/Sugkritike_Politike_-_Dialexe_2.doc
- ✚ Τάσος Μ. Ηλιαδάκης, εφημερίδα Πατρίς, 3.11.2009
- ✚ Τσακαλογιάννης, Π., (2000), and Norman, D., (1996), αναφέρεται:
http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF_%CE%9C%CE%AC%CF%81%CF%83%CE%B1%CE%BB#fn_5
- ✚ Τσελίκη, Α., (1998), *Ενωση Ελληνικών Τραπεζών*,
http://62.143.74/5Ekdosis/UpIPDFs//deltia/2_1998/4_2.pdf
- ✚ Χατζησταύρου, Φ., (2011), <http://blogs.eliamep.gr/filippa/filippa-chatzistavrou-to-elliniko-ke-evropaiko-adiexodo/>
- ✚ Χλέτσος, Μ., (1998), «Κοινωνική ασφάλιση: Μετασχηματισμός η αντικατάσταση;», τεύχ. 31, *Ουτοπία*, σ.σ. 23
- ✚ Χρυσόγονος, Κ., (2009), *Η Ιδιωτική Δημοκρατία*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. σ. 186, 198, 247-248, 278.
- ✚ Χρυσόγονος, Κ., (2009), *Η Ιδιωτική Δημοκρατία*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. σ. 14, 15, 17, 29, 30, 32, 37.

Ηλεκτρονικές πηγές

<http://ellanodikis.com/2012/09/24/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B6%CE%B7%CF%84%CF%8E%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%>

http://www.minagric.gr/greek/agro_pol/POE.htm

http://ec.europa.eu/publications/booklets/move/19/txt_el.htm

http://el.wikibooks.org/wiki/%CE%9F%CE%B9_%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%BA%CF%81%CE

Μια συντομευμένη, λόγω στενότητας χώρου, εκδοχή του κειμένου έχει δημοσιευτεί στο Μάγμα, τ. 6, Μάιος 2010.1 Ζαν-Κλοντ Μισεά, «Τρόπος χρήσης του Κρίστοφερ Λας», μεταφρασμένο στην ιστοσελίδα, http://issuu.com/magmareview/docs/michea_2.

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF_%CE%9C%CE%AC%CF%81%CF%83%CE%B1%CE%BB,
Τελευταία τροποποίηση 22:40, 5 Νοεμβρίου 2012.